

ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร
A STUDY OF THE PRINCIPLES OF DHAMMA AND
INSIGHT MEDITATION PRACTICE
IN KALYANAMITTA SUTTA

พระกิตติธัช ถาวรรธมโม (ดีสารี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร

พระกิตติธัช ถาวรรธมโม (ดีสารี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of the Principles of Dhamma and Insight Meditation Practice
In Kalyaṇamitta Sutta**

Phra Kittithat Thāvaradhammo (Disari)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2015

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวุฑฒโน, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาชิต จานชิต, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาชิต จานชิต, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระกิตติธัช ถาวรธมโม)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร
ผู้วิจัย : พระกิตติธัช ถาวรธมโม (ดีสารี)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
: พระมหาชิต ฐานชิต (โต้งกระโทก), ป.ธ. ๗, ศน.บ., M.A., Ph.D.. (Vedic Studies)
: ผศ.ดร.สุเทพ พรมเลิศ, ป.ธ. ๙, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
วันสำเร็จการศึกษา : ๑๔/มีนาคม/๒๕๕๙

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และเพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม สรุป วิเคราะห์ เรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า

กัลยาณมิตตสูตร เป็นพระสูตรที่พระธรรมสังคีติอาจารย์ รวบรวมร้อยกรองไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ซึ่งเป็นสูตรที่จัดอยู่ในสุริยเปยยาลวรรค โดยมีหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญที่ทรงแสดงไว้ในกัลยาณมิตตสูตร คือ ทรงแสดงถึงการพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นได้หรือเป็นเหตุให้อริยมรรค มีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วมีความเจริญเหมือนกับความเป็นกัลยาณมิตตตา ซึ่งการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ถ้าผู้เจริญกระทำให้มากแล้วย่อมเป็นผู้กำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด และยังพบว่าหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร ได้แก่ กัลยาณมิตตา คือ ความเป็นผู้มีมิตรดี

หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พบว่า วิปัสสนา หมายถึง การรู้แจ้ง การรู้วิเศษ หรือเห็นแจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน การที่จะรู้แจ้งในวิปัสสนาเพื่อเป็นเหตุให้บรรลุธรรมในอริยสัจ ๔ ได้นั้นจะต้องอาศัยกัลยาณมิตรเป็นเบื้องต้นรับคำสอนของท่านแล้วปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อความพ้นทุกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวกทั้งหลายใน ๔ อสงไขยแสนกัปนี้และกัปอื่น ๆ ได้บรรลุความหมดจดจากกิเลสด้วยทางสายเดียว คือ สติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในกัลยาณมิตตสูตร หลักธรรมที่สำคัญ คือ การอาศัยกัลยาณมิตรหรือการคบสัตบุรุษ (สัปบุริสสังเสวะ) เป็นบุพพาคำนำไปสู่อริยมรรคมีองค์ ๘ โดยอาศัยหลักธรรมที่เป็นบาทฐานช่วยสนับสนุนให้บรรลุธรรม ได้แก่ สัมปทา วุฒิธรรม ไตรสิกขา เป็นต้น จะช่วยให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาบรรลุมรรค ผล นิพพาน.

Thesis Title : A Study of the Principles of Dhamma and Insight Meditation Practice In Kalyāṇamitta Sutta

Researcher : Phra Kittithat Thāvaradhammo (Disari)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Chit Ṭhānajito (Tongkratok), Pali VII, B.A., M.A., Ph.D. (Vedic Studies)

: Assist. Prof. Dr. Suthep Promlert, Pali IX, B.A., M.A., Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : 14/March/2016

Abstract

This Thesis has three objectives, to study the Dhamma principles in Kalyāṇamitta Sutta, to study the principles in practicing Vipassanā meditation, and to study Vipassanā meditation in Kalyāṇamitta Sutta. Clarified data are taken from the Theravada Buddhist scriptures and other related documents, and then composed, summarized, analyzed, explained in details, corrected and verified by Buddhist scholars. From the study it found that;

Kalyāṇamitta Sutta is the Suttapṭaka in which Dhammasaṅghītikācārī had compiled and revised in the Sangyutta Nikāya Scripture, Mahavāra section, which is a Sutta classified in the Suriapeyyāla section. The Dhamma principle which is the main point that he had written in the Kalyāṇamitta Sutta is that he pointed out the introspection of any Dhamma that fulfills the Noble Eightfold Paths that has not become eight to become eight or that has already become eight to prosper like Kalyāṇamitta. When practicing the Noble Eightfold Paths, if a person practices good enough, he will finally become one without lust, rage, or anger. It was also found that the Dhamma principle in Kalyāṇamitta Sutta which is Kalyāṇa-Mitta.

The principles of Vipassanā Meditation stated that Vipassanā means to know thoroughly, to know miraculously, or to see with one's great knowledge, then enter into the path of Nibbāna. For one to enlighten in Vipassanā to achieve the teachings of the Four Noble Truths, one needs to use Kalyāṇamitta as his

fundamentals, follows his teachings, then practices the four Foundations of Mindfulness to be free from sufferings. The Buddha, the individual Buddha and his noble followers in the four infinities of our times and any other times had achieved to get rid of all defilements by using an only path, the Four Foundations of Mindfulness.

To practice Vipassanā Meditation in Kalyāṇamitta Sutta, it was found that the important Dhamma principle in practicing Vipassanā Meditation as in Kalyāṇamitta Sutta is to depend on Kalyāṇamitta or to have accompanied with the good friends (sapurīsaṁsāra) . It is the first part that leads to the Noble Eightfold Path by using the Dhamma principles that will be the fundamental supports in order to achieve Dhamma, which are Sampadā, Vuḍḍhidham, the Threefold Learning etc. will help the Vipassanā Meditation the achievement of the Magga Phala and Nibbāna.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้า ฯ ขอประทานโอกาสกราบขอพระคุณ พระเดชพระคุณท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่งที่พระเดชพระคุณได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้นเพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันส่งผลให้เกล้า ฯ ได้เข้ามาศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือน อีกทั้งส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาแพร่หลายทั่วไปทั้งประเทศ ดังเป็นที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบัน ขออนุโมทนากองทุนเล่าเรียนหลวงสำหรับพระสงฆ์ไทยที่ได้อุปถัมภ์การศึกษาในครั้งนี้

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาจากคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ทั้ง ๒ ท่าน คือ พระมหาชิต ฐานชิต (ได้งกระโทก), ดร., และ ผศ.ดร.สุเทพ พรหมเลิศ ท่านให้ความรู้ในการทำวิทยานิพนธ์ และคำแนะนำในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพรขอบใจ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภโณ รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ เจริญพรขอบคุณ รองศาสตราจารย์ เวทย์ บรรณกรกุล ผู้ให้ความรู้วิชาการ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลด้านเอกสารหนังสือในการทำวิทยานิพนธ์ให้ผ่านไปได้อย่างดี และนายภานุมาตร์ เนโส เจ้าหน้าที่ผู้ประสานงาน และเพื่อนนิสิตวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๗ ทุกรูป/คน ที่ช่วยเหลือเป็นกำลังใจตลอดมา ขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดและเจ้าหน้าที่ส่วนงานอื่น ๆ ของวิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกท่านที่ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในการยืมหนังสือและวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ

ขออนุโมทนากับญาติโยมทุก ๆ ท่านที่ได้ช่วยเหลือสนับสนุนปัจจัย ๔ เป็นทุนในการศึกษาสาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ อานิสงส์แห่งบุญกุศลในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตลอดทั้งคุณประโยชน์แห่งวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอน้อมนำสักการะต่อคุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอบุญกุศลนี้จะเป็นปัจจัยแห่งมรรคผล นิพพาน ด้วยกันทุกท่าน ทุกคนเทอญ ฯ

พระกิตติช ถาวรธมฺโม (ดีสารี)

วันที่ ๑๕ เดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๔)
สารบัญ	(๕)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๗)
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ หลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร	
๒.๑ ความหมายของกัลยาณมิตตสูตร	๑๐
๒.๒ ประวัติความเป็นมาของกัลยาณมิตตสูตรในพระไตรปิฎก	๑๑
๒.๓ หลักธรรมที่ปรากฏในกัลยาณมิตตสูตร	๑๕
๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในกัลยาณมิตตสูตร	๓๕
๒.๕ สรุปท้ายบท	๓๖

สารบัญ (ต่อ)

บทที่ ๓ หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

๓.๑ การปฏิบัติกรรมฐาน	๓๗
๓.๒ ความหมายของวิปัสสนา	๔๔
๓.๓ ประเภทของวิปัสสนา	๕๐
๓.๔ วิธีปฏิบัติวิปัสสนา	๕๒
๓.๕ ประเภทการปฏิบัติวิปัสสนา	๕๓
๓.๖ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา	๕๗
๓.๗ ประโยชน์และอานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนา	๗๕
๓.๘ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๗๙
๓.๙ อานิสงส์แห่งการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๘๖
๓.๑๐ สรุปท้ายบท	๘๙

บทที่ ๔ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร

๔.๑ การเตรียมตัวก่อนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร	๙๑
๔.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตรด้วยการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘	๙๗
๔.๓ การใช้หลักธรรมในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๑๐๘
๔.๔ สรุปท้ายบท	๑๒๕

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๗
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๘

บรรณานุกรม

๑๒๙

ภาคผนวก

สุริยเปยยาลวรรค หมวดว่าด้วยสุริยเปยยาล กัลยาณมิตตสูตรว่าด้วยกัลยาณมิตร	๑๓๕
--	-----

ประวัติผู้วิจัย

๑๓๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ใช้พระไตรปิฎก เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ฉบับภาษาไทย ชุด ๔๕ เล่ม อ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์และหลังคำย่อภาษาไทย เช่น ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓ หมายถึง พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๙ ข้อ ๒ หน้า ๓ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(บาลี) = สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ส.ม.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(บาลี) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตกนิบาตคปาลี	(ภาษาบาลี)
อง.สตตก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย) = สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)

ช.เถร.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ช.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.จุ.	(บาลี) =	สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	จูฬนิทเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ช.จุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	จูฬนิทเทศ	(ภาษาไทย)
ช.ป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	ปฐีสัมภิตามรรค	(ภาษาไทย)
ช.พุทธ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ชุตทกนิกาย	พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-----------	---------	-------------------	-----------

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คัมภีร์ฎีกาใช้อ้างระบบอักษรย่อตามที่ทางบัณฑิตวิทยาลัยกำหนดไว้ โดยระบุชื่อคัมภีร์ตามด้วยเล่ม (ถ้ามี) ชื่อ/หน้า เช่น ทฎีกา. (ไทย) ๑/๓๐๑. หมายถึง ที่นิกายฎีกา ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๓๐๑ ฉบับมหาจุฬารฎีกา เป็นต้น

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ ฎีกา	(ไทย) =	ปรมัตถมัชฺฐสา วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา	(ภาษาไทย)
---------------	---------	-----------------------------------	-----------

ค. คำย่อเกี่ยวกับภาษาไทย

ม.ป.ท.	=	ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์
ม.ป.ป.	=	ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสธรรมที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และ มรรค โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความหลุดพ้นจากสังสารทุกข์ คือ พระนิพพาน ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ซึ่งพระนิพพานเป็นจุดหมายสูงสุดแห่งการประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติตาม “อริยมรรค” หรือ “อริยอัฏฐังคิกมรรค” มีองค์ ๘ ประการ ซึ่งเป็นยอดแห่งธรรม เป็นยอดแห่งการปฏิบัติ เมื่อรู้ในอริยสัจ ๔ แล้วก็ต้องกำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธ และมรรคให้เกิดขึ้นจนได้บรรลุอริยสัจ ๔ ในพระนิพพานเป็นที่สุด เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าอริยสัจ ๔ ประการ คือ แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ยังได้ทรงสั่งสอนและนำมาเผยแผ่ให้สาวกได้รู้ถึงสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบ และแนวทางที่พระองค์ค้นพบ คือการเจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยการปฏิบัติ คือ สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งเป็นแนวทางที่นักปฏิบัติธรรมทั้งหลายถือปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน การปฏิบัติตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ เมื่อสรุปลงในธรรมทั้งหลายทั้งปวงก็คือ “รูป กับ นาม” ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาการปฏิบัติตามแนวทางการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ดังกล่าว จนกระทั่งถึงอริยมรรค จึงถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาขั้นสูงในพระพุทธศาสนา

อริยมรรค คืออะไร อริยมรรค คือ ปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (การพูดชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (สติชอบ) และ สัมมาสมาธิ (สมาธิชอบ)^๑ สรุปว่า อริยสัจ คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (มรรค) นั่นเอง

ในพระพุทธศาสนามีพระอริยสงฆ์และบุคคลทั่ว ๆ ไปได้บรรลุคุณธรรมเบื้องต้นของพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงบรรลุธรรมด้วยการเห็น ด้วยการสังวร ด้วยการเสพอเฉพาะ ด้วยความอดกลั้น ด้วยการเว้นรอบใน ๑๒ อากาโร เป็นต้น ดังปรากฏในคำสอนของพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่หลายวิธี บางวิธีต้องอาศัยปัจจัยภายนอก เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้บรรลุธรรมได้ แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปรวมแล้ว การบรรลุธรรมนั้นจะต้องอาศัยเหตุ อาศัยปัจจัยด้วยกันทั้งสิ้น แต่เหตุปัจจัยดังกล่าวที่จะขาดเสียมิได้ คือ “กัลยาณมิตร”

^๑วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

พระผู้มีพระภาค ทรงให้ความสำคัญของการมีกัลยาณมิตรเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัลยาณมิตรสูตร^๒ ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิตฉันใด กัลยาณมิตรดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น”

“ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ด้วยการเจริญสมาธิภาวนา . . สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโนธ น้อมไปในโอสสัคคะ”

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้แล”

พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงปัจจัยที่เกี่ยวกับการปฏิบัติของการฝึกอบรมตามแนวทางของพระองค์ไว้ โดยพระองค์เน้นให้เห็นถึงความสำคัญ ๒ ประการที่ควบคู่กันต่อการปฏิบัติ เพื่อให้ได้มาซึ่งอริยสัจ ๔ โดยตรัสว่าสิ่งที่ควบคู่กัน ๒ ประการนั้น คือ ๑) สำหรับภิกษุที่ยังต้องศึกษา. . . เรามองไม่เห็นองค์ประกอบภายนอกอื่นใด มีประโยชน์มากเท่ากับความมีกัลยาณมิตร ๒) สำหรับภิกษุผู้ยังต้องศึกษา. . . เรามองไม่เห็นองค์ประกอบภายในอื่นใด มีประโยชน์มากเท่าโยนิโสมนสิการ

ปัจจัยทั้งสองอย่างนี้ ย่อมสนับสนุนซึ่งกันและกันสำหรับคนสามัญซึ่งมีปัญญาไม่แก่กล้า ย่อมต้องอาศัยการแนะนำชักจูงจากผู้อื่นและคล้อยไปตามคำแนะนำชักจูงที่ฉลาดได้ง่าย แต่ก็ต้องฝึกหัดให้สามารถใช้ความคิดอย่างถูกวิธีด้วยตนเอง จึงจะก้าวหน้าไปถึงที่สุดได้ ส่วนคนที่มีปัญญาแก่กล้าแล้ว ย่อมรู้จักใช้โยนิโสมนสิการได้ดีกว่า แต่กระนั้นก็ตาม อาจจะต้องอาศัยคำแนะนำที่ถูกต้องเป็นเครื่องนำทางในเบื้องต้นและเป็นเครื่องช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าไปได้รวดเร็วยิ่งขึ้น ในระหว่างการฝึกอบรม การสร้างเสริมสัมมาทิฐิด้วยปัจจัยอย่าง ๑ คือวิธีการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธา และยังคงอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ เมื่อนำมาใช้ปฏิบัติในระบบการศึกษาอบรม จึงต้องพิจารณาที่จะให้ได้รับการแนะนำ ชักจูง สอนอบรมที่ได้ผลดีที่สุดคือ “ครู” เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะมาเป็นครูจะต้องเป็นผู้ที่เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ มีความรู้ มีความสามารถและมีวิธีการอบรมสั่งสอนให้ผู้อื่นได้ผล ดังนั้นในการที่จะฝึกอบรมจึงจำกัดให้ได้ด้วยการปรโตโฆสะ^๓ ด้วยหลักการที่เรียกว่า “กัลยาณมิตรดา” หรือ “การมีกัลยาณมิตร”^๔

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งประเด็นศึกษากัลยาณมิตรสูตร ดังปรากฏในพระไตรปิฎกที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสถึง “กัลยาณมิตร” ไว้ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่า

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^๓ ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หมายความว่ารวมถึงคำพูด คำแนะนำ คำชี้แจง คำโฆษณา กระแสข่าว ข้อเขียน บทความจากบุคคลหรือแหล่งข่าวต่าง ๆ

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๕๖๔.

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นเอก^๕ มีอุปการะมาก เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมอันเป็นเอก คืออะไร ธรรมอันเป็นเอก คือ กัลยาณมิตตตา”

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่าจักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากคือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงเจริญสมาธิภาวนา . . และเจริญสมาสมาธิ อันอาศัยวิเวกอาศัยวิราคะอาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ”^๖

ดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น ความสำคัญของอริยมรรค คือทางปฏิบัติให้บรรลุถึงซึ่งความดับทุกข์ หรือเรียกกันทั่วไปว่า “มรรค” ถ้าปราศจากมรรคเสียแล้ว ความดับทุกข์ก็มีขึ้นไม่ได้ มรรคจึงเป็นเหตุแห่งนิโรธ ทำนองเดียวกันกับสมุทัย เป็นเหตุแห่งทุกข์ “มรรค” กับ “สมุทัย” จึงเป็นคู่ปรับของกันและกัน เหมือนโรคกับยาป้องกันและบำบัดโรค มรรคเพิ่มขึ้นมากเท่าใด สมุทัยก็ลดลงมากเท่านั้น เมื่อมรรคมารวมตัวกันขึ้นถึงความเจริญสูงสุด สมุทัยก็ดับโดยสิ้นเชิง”

จากสภาพของปัญหาดังกล่าว พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงความเป็นกัลยาณมิตร (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ที่เป็นตัวนำให้เกิดขึ้นแห่งอริยมรรค ด้วยเหตุผลที่ได้แสดงมานี้ หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพุทธศาสนิกชน ผู้สนใจในการประพฤติปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยอาศัยการคบกัลยาณมิตรที่ดี คอยช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนไปในทางที่ถูกต้อง ดังนั้น การคบกัลยาณมิตรของผู้ปฏิบัติธรรมก็คือการศึกษากัลยาณมิตรที่ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ อันเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต่อไป ปัญหาที่ผู้วิจยมุ่งศึกษาคือ กัลยาณมิตร มีความหมายอย่างไร มีกี่ประเภท มีความสำคัญอย่างไร การคบกัลยาณมิตรกระทำได้อย่างไร เกิดประโยชน์อย่างไร กัลยาณมิตรช่วยเหลือในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้อย่างไรโดยอาศัยข้อมูลในกัลยาณมิตตสูตรและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้วิจย ผู้ศึกษาและพุทธศาสนิกชนทั่วไป ที่จะได้นำไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อเพิ่มศักยภาพของจิต ให้ได้เกิดการบำเพ็ญเพียร อันถึงกุศลขั้นสูงจนได้ถึงมรรค ผล และนิพพาน อีกทั้งยังเป็นอุบายและเป็นหลักธรรมสำคัญต่อการประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนอย่างถูกต้อง ตามระเบียบแบบแผนทางพระพุทธศาสนา

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

^๕ธรรมอันเป็นเอก ในที่นี้หมายถึง ธรรมที่มีสภาวะเป็นหนึ่ง (เอกสภาวะ) ศัพท์ว่า ธรรมนี้มีความหมายว่าสภาวะ ดังในคำว่า กุสลา ธมมา (สภาวะที่เป็นกุศล) เป็นต้น ธรรมอันเป็นเอก ได้แก่ สีสัมปทา, ฉันทสัมปทา, อตตสัมปทา, ญาณสัมปทา และ อปปมาทสัมปทา, ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๔ – ๖๘/๔๙.

^๖ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๓/๔๘.

^๗วสิน อินทสระ, อริยสัจ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา ๑๑๓, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๖.

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ หลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตรเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท มีหลักการอย่างไร
- ๑.๓.๓ หลักธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตรเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อมุ่งเน้นประเด็นเกี่ยวกับโครงสร้างหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และหลักธรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร ซึ่งการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เกี่ยวกับการวิเคราะห์เนื้อหาโครงการหลักธรรม และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามที่ปรากฏในกัลยาณมิตตสูตร ตามหลักคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ปกรณวิเสส หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ กัลยาณมิตตสูตร หมายถึง สูตรว่าด้วยกัลยาณมิตรในพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย เล่มที่ ๑๙ ข้อ ๔๙ หน้า ๔๓ พระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๕.๒ กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนที่ดี เพื่อนที่เป็นคนดี มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิตพึงนับ ร่วมร่วมธุรกิจ ร่วมกิจการหรือร่วมอยู่ในสภาพอย่างเดียวกัน ผู้ชอบพอรักใคร่ คบหากัน ผู้ที่มีความหวังดีปรารถนาดีต่อกัน เป็นผู้มีความเยื่อใยดีผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ อภัยภัยที่ใคร่ประโยชน์ที่เป็นไปต่อมิตร

๑.๕.๓ อริยมรรค หมายถึง ทางอันประเสริฐทางดำเนินของพระอริยะ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงอันเป็นของพระอริยะ ญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะมี ๔ คือ โสตาปัตติมรรค สกาคามิมรรค อนาคามิมรรคและอรหัตตมรรค บางที่เรียกมรรคมงคล ๘ ว่าอริยมรรค

๑.๕.๔ วิปัสสนาภาวนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ อันทำให้ถอดถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายที่มันเป็น

๑.๕.๕ ศีล หมายถึง ความประพฤติชอบทางกายวาจาและทางใจให้เรียบร้อย เป็นการรักษากฎตามระเบียบวินัย ข้อปฏิบัติในการเว้นจากความชั่ว การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน

๑.๕.๖ วิรติ หมายถึง การเว้นจากทุจริต การเว้นจากกรรมชั่ว มี ๓ อย่าง คือ สัมปัตตวิรติ (เว้นสิ่งประจวบเฉพาะหน้า) สมาทานวิรติ (เว้นด้วยการสมาทาน) และ สมุจเฉทวิรติ (เว้นด้วยการตัดขาด หรือด้วยการชักสะพานตัดตอนเสียทีเดียวถือว่าเป็นการเว้นได้เด็ดขาด)

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค อธิบายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์ กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมองค์ ๘ ฉะนั้นภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร(มิตรดี) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมองค์ ๘ ทำอริยมรรคมองค์ ๘ ให้มาก

๒) พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค อธิบายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมองค์ ๘^๙ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นหรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่เหมือนกัลยาณมิตตตานี้ ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมองค์ ๘ ทำอริยมรรคมองค์ ๘ ให้มาก ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมองค์ ๘ ทำอริยมรรคมองค์ ๘ ให้มาก จักเป็นผู้กำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด”^{๑๐}

๓) พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ อธิบายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใดเป็นเสขะ ยังไม่สำเร็จเป็นอรหัตต์ ยังปรารถนาธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยมอยู่ เรากล่าวว่า ภิกษุเหล่านั้นนั้น ต้องทำกิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทของภิกษุเหล่านี้เช่นนี้ว่าจะเป็นการดี ถ้าท่านเหล่านี้เมื่อใช้สอยเสนาสนะที่สมควร^{๑๑} คบหากัลยาณมิตร ปรับอินทรีย์ให้เสมอจะพึงทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน จึงกล่าวว่าภิกษุเหล่านั้นนั้นต้องทำกิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท”^{๑๒}

๔) พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณีปกรณ์ อธิบายว่า “บุคคลผู้มีศรัทธา มีศีล เป็นพหูสูต มีจาคะ มีปัญญา การเสพ การส้องเสพด้วยดี การคบหา ความรักดี ความจงรักภักดีต่อบุคคลเหล่านั้น ความเป็นผู้มีกายและใจแนมน้าวไปตามบุคคลเหล่านั้น นี้เรียกว่า ความเป็นผู้มีมิตรดี”^{๑๓}

๑.๖.๒ เอกสารวิชาการทางพระพุทธศาสนา มีดังนี้

๑) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” ว่า “ความมีกัลยาณมิตร มีกัลยาณสหาย ชอบคบหากัลยาณชนนี้เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว

^๙อริยมรรค หรือมรรค หรืออัฐังคิกมรรค มองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๙๓.

^{๑๐}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔/๕๕.

^{๑๑}ที่สมควร ในที่นี้หมายถึง ที่สมควรต่อการปฏิบัติธรรมเหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานภิกษุเมื่ออาศัยอยู่อาจบรรลุผลได้

^{๑๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๑/๒๐๗.

^{๑๓}อภิ.สง (ไทย) ๓๓/๑๓๓๕/๓๓๓.

ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือจักยังมรรคมงคล ๘ ให้เกิดมีจักทำได้ พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า เราจักเป็นผู้มีกัลยาณมิตร เป็นผู้มียศหาย เป็นผู้ชอบคบหากัลยาณชน ผู้มีกัลยาณมิตรพึงเป็นอยู่ โดยใช้หลักธรรมเอกข้อนี้คือ ความไม่ประมาท (ไม่ปล่อยปละละเลย) ในกุศลธรรมทั้งหลาย”^{๑๓}

๒) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.ธ.๙) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “วิปัสสนากรรมฐาน” ว่า “การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอริยสัจต่อท้าวเวสสันดรชาดก เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ ๑) เพราะอริยสัจ ๔ เป็นเครื่องหมายธรรมของพระพุทธองค์ ว่า พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมอันใดไว้แล้ว ธรรมอันนั้นต้องมีอริยสัจ ๔ เป็นข้อสรุป ๒) เพราะอริยสัจ ๔ เป็นสัญลักษณ์ของ พระพุทธภาษิต ถ้าจะอุปมา ก็เหมือนหนังสือทางราชการที่ออกจากราชการทรวงทรวง กรมต่าง ๆ ต้องมีตราประทับประจำไปด้วย แม้อริยสัจทั้ง ๔ นี้ ก็เป็นตราประจำตำแหน่งของพระผู้มีพระภาค ซึ่งเรียกว่า พระราชลัญจกร เช่นนั้นเหมือนกัน ๓) เพราะว่าพุทธบริษัทจะถึงมรรค ผล และนิพพาน ก็มิอยู่ทางเดียวเท่านั้น คือการเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ ๔ การที่พระพุทธองค์ทรงสรุปชาดกต่าง ๆ ลงมาด้วยอริยสัจก็เพราะจะชี้แนวทางแห่งการปฏิบัติ ให้พุทธบริษัทได้ปฏิบัติตาม แล้วจะได้พากันพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ถึงสันติสุขอันไพบูลย์ คือ พระนิพพาน เพียงฟังชาดกอย่างเดียว ไม่ได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานก็ไม่มีโอกาสจะบรรลุธรรมได้ เพราะฉะนั้นเมื่อพระองค์ทรงแสดงชาดกต่าง ๆ มีเวสสันดรชาดก เป็นต้นจบลงแล้ว จึงจำเป็นต้องทรงแสดงอริยสัจ ๔ ต่อท้าวเวสสุวรรณ”^{๑๔}

๓) พระพุทธโฆสเถระ รจนาไว้ในหนังสือคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “กัลยาณมิตรผู้สมบูรณ์ทุกประการ คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยมีคำรับรองว่า อานนท์ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติความเกิดได้ ด้วยอาศัยกัลยาณมิตร คือ เราตถาคต เพราะเหตุนี้เมื่อพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่นั้น การเรียนเอาพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาค

ประเสริฐที่สุด แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานไปแล้ว บรรดาพระสาวกที่ยังมีชนมายุอยู่ ผู้ที่เข้าเรียนโดยการเอาพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระสาวกองค์นั้นก็ย่อมเป็นการสมควร. . .”^{๑๕}

๔) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนาไว้ในหนังสือ “วิปัสสนานัย” ว่า “มรรคสัจ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันมีสัมมาทิฐิ เป็นต้น ซึ่งยังเห็นพระนิพพานโดยประจักษ์ สมจริงดังพระพุทธพจน์ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ คือ มรรคอันเป็นทางดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง กล่าวคือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การกล่าวชอบ การกระทำชอบ การเลี้ยงชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ และความตั้งมั่นชอบ” ปุณฺณท้าวไปควรตามรู้อริยสัจ ๒ อย่างคือทุกขสัจ

^{๑๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๗๓๒.

^{๑๔}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวรงค์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๓.

^{๑๕}พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๒.

ที่เป็นรูปนามซึ่งเกิดดับอยู่เสมอ และสมุทยสังเป็นต้นหาอันเพติดเพตินอารมณ์ที่มาปรากฏทาง ทวารทั้ง ๖ ส่วนนิโรธสังและมรรคสัง ไม่ใช่อารมณ์กรรมฐานอย่างแท้จริง. . .”^{๑๖}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีดังนี้

๑) พระจะจุ ญาณวิโช (รักษাপา) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความเป็นกัลยาณมิตรของพระสารีบุตรเถระ” พบว่า กัลยาณมิตรมีความสำคัญได้ ก็เพราะกัลยาณมิตรนั้นมีคุณค่าในฐานะที่เป็นตัวดึงดูด เป็นตัวชักนำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้หวังประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นประโยชน์ทางโลกหรือทางธรรม หากได้กัลยาณมิตรคอยชี้แนะ เป็นผู้กำกับให้ชีวิตเบี่ยงตันดำเนินไปด้วยดี แม้ในเบื้องต้นอาจมีอุปสรรคมาขวางบ้าง กัลยาณมิตรก็เปรียบเหมือน มีกำแพงสองข้างทาง ที่คอยกันกั้นอุปสรรคและสิ่งไม่ดีที่จะมาถึงตัว อีกทั้ง ช่วยห้ามตนเองไม่ให้เดินออกไปหาสิ่งเหล่านั้น ช่วยให้การดำเนินการไปสู่เป้าหมายได้สะดวก ในทางธรรม กัลยาณมิตรมีคุณค่าทั้งในฐานะที่เป็นเครื่องหมายในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งพรหมจรรย์^{๑๗}

๒) พระมหาทองพูน สติสมปนโน (เสือเขียว) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การคบมิตรในพระพุทธศาสนา” พบว่า มิตรมีความสำคัญต่อทุกคน ในทางพระพุทธศาสนาจึงตระหนักถึงเรื่องนี้เป็นอย่างมากเพราะมนุษย์ไม่สามารถจะอยู่ได้โดยลำพัง จำเป็นจะต้องมีการคบหาสมาคมกันเป็นมิตรเพื่อช่วยเหลือการงาน หรือปรึกษาปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน ถ้าเลือกคบคนดีก็จะทำให้เรามีชีวิตที่พัฒนาไปในทางที่ดี มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ถ้าคบกับคนไม่ดี ก็จะทำให้ชีวิตมีแต่ความตกต่ำเสียหาย ในด้านประเภทมิตรแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ มิตรแท้และมิตรเทียม โดยที่มิตรแท้เป็นมิตรที่มีความจริงใจ เป็นมิตรที่ควรคบหาสมาคม พระพุทธศาสนาสรรเสริญให้คบมิตรประเภทนี้เพื่อความสุขความเจริญในชีวิตตน สำหรับมิตรเทียมเป็นมิตรที่ไม่ควรคบหาสมาคมไม่มีความบริสุทธิ์ใจ คบกันเพื่อหวังแต่ประโยชน์ส่วนตัว ใครคบจะทำให้ตนเองไม่มีความสุขทั้งยังทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน^{๑๘}

๓) พระมหาวรรณรัตน์ ชุตติบุญโญ (ร่มไผรงาม) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า โยนิโสมนสิการเป็นการทำในใจ โดยแยกกาย การใส่ใจโดยตลอด การพิจารณาโดยถ่องแท้ การเรียกชื่ออาการ กิริยา และความรู้สึก ขณะปัจจุบันหรือการกำหนดรู้รูปนามที่กำลังเกิดขึ้น ให้ตรงตามสภาวะลักษณะ กิจจะ (รสจะ) ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐาน หรือการคิดไตร่ตรองธรรมของพระพุทธองค์อย่างถูกวิธี ถูกทาง ถูกเหตุผล และเหมาะสมกับ

^{๑๖}พระโสณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนาญ เล่ม ๑**, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๘๙ – ๒๙๐.

^{๑๗}พระจะจุ ญาณวิโช (รักษাপา), “การศึกษาวิเคราะห์ความเป็นกัลยาณมิตรของพระสารีบุตรเถระ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒.

^{๑๘}พระมหาทองพูน สติสมปนโน (เสือเขียว), “การคบมิตรในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

สถานการณ์ในบริบทต่าง ๆ ตั้งแต่การรับข้อธรรมเข้าสู่การพิจารณาไตร่ตรอง เพื่อนำไปใช้จนบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้^{๑๙}

๔) พระมหาอำนาจ อานนโท ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า การบรรลุธรรมนั้นสิ่งสำคัญประการแรก คือ การศึกษาถึงหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๘ เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม โดยเฉพาะ ทรงแสดงไว้ให้เหมาะสมกับจริตของแต่ละบุคคล ประกอบด้วยมรรค ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ . . . สัมมาสมาธิ แต่ละหมวดมีความสมบูรณ์ในตัวเอง ผู้ปฏิบัติสามารถปฏิบัติตามหมวดธรรมใดก็ย่อมบรรลุธรรมได้ โดยสรุปการปฏิบัติธรรมมี ๒ วิธี คือสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งต้องปฏิบัติควบคู่กันไป โดยเฉพาะวิปัสสนาภาวนากรรมฐาน ถ้าผู้ปฏิบัติยังไม่สามารถยกจิตเข้าสู่วิปัสสนาภาวนากรรมฐานได้ การบรรลุธรรมก็จะไม่เกิดขึ้น เมื่อสามารถทำวิปัสสนาภาวนาญาณให้แจ้งได้แล้วการบรรลุธรรมจึงจะเกิดขึ้น^{๒๐}

๕) กานต์สินี จันทรวิภาติก ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา” พบว่า ศรัทธาและโยนิโสมนสิการนี้เป็นองค์ธรรมเบื้องต้นของสัมมาปฏิบัติทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสมาธิ ไม่ว่าจะเป็นปัญญา หรือจะคลุมไปถึงศีลทั้งหมดต้องอาศัยศรัทธาและโยนิโสมนสิการมาตั้งแต่เบื้องต้น เหมือนอย่างรุ่งอรุณเป็นเบื้องต้นของวันศรัทธาและโยนิโสมนสิการก็เปรียบเหมือนว่าเป็นรุ่งอรุณ เป็นเบื้องต้นของความสว่างของสัมมาปฏิบัติ คุณงามความดีทั้งสิ้นนับว่าเป็นความสว่าง จึงต้องอาศัยศรัทธาและโยนิโสมนสิการในหมวดธรรมบางหมวด ก็ได้ตรัสอธิบายขยายความออกไปในทางปฏิบัติว่า ส้องเสพคบหาสัตบุรุษคือคนดี ได้แก่ กัลยาณมิตร นั่นเอง ฟังธรรมของคนดีทำให้เกิดศรัทธา มีโยนิโสมนสิการ คือฟังธรรมแล้วนำมาใส่ไว้ในใจ ตั้งแต่การตั้งใจใส่ใจในการฟังตั้งใจคิดพิจารณาจับเหตุจับผลและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ข้อใดที่ฟังละก็ละ ข้อใดที่ฟังปฏิบัติก็ปฏิบัติ ข้อใดฟังปฏิบัติก่อนก็ปฏิบัติก่อน และข้อใดที่ฟังปฏิบัติหลังก็ปฏิบัติหลัง^{๒๑}

๖) คำนวน ไทยอัฐวิธ ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “ศึกษาความเป็นกัลยาณมิตรของอาจารย์ตามความคิดเห็นของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา” พบว่า กัลยาณมิตรธรรมหรือกัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนา หมายถึง เพื่อนที่คอยแนะนำชักจูงช่วยเหลือเกื้อกูล ช่วยบอกทางปัญญาและเป็นตัวอย่างที่ดี ความเป็นกัลยาณมิตรมีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างชัดเจน โดยเฉพาะผู้รับผิดชอบในสังคม เช่น พ่อแม่ทำตนเป็นพ่อแม่ที่ดี ครูอาจารย์ ประพฤติตนทำหน้าที่

^{๑๙}พระมหาวรณรัตน์ ขุดิปปโย, “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐.

^{๒๐}พระมหาอำนาจ อานนโท, “การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), บทคัดย่อ.

^{๒๑}นางสาวกานต์สินี จันทรวิภาติก, “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๖.

เป็นครูอาจารย์ที่ดี เป็นต้น ผู้ที่ปรารถนาความเจริญก้าวหน้าในชีวิตส่วนตัวและส่วนรวมจึงควรนำไปประพฤติปฏิบัติตามกัลยาณมิตตธรรม เพื่อนำสังคมไปสู่ความสามัคคีและสงบสุขสืบไป^{๒๒}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับโครงสร้างหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร ได้แก่ อริยมรรค เป็นต้น หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาและหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตรจากคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙

๑.๗.๒ นำข้อมูลที่ได้ศึกษามาเรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนาและตรวจสอบความถูกต้องโดยอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ และผู้เชี่ยวชาญด้านวิปัสสนาภาวนา

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบแล้วมาตรวจสอบข้อมูล ปรับปรุง เรียบเรียงและบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร

^{๒๒}นายค่านวน ไทยอัฐวิถิ, “ศึกษาความเป็นกัลยาณมิตรของอาจารย์ตามความคิดเห็นของนิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

บทที่ ๒

หลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร

พระธรรมคำสอนที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตลอดพระชนมายุรวม ๔๕ พรรษา เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ของที่จะถึงจุดหมายนั้น ๆ การที่บุคคลผู้ได้กัลยาณมิตรเป็นเหตุปัจจัยสำคัญ ทำให้ถึงเป้าหมายที่ตนปรารถนาของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย แต่ละบุคคลนั้นย่อมหวังเพื่อประโยชน์สุข และความเจริญ สิ่งเหล่านั้นล้วนแล้วต้องมีเหตุปัจจัย ดังปรากฏในพระสูตรทั้งหลาย พระผู้มีพระภาค ทรงอุปมาโวหารว่า “กัลยาณมิตตตา” เป็นบุญนิमितเพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนแสงอรุณ ที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้าเช่นเดียวกัน การคบหากัลยาณมิตรก็แสดงว่าผู้นั้นจะได้พบ อริยธรรมคือมรรคมีองค์ ๘ บังเกิดขึ้นในใจของผู้นั้นเช่นกัน สำหรับการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ กำหนดประเด็นศึกษาหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตรไว้ ดังนี้

๒.๑ ความหมายของกัลยาณมิตตสูตร

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของกัลยาณมิตตสูตรในพระไตรปิฎก

๒.๓ หลักธรรมที่ปรากฏในกัลยาณมิตตสูตร

๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในกัลยาณมิตตสูตร

๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายของกัลยาณมิตตสูตร

คำว่า “กัลยาณมิตร” ทัว ๆ ไปแล้ว มาจากคำว่า “กัลยาณ” สมาสกับคำว่า “มิตร” โดย พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายคำ “กัลยาณ” ว่า งาม ดี^๑ และ มิตร หมายถึง เพื่อนรัก ใคร่คุ้นเคย^๒ ดังนั้น กัลยาณมิตรเมื่อรวมกันแล้วจึงมีความหมายว่า เพื่อนดี เพื่อนที่งาม หรือเพื่อน ที่รักใคร่คุ้นเคยที่ดี เพื่อนรักใคร่คุ้นเคยที่งาม แต่คำว่า “กัลยาณมิตร” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง “กัลยาณมิตตา”

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายไว้ในหนังสือพุทธธรรม ว่า “กัลยาณมิตตา” หมายถึง ความมีกัลยาณมิตร ได้แก่ การเสวนา สังเสวนา คบหา รักดี มีจิตใจฝักใฝ่โน้มนำไปหาบุคคล ที่มีความศรัทธา มีศีล มีสุตะคือเป็นพหูสูต มีจาคะ และมีปัญญา^๓

^๑ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๘.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๑.

^๓พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๕๗๓.

คำว่า “สูตร” พจนานุกรมพุทธศาสน์^๔ ให้ความหมายคำว่าสูตรว่า “สูตร” หมายถึง พระธรรมเทศนาหรือธรรมกถาเรื่องหนึ่ง ๆ ในพระสูตรตันตปิฎก แสดงเจตจำนงด้วยบุคลาธิษฐาน ถ้าจะพูดว่าพระสูตรนั้นย่อหมายถึงพระสูตรตันตปิฎกทั้งหมด

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ราชบัณฑิต)^๕ ได้ให้ความหมายคำว่าสูตร ว่า “สูตร” หมายถึง เส้นด้าย เส้นบรรทัด แบบข้อบ่งชี้เนื้อความ และเรื่องเล่า และยังให้ความหมายของสูตรเพิ่มเติมอีกว่า “สูตร” หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงไว้เป็นหลักปฏิบัติ เป็นคำอธิบายข้อธรรมปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งมีคำธรรมดา (ร้อยแก้ว) คำประพันธ์ (ร้อยกรอง) และเรื่องเล่า เหตุการณ์ในอดีต (ชาดก) เรียกทั่วไปว่า “พระสูตร” เรียกเต็มว่า “พระสูตรตันตปิฎก”

เมื่อนำมารวมกันแล้วเรียกว่า “กัลยาณมิตตสูตร” หมายถึง พระสูตรที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมเทศนาแก่สาวกเกี่ยวกับเรื่องการมีกัลยาณมิตร การคบมิตร การคบเพื่อนเพื่อประโยชน์ ความเจริญรุ่งเรืองให้กับตนเอง

๒.๒ ประวัติความเป็นมาของกัลยาณมิตตสูตรในพระไตรปิฎก

ก่อนที่จะรู้ว่ากัลยาณมิตตสูตรนั้นมีความเป็นมาอย่างไร ผู้วิจัยจะอธิบายถึงที่มาของ คำ ๆ หนึ่งก่อนที่จะอธิบายถึงความเป็นมาของกัลยาณมิตตสูตรว่ามีความเป็นมาอย่างไร เพื่อให้ผู้ที่ ศึกษาจะได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น คำนั้นก็คือ คำว่า “พระไตรปิฎก”

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^๖ อธิบายคำว่าพระไตรปิฎกไว้ในหนังสือ “พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้” ว่า “พระไตรปิฎก” เป็นคำภาษาบาลี คือ “ติปิฎก” สามารถจำแนกเป็น “ติ” แปลว่า สาม “ปิฎก” แปลว่า ตำรา คัมภีร์ ตะกร้า หรือ กระดาษ (อันเป็นภาชนะบรรจุของ) ซึ่งตาม อักษรใช้หมายถึงคำสอนหมวดใหญ่ ๓ หมวด คือ ๑) พระวินัยปิฎก ได้แก่ ประมวลระเบียบ ข้อบังคับ ของบรรพชิตที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุและภิกษุณี ๒) พระสูตรตันตปิฎก ได้แก่ ประมวลพระสูตรหรือคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงยกย่องไปต่าง ๆ ให้เหมาะกับบุคคล สถานที่ เหตุการณ์ มีเรื่องราวประกอบ ๓) พระอภิธรรมปิฎก ได้แก่ ประมวลคำสอนที่เป็นเนื้อหาหรือ หลักวิชาล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคลหรือเหตุการณ์ ไม่มีเรื่องราวประกอบ

อันที่จริงแล้ว พระไตรปิฎกมิใช่คัมภีร์เพียงเล่มเดียว แต่เป็นคัมภีร์ชุดใหญ่ที่มีเนื้อหาถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ๓ ฉบับพิมพ์ด้วยอักษรไทยนิยม จัดแยกเป็น ๔๕ เล่ม หมายถึงระยะเวลา ๔๕

^๔พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๖๑.

^๕พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑) หน้า ๑๑๕๑.

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖) หน้า ๕ - ๖.

พรรษาแห่งพุทธกิจ โดยแต่ละปีภูมิมีการจัดแบ่งหมวดหมู่ บทตอน แยกออกไปมากมายซับซ้อน ดังปรากฏในเค้าโครงในการจัดหมวดหมู่คัมภีร์พระไตรปิฎก

ผู้ศึกษาได้รู้ถึงที่มาของพระไตรปิฎกแล้ว ผู้วิจัยจะอธิบายถึงที่มาของกัลยาณมิตตสูตร ว่ามีความเป็นมาอย่างไร “กัลยาณมิตตสูตร” จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยพระสูตร ซึ่งเป็นการประมวลพุทธพจน์ในหมวดพระสูตรที่ประกอบด้วยพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยาย ต่าง ๆ ของพระผู้มีพระภาคที่ได้ทรงตรัสแก่สาวก โดยพิจารณาให้เหมาะกับบุคคล เหตุการณ์และโอกาส ตลอดจนเรื่องเล่า บทประพันธ์ และเรื่องราวทั้งหลายที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่า พระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายในพระสุตตันตปิฎก โดยพระอรรถกถาจารย์ผู้รจนา คัมภีร์สมันตปาสาทิกา ได้อธิบายถึงสาเหตุที่เพราะมีความหมาย ๖ ประการ คือ ๑) เป็นการบ่งถึง ประโยชน์ ๒) มีอรรถที่ตรัสไว้ดีแล้ว ๓) ผลิตประโยชน์ ๔) ทำให้ประโยชน์หลังไหลออกมา ๕) รักษาประโยชน์ทั้งหลาย ๖) ใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชน

“กัลยาณมิตตสูตร” จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๙ คือ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๕ และเป็นเล่มสุดท้ายของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยวาระใหญ่ คือ วาระที่อธิบายหมวดธรรม ไว้เป็นจำนวนมากหลายนัย พระธรรมสังคิตกาทจารย์จึงตั้งชื่อว่า มหาวารวรรค ซึ่งในมหาวารวรรค นั้นจะมีพระสูตรทั้งหมด ๑,๐๐๘ พระสูตร โดยมีการจัดแบ่งหมวดหมู่เป็นสังยุต^๑ แต่ละสังยุต ยังแบ่งย่อย ๆ ออกเป็นวรรคต่าง ๆ และแต่ละวรรคได้แบ่งออกเป็นพระสูตรมากบ้าง น้อยบ้างในส่วน ของ “กัลยาณมิตตสูตร” จัดอยู่ในมัคคสังยุต^๒ ที่ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับปริยมรรคมีองค์ ๘ มีทั้งหมด ๑๘๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๔ วรรค ดังแสดงไว้ในบทนำ หน้า [๘] – [๒๔] ของพระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙

กัลยาณมิตตสูตร เป็นสูตรที่จัดอยู่ในสุริยเปยยาลวรรค ซึ่งเป็นหมวดที่ว่าด้วยสุริยเปยยาล หมายถึงว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ ที่พระธรรมสังคิตกาทจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล โดยชื่อพระสูตรแต่ละพระสูตรตั้งชื่อธรรม ๗ ประการ โดยที่กัลยาณมิตตสูตร เป็นสูตร ๑ ใน ๗ สูตร และเป็นพระสูตรแรกของสุริยเปยยาลวรรค ได้แก่ ๑) กัลยาณมิตตสูตร ความเป็นผู้มีมิตรดี ๒) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล ๓) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ๔) อัตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตน ๕) ทิฏฐิสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ ๖) อปฺปมาทสัมปทา ความถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท ๗) โยนิโสมนสิการ ความถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการ เหตุผลที่ปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก พระอรรถกถาจารย์และผู้รู้มาประกอบการจัดทำวิจัยเพื่อรับรองการเป็น กัลยาณมิตรของกัลยาณมิตตสูตร ดังนี้

^๑สังยุต แปลว่า การประมวลเป็นเรื่อง ๆ

^๒มัคคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องมรรค

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค^๙ อธิบายว่าพระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย (การโผล่ขึ้น) ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉะนั้น กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมืองค์ ๘^{๑๐} ฉะนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มากอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสัมมาทิฐิอัน อาศัยนิโรธ^{๑๑} อาศัยวิราคะ^{๑๒} อาศัยนิโรธ^{๑๓} น้อมไปใน ไวสัคคะ^{๑๔} ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้”

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อธิบายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณา เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมืองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้นหรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมืองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มที่เหมือนกัลยาณมิตตตานี้ ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญ อริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มากจักเป็นผู้กำจัดราคะ โทสะและโมหะเป็นที่สุด”^{๑๕}

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปัณณาสก์ อธิบายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใด เป็นเสขะ ยังไม่สำเร็จเป็นอรหัตต์ ยังปรารถนาธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมอยู่ เรากล่าวว่า ภิกษุเห็นปานนั้นต้องทำกิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาทข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเรา เห็นผลแห่งความไม่ประมาทของภิกษุเหล่านี้ เช่นนี้ว่าจะเป็นการดี ถ้าท่านเหล่านี้เมื่อใช้สอยเสนาสนะ ที่สมควร^{๑๖} คบหากัลยาณมิตรปรบิณทริยให้เสมอ จะพึงทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุด แห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการด้วยปัญญาอันยิ่ง เองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน จึงกล่าวว่า ภิกษุเห็นปานนั้นต้องทำกิจที่ควรทำด้วยความไม่ประมาท”^{๑๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรม ว่า “ความมีกัลยาณมิตร มีกัลยาณสหาย ชอบคบหากัลยาณชนนี้เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังสิ่งนี้ได้ คือจักยังมรรคมืองค์ ๘ ให้เกิดมีจักทำได้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เราจักเป็นผู้มี

^๙ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๑๐}อริยมรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ

^{๑๑}วิเวก แปลว่า ความสงัด, ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙ - ๑๑๐.

^{๑๒}วิราคะ แปลว่า ความคลายกำหนัด, ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙ - ๑๑๐.

^{๑๓}นิโรธ แปลว่า ความดับ, ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙ - ๑๑๐.

^{๑๔}ไวสัคคะ แปลว่า ความสลесคีน, ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙ - ๑๑๐.

^{๑๕}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๔/๕๕.

^{๑๖}ที่สมควร ในที่นี้หมายถึง ที่สมควรต่อการปฏิบัติธรรมเหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานภิกษุเมื่ออาศัย อยู่อาจบรรลุมรรคผลได้

^{๑๗}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๑/๒๐๗.

กัลยาณมิตร เป็นผู้ที่มีกัลยาณสหาย เป็นผู้ชอบคบหากัลยาณชน ผู้มีกัลยาณมิตรพึงเป็นอยู่โดยใช้หลักธรรมเอกข้อนี้ คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย (ไม่ปล่อยปละละเลย)”^{๑๘}

พระพุทธโฆสเถระ รจนาไว้ในหนังสือคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า “กัลยาณมิตรผู้สมบูรณ์ทุกประการ คือ พระผู้มีพระภาค โดยมีพระบาลีรับรองว่า อานนท สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากชาติ ความเกิดได้ด้วยอาศัยกัลยาณมิตร คือเราตถาคตนั้นเทียว” เพราะเหตุนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคยังทรงพระชนม์อยู่นั้น การเรียนเอาพระกัมมัฏฐานในสำนักของ พระผู้มีพระภาคนั้นประเสริฐที่สุดแล้ว แต่เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้ว บรรดาพระมหาสาวกที่ยังมีชนมาอยู่ การเรียนเอาพระกัมมัฏฐานในสำนักของพระมหาสาวกองค์นั้นย่อมเป็นการสมควร”^{๑๙}

พระจะจุ ญาณวิชิโย (รักษาปา) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ความเป็นกัลยาณมิตรของพระสารีบุตรเถระ” พบว่า กัลยาณมิตรมีความสำคัญได้ ก็เพราะว่ากัลยาณมิตรนั้นมีคุณค่าในฐานะที่เป็นตัวดึงดูด เป็นตัวชักนำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้หวังประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็ประโยชน์ทางโลกหรือทางธรรม หากได้กัลยาณมิตรคอยชี้แนะ เป็นผู้กำกับให้ชีวิตเบื้องต้นดำเนินไปด้วยดี แม้ในเบื้องต้นอาจมีอุปสรรคมาขวางบ้าง กัลยาณมิตรก็เปรียบเหมือน มีกำแพงสองข้างทาง ที่คอยกันกั้นอุปสรรค และสิ่งไม่ดีที่จะมาถึงตัว อีกทั้งช่วยห้ามตนเองไม่ให้เดินออกไปหาสิ่งเหล่านั้น ช่วยให้การดำเนินการไปสู่เป้าหมายได้สะดวก ในทางธรรมกัลยาณมิตรมีคุณค่าทั้งในฐานะที่เป็นเครื่องหมายเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งพรหมจรรย์^{๒๐}

พระมหาทองพูน สติสมปนโน (เสือเขียว) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การคบมิตรในพระพุทธศาสนา” พบว่า มิตรมีความสำคัญต่อทุกคน ในทางพระพุทธศาสนาจึงตระหนักถึงเรื่องนี้เป็นอย่างมาก เพราะมนุษย์ไม่สามารถจะอยู่ได้โดยลำพัง จำเป็นจะต้องมีการคบหาสมาคมกันเป็นมิตร เพื่อช่วยเหลือ การงานหรือปรึกษาปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน ถ้าเลือกคบคนดีก็จะทำให้เรามีชีวิตที่พัฒนาไปในทางที่ดี มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต ถ้าคบกับคนไม่ดีก็จะทำให้ชีวิตมีแต่ความตกต่ำเสียหาย ในด้านประเภทมิตร แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ มิตรแท้ และ มิตรเทียม โดยที่มิตรแท้เป็นมิตรที่มีความจริงใจ เป็นมิตรที่ควรคบหาสมาคม พระพุทธศาสนาสรรเสริญให้คบมิตรประเภทนี้เพื่อความสุขความเจริญในชีวิตตน สำหรับมิตรเทียม เป็นมิตรที่ไม่ควรคบหาสมาคม ไม่มีความบริสุทธิ์ใจ คบกันเพื่อหวังแต่ประโยชน์ส่วนตัว ใครคบจะทำให้ตนเองไม่มีความสุขเจริญทั้งยังทำให้ผู้อื่นติเตียน^{๒๑}

^{๑๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๗๓๒.

^{๑๙}พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๒.

^{๒๐}พระจะจุ ญาณวิชิโย (รักษาปา), “การศึกษาวิเคราะห์ความเป็นกัลยาณมิตรของพระสารีบุตรเถระ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๗.

^{๒๑}พระมหาทองพูน สติสมปนโน (เสือเขียว), “การคบมิตรในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), บทคัดย่อ.

นายค่านวน ไทยอัฐวิธิ ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “ศึกษาความเป็นกัลยาณมิตรของอาจารย์ตามความคิดเห็นของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา พบว่า กัลยาณมิตรธรรมหรือกัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนา หมายถึง เพื่อนที่คอยแนะนำ ชักจูง ช่วยเหลือ เกื้อกูลช่วยบอกทางปัญญาและเป็นตัวอย่างที่ดี ความเป็นกัลยาณมิตรมีส่วนเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างชัดเจนโดยเฉพาะผู้รับผิดชอบในสังคม เช่น พ่อแม่ทำตนเป็นพ่อแม่ที่ดี ครูอาจารย์ประพฤติตนทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์ที่ดี เป็นต้น ผู้ที่ปรารถนาความเจริญก้าวหน้าในชีวิตส่วนตัวและส่วนรวมจึงควรนำไปประพฤติปฏิบัติตามกัลยาณมิตรธรรม เพื่อนำสังคมไปสู่ความสามัคคีและสงบสุขสืบไป^{๒๒}

สรุปว่า กัลยาณมิตรสูตรจัดอยู่ในประเภทอรรถุပ္ปัตติกะ^{๒๓} รูปแบบของกัลยาณมิตรสูตรเป็นบรรยายโวหาร ในตอนต้นที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงนั้นเป็นบรรยายโวหารแบบมีอุปมาอุปไมย เรื่องกัลยาณมิตรเป็นบุพนิมิต เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ และพระสูตรแต่ละสูตรในพระสุตตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เรียกว่า นวัคสัตถุศาสน์^{๒๔} แบ่งออกเป็น ๙ อย่าง คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถาอุทาน อิติวุตตะกะ ชาตกะ อัปภุตธรรม เวทลละ ดังนั้น กัลยาณมิตรสูตรก็จัดเป็นพระสูตรโดยมีรูปแบบนวัคสัตถุศาสน์ คือคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ระเบียบคำแบบอุปมาโวหาร

๒.๓ หลักธรรมที่ปรากฏในกัลยาณมิตรสูตร

กัลยาณมิตรสูตรเป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสให้พุทธศาสนิกชนเห็นว่าการที่จะบรรลุธรรมใด ๆ ได้นั้น จะต้องเป็นผู้ที่ชี้แนะชี้แนะหรือสั่งสอนเสียก่อน ในที่นี้หมายถึง “ครู” ครูจัดว่าเป็นกัลยาณมิตรที่ดี ที่คอยช่วยเหลือชี้แนะให้ไปในทางดีไม่ให้หลงผิด ดังนั้น เพื่อให้การศึกษาวิจัยกัลยาณมิตรสูตรในครั้งนี้เป็นไปด้วยกระจำจัดเสียก่อน ผู้ที่จะศึกษาเรื่องนี้จึงจำเป็นต้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับกัลยาณมิตรมีสาระและเนื้อหา ดังนี้

๒.๓.๑ ความหมายของกัลยาณมิตร

๑) ความหมายตามรูปศัพท์

พจนานุกรมพุทธศาสน์^{๒๕} ให้ความหมายคำว่ากัลยาณมิตร ว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง มิตรผู้มีคุณอันบัณฑิตพึงนับ เพื่อนที่ดีหรือมิตรที่ดีงามโดยมีคุณสมบัติที่เรียกว่า “กัลยาณมิตรธรรม” หรือ “ธรรมของกัลยาณมิตร” มี ๗ ประการ คือ ปิโย (น่ารัก) กรุ (น่ายก)

^{๒๒}นายค่านวน ไทยอัฐวิธิ, “ศึกษาความเป็นกัลยาณมิตรของอาจารย์ตามความคิดเห็นของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๒๓}อรรถุပ္ปัตติกะ เป็นเหตุการณ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ

^{๒๔}ช. พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑๒/๖๘๓.

^{๒๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๑๕.

ภาวนีโย (น่าเจริญใจ) วตฺตา (รู้จักพูดให้ได้ผล) วจนฺทโม (อดทนต่อถ้อยคำ) คมภีรณฺ จ กถํ กตฺตา (แสดงเรื่องล้าลึกได้) และ โน จฏฺฐาเน นิโยชเย (ไม่ชักนำไปในอวิชชา)^{๒๖}

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ ให้ความหมายของคำว่าเมตตา ว่า “เมตตา” หมายถึง ความรัก กิริยาที่รัก ภาวะที่รัก ความเอ็นดู กิริยาที่เอ็นดู ภาวะที่เอ็นดู ความปรารถนาเกื้อกูลกัน ความอนุเคราะห์ ความไม่พยาบาท ความไม่ปองร้าย^{๒๗}

พระอภิธรรม วิภังคปกรณ์ ให้ความหมายของคำว่าเมตตา ว่า “เมตตา” หมายถึง ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย^{๒๘}

นอกจากนี้แล้ว สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ทรงแปลและเรียบเรียง คำว่า “มิตร” ไว้ในหนังสือ “คัมภีร์วิสุทธิมรรค” ว่า “มิตร” หรือ “มิตฺต” มีรากศัพท์เดียวกับ คำว่า “เมตตา” โดยวิเคราะห์ไว้ คือ เมชชิตฺติ = มิตฺโต แปลว่า ผู้โดยชอบรักใคร่กัน ผู้นั้นเรียกว่า “มิตร” มิตฺเต ภาวติ = เมตตา แปลว่า อธิษฐานที่ใคร่ประโยชน์ซึ่งเกิดมีในมิตรที่เรียกว่า “เมตตา” อีกนัยหนึ่งว่า มิตฺตสฺส เอสา ปวตฺตติ = เมตตา แปลว่า อธิษฐานที่ใคร่ประโยชน์ที่เป็นไปต่อมิตร ที่เรียกว่า “เมตตา”^{๒๙}

นาวาเอก (พิเศษ) ปรีชา นันทาภิวัฒน์ (ร.น.) ให้ความหมายกัลยาณมิตร ว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง สหमितฺต (มิตรแท้) มิตรมีใจดี มิตรที่จริงใจ^{๓๐}

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ได้อธิบายถึงมิตรแท้ไว้ในหนังสือ “ธรรมศึกษาขั้นตรี” ว่า “มิตรแท้” หมายถึง เพื่อนแท้ที่มีความปรารถนาดี มีน้ำใสใจจริง รักเพื่อนเหมือนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตตน มีลักษณะต่าง ๆ คือ ๑) มิตรมีอุปการะ ยามเดือดร้อนอาศัยได้ ครวญรำเคี้ยวก็เกื้อกูล ๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ น้ำใจซื่อ เปิดเผย เข้าถึงใจกัน เสียสละแทนกันได้ ๓) มิตรแนะนำประโยชน์ ตักเตือนมิให้หลงผิด ปลูกปลูกบให้ตั้งตนไว้ชอบ ๔) มิตรมีความรักใคร่ เสมอต้นเสมอปลาย รักและภักดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๓๑}

^{๒๖} อ.สตตก. (บาลี) ๒๓/๓๗/๒๙., พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๒๗๖ - ๒๗๗.

^{๒๗} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๒/๕๙๐.

^{๒๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

^{๒๙} สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวรงค์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๕๕๕.

^{๓๐} ปรีชา นันทาภิวัฒน์ (ร.น.), นาวาเอก (พิเศษ), พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๓๑} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ธรรมศึกษาขั้นตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๕), หน้า ๕๒.

สรุปว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง เพื่อนที่ดี เพื่อนที่งาม เพื่อนที่รักใคร่คุ้นเคยที่ดี เพื่อนรักใคร่คุ้นเคยที่งาม เพื่อนผู้มีความเยื่อใย มีน้ำใจเอื้อเฟื้อที่ดีงาม บุคคลผู้มีจิตที่หวังดี มีความรักใคร่ เป็นผู้หวังประโยชน์เกื้อกูลต่อตนเอง

๒) ความหมายตามเนื้อความ

สำหรับความหมายตามเนื้อความนั้น “กัลยาณมิตร” หมายถึง บุคคลผู้มีความใฝ่รู้ ตั้งตนอยู่ในธรรม เป็นผู้ชี้แนะแนวทางแห่งความเจริญ สั่งสอนอบรม เป็นที่ปรึกษา เพื่อนที่ดีในปัจจุบัน ส้อมีหลากหลาย มีรูปแบบที่ส่งเสริมให้เกิดปัญญาและไม่ก่อให้เกิดปัญญา ไม่เกิดประโยชน์ จึงควรเลือกใช้สื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เสพ รวมทั้งสิ่งแวดล้อมในทางสังคมก็เช่นเดียวกันควรที่จะพิจารณาไตร่ตรองคัดเลือกเสพให้ดี

นอกจากความหมายตามรูปศัพท์และความหมายตามเนื้อความแล้วยังมีความหมายตามที่อยู่ท่านได้กล่าวไว้ ดังต่อไปนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๓๒} ให้ความหมายคำว่ามิตรไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ว่า “มิตร” หมายถึง บุคคลที่ช่วยชี้แนะแนวทาง ชักจูง ตลอดจนแนะนำสั่งสอน ชักนำผู้อื่นให้ดำเนินชีวิตที่ดีงาม ประสบผลดีและมีความสุข เจริญก้าวหน้า พัฒนาในธรรม แม้จะเป็นบุคคลเสมอกันหรือเป็นมารดาบิดา ครูอาจารย์ ตลอดจนทั้งพระสงฆ์จนถึงพระพุทธเจ้าก็นับว่าเป็นมิตร แต่เป็นมิตรใจดีหรือมิตรมีธรรมที่ เรียกว่า กัลยาณมิตร แปลว่า มิตรดีงาม

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๓๓} อธิบายไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” ว่า “คนดี คนมีปัญญา คนมีคุณธรรม ทางธรรมเรียกว่า สัตบุรุษบ้าง บัณฑิตบ้าง ถ้าคนดีคือสัตบุรุษหรือบัณฑิตนี้ไปทำหน้าที่ช่วยเหลือแนะนำสั่งสอน ชักนำสัมมาทิฐิให้แก่ผู้อื่น ตลอดจนมีความสนใจระตือหรือร้อนที่จะเข้าไปหาซักถาม ขอคำชี้แนะแนวทางจากสัตบุรุษหรือบัณฑิตไปปฏิบัติ การกระทำของเขาอย่างนี้เรียกว่า การเสวนาสัตบุรุษหรือคบหาคนดี ไม่ว่าสัตบุรุษจะมาทำหน้าที่ให้ หรือบุคคลนั้นจะไปคบหาสัตบุรุษเองก็ตาม ในเมื่อมีการยอมรับหรืออิทธิพลต่อกันเกิดขึ้นแล้วก็เรียกว่าเขามีกัลยาณมิตร และเรียกภาวะนี้ว่า กัลยาณมิตรตตา แปลว่า ความมีกัลยาณมิตร”

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)^{๓๔} ให้ความหมายไว้ว่า “เพื่อน” เป็นคำในภาษาไทยตรงกับคำในภาษาบาลีว่า “มิตร” และ “สหาย” ทั้งสองคำมีความหมายไม่เหมือนกันบางคนเป็นมิตรแต่ไม่ได้เป็นสหาย บางคนเป็นสหายแต่ไม่ได้เป็นมิตร ดังนั้น “มิตร” หมายถึง คนที่คบกันด้วยความชอบพอรักใคร่ มาจากคำศัพท์ว่า “เมตตา” ส่วนคำว่า “สหาย” หมายถึง มาด้วยกันไปด้วยกัน สหายเป็นลักษณะของคนร่วมทำกิจกรรม เพื่อนร่วมงานก็เรียกว่า สหาย บางคนเป็นเพื่อน

^{๓๒}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต),พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์,พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙๖.

^{๓๓}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๓.

^{๓๔}พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), เพื่อน,พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒ - ๓.

ร่วมงานกัน เช่นเป็นเจ้านายเป็นลูกน้อง แต่ไม่ได้เป็นมิตรกัน พวกเขาเป็นสหายด้วยความจำใจคอยแต่คิดว่าเมื่อไรอีกฝ่ายหนึ่งจะไปเสียที ไม่มีความเป็นมิตรเพราะขาดน้ำใจที่ดีต่อกัน สหายจึงอาจจะไม่ใช่มิตร บางคนเป็นมิตรชอบพอกันแต่ต้องอยู่ไกล ไม่อาจจะทำกิจกรรมร่วมกันจึงไม่ได้เป็นสหาย

พระมหาศรี ชุติโก^{๓๕} ให้ความหมายกัลยาณมิตรว่า “กัลยาณมิตร” หมายถึง มิตรแท้ที่มีความหมายในหลักความดีต่าง ๆ ที่บุคคลมีและแสดงออกต่อผู้อื่นคุณธรรม

พันเอก (พิเศษ) ปาน จันทราบุตร^{๓๖} อธิบายคำว่าเพื่อนไว้ในหนังสือเพื่อนว่า “เพื่อน หมายถึง คนที่เราคบหา ทำความสนิทสนมหรืออยู่ใกล้ชิด อาจเป็นผู้ใหญ่เหนือเราหรือเป็นคนเสมอหรือต่ำกว่าเราก็ได้

นอกจากความเป็นมิตรหรือเพื่อนแล้ว ผู้ที่จะมีกัลยาณมิตรได้นั้นจะต้องเป็นผู้มีความศรัทธาต่อบุคคลคนนั้น เช่น ครูอาจารย์ผู้ที่ให้ความรู้แก่ศิษย์ และศิษย์ก็ต้องมีความใส่ใจในหลักคำสอนของครูอาจารย์ผู้ประสิทธิประสาทวิชาความรู้ให้ หรือให้กรรมฐาน เป็นต้น ดังปรากฏในวิทยานิพนธ์ที่ผู้วิจัยจะนำมาใช้ประกอบการอธิบาย ดังนี้

พระมหาวรณรัตน์ ชุตินิโณ (ร่มไผรงาม) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” พบว่าโยนิโสมนสิการเป็นการทำในใจโดยแยกกาย การใส่ใจโดยตลอด การพิจารณาโดยถ่องแท้ การเรียกชื่ออาการ กิริยาและความรู้สึกขณะปัจจุบันหรือการกำหนดรู้รูปนามที่กำลังเกิดขึ้นให้ตรงตามสภาวะลักษณะ กิจจะ (ระยะ) ปัจจุบันฐานและปทัฏฐาน หรือการคิดไตร่ตรองธรรมของพระพุทธองค์อย่างถูกวิธี ถูกทาง ถูกเหตุ ถูกผล เหมาะสมกับสถานการณ์ในบริบทต่าง ๆ ตั้งแต่การรับข้อธรรมเข้าสู่การพิจารณาไตร่ตรองเพื่อนำไปใช้จนบรรลुวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้^{๓๗} เป็นการใส่ใจในการให้ความรู้ การอบรมจึงจะทำให้บรรลुวัตถุประสงค์ คือ มรรค ผล นิพพานได้

นางสาวกานต์สินี จันทรวินาติก ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์แบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา” พบว่า ศรัทธาและโยนิโสมนสิการนี้เป็นองค์ธรรมเบื้องต้นของสัมมาปฏิบัติทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสมาธิ ไม่ว่าจะเป็นปัญญาหรือจะคลุมไปถึงศีลทั้งหมดต้องอาศัยศรัทธาและโยนิโสมนสิการมาตั้งแต่เบื้องต้น เหมือนอย่างรุ่งอรุณเป็นเบื้องต้นของวันใหม่ ศรัทธาและโยนิโสมนสิการเปรียบเหมือนว่าเป็นรุ่งอรุณ เป็นเบื้องต้นของความสว่างของสัมมาปฏิบัติ คุณงามความดีทั้งสิ้น นับว่าเป็นความสว่าง จึงต้องอาศัยศรัทธาและโยนิโสมนสิการดังนี้ ในหมวดธรรมบางหมวด ก็ได้ตรัสอธิบายขยายความออกไปในทางปฏิบัติว่า ส้องเสพ คบหาสัตบุรุษ คือคนดี

^{๓๕}พระมหาศรี ชุติโก, “ศึกษาเปรียบเทียบมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับอภิปรัชญา, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๖.

^{๓๖}ปาน จันทราบุตร, พันเอก (พิเศษ). *ศีลธรรมกับปัญหาเยาวชน*, (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองรัตน์การพิมพ์, ๒๕๒๑), หน้า ๕๗๘.

^{๓๗}พระมหาวรณรัตน์ ชุตินิโณ, “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐.

ได้แก่กัลยาณมิตรนี้เอง ฟังธรรมของคนดีทำให้เกิดศรัทธา มีโยนิโสมนสิการคือฟังธรรมแล้วนำมาใส่ไว้ในใจ ตั้งแต่ตั้งใจใส่ใจฟัง ตั้งใจคิดพิจารณา จับเหตุจับผลและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ข้อใดที่ฟังละก็ละ ข้อใดที่ฟังปฏิบัติก็ปฏิบัติ ข้อใดฟังปฏิบัติก่อนก็ปฏิบัติก่อน ข้อใดที่ฟังปฏิบัติหลังก็ปฏิบัติหลัง^{๓๔}

สรุปว่า จากการศึกษาความหมาย จะเห็นว่าความหมายตามรูปศัพท์ท่านมุ่งเอาความหมายที่เป็นบุคคล คือจะเป็นกัลยาณมิตรได้ต้องเป็นบุคคลผู้มีน้ำใจดีงาม เอื้อเฟื้อเกื้อกูลประโยชน์ตนและผู้อื่น ส่วนความหมายตามเนื้อหานี้ครอบคลุมไปถึงสิ่งแวดล้อมทุกอย่างที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เป็นการพัฒนาระดับความคิด ความอ่าน ความเข้าใจที่ถูกต้อง ถือว่าเป็นกัลยาณมิตรทั้งสิ้น ในทางธรรมแม้ยังไม่ได้ทำการช่วยเหลือแก่ผู้ใดปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม เพียงแค่เป็นผู้ยินดีในกุศลธรรม มีกายสุจริต เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นกัลยาณมิตร เพราะว่าผู้ยินดีในกุศลธรรมก็คือผู้มีกัลยาณมิตรภายในนั่นเอง โอกาสต่อไปเขาจะแสดงความเป็นกัลยาณมิตรที่เป็นรูปธรรมออกมาทางรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้นว่า การช่วยชี้แนะ บอกกล่าว สั่งสอน แม้จะไม่แสดงออกมาด้วยคำพูด การทำเป็นแบบอย่างในการเป็นผู้ยินดีในกุศลธรรม ก็ถือว่าเป็นกัลยาณมิตรโดยนัยที่สมบูรณ์อยู่แล้วนั่นเอง และผู้ที่จะเป็นกัลยาณมิตรได้นั้น จะต้องมีความศรัทธาในตัวมิตรและเชื่อฟังในคำสอนด้วยใจที่แยบคายหรือเอาใจใส่ต่อคำสอนนั้น จึงถือได้ว่าทุกสิ่งที่ได้มา ไม่ว่าจะเป็นน้ำใจ คำสอนต่าง ๆ ถือว่าเป็นให้กัลยาณมิตรกันทั้งนั้น

๒.๓.๒ ลักษณะของกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรเป็นเพื่อนเป็นมิตรที่ช่วยเหลือแนะนำให้มิตรไปในทางที่ดีถูกต้องไม่หลงผิด กัลยาณมิตรจึงจำเป็นที่จะต้องมียุทธลักษณะเด่นที่เป็นลักษณะเฉพาะพิเศษกว่าเพื่อนหรือมิตรประเภทอื่น โดยการพิจารณาลักษณะกัลยาณมิตรจากหลักการ ดังนี้

๑) พิจารณาโดยยึดถือหลักของประโยชน์

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการมีกัลยาณมิตรหรือจากการทำหน้าที่กัลยาณมิตร คือจะต้องดูว่าประโยชน์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นประโยชน์ที่จะต้องนำไปสู่ความดี เป็นไปในทางสวรรค์ ไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง หรือผิดต่อศีลธรรมอันดีในสังคม การจะมีบุคคลใดนำประโยชน์มาให้ในทางที่ผิดกฎหมายหรือศีลธรรม เช่น รับสินบน ให้สินคำผิดกฎหมาย เป็นต้น

๒) พิจารณาโดยยึดถือหลักของการให้คำแนะนำพร่ำสอน

คำพร่ำสอนของกัลยาณมิตรนั้น จะต้องเป็นไปในทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้นจากสิ่งชั่วร้ายและสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย ตลอดจนยังช่วยให้บรรเทากิเลสให้เบาบางลง มิใช่แนะนำไปในทางผิดศีลธรรมหรือผิดกฎหมาย

^{๓๔}นางสาวกานต์สินี จันทร์วิภาติก, “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนว พุทธศาสน์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐, หน้า ๒๖.

๓) พิจารณาโดยยึดหลักของการทำงานร่วมกันหรือการมีชีวิตความเป็นอยู่ร่วมกัน

ผู้ที่จะเป็นกัลยาณมิตรจะต้องมีการทำงานร่วมกันหรืออยู่ด้วยกันอย่างเอื้ออาทร ต่างฝ่ายต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความปรารถนาดีต่อกันอย่างจริงใจ เช่น ช่วยกันค้นคว้าหาความรู้ ทบทวนความรู้ที่ได้เรียนมาร่วมกัน ถ้าเป็นคู่สมรสก็ต้องซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นต้น

๔) พิจารณาโดยยึดหลักของความเป็นผู้สม่ำเสมอหรือเสมอต้นเสมอปลาย

ผู้เป็นกัลยาณมิตรนั้นจะต้องมีพฤติกรรมที่ตัวอย่างสม่ำเสมอ มีความเสมอต้นเสมอปลาย จนทำให้บุคคลทั้งหลายมีความมั่นใจว่าผู้ที่จะเป็นกัลยาณมิตรนั้นเป็นบุคคลที่เชื่อถือได้ ไว้วางใจได้ แม้กระทั่งปรึกษาเรื่องส่วนตัวและหวังได้ว่าจะได้รับคำแนะนำที่ตนไม่อาจจะแก้ไขด้วยตนเองได้และในขณะเดียวกันการที่จะมีกัลยาณมิตร จะต้องเป็นผู้รู้จักเลือกคบหามิตรที่แนะนำหรือชักชวนเพื่อนให้ทำแต่สิ่งที่ดีงาม ดังนั้น บุคคลใดที่ได้ชื่อว่ามีกัลยาณมิตรนั้นย่อมจะมีชีวิตที่ประสบแต่ความเจริญ

ดังมีเหตุการณ์ปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต^{๓๙} ว่าสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของชาวโกฬิยะชื่อว่ากักรปัตตะ เขตกรุงโกฬิยะ ครั้นนั้นโกฬิยะบุตร ชื่อว่า ทิมชาณ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์เป็นคฤหัสถ์เป็นกามโภคีอยู่ครองเรือนนอน เบียดบุตร ใช้จันทน์ของชาวกาสิ ทัดทรงดอกไม้ ของหอม และเครื่องลูบไล้ยินดีทองและเงิน ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมที่จะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้ เพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้าแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด”

“พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า “พยัคฆปัชชะ”^{๔๐} ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้แก่กุลบุตร ธรรม ๔ ประการ คือ อุฏฐานสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น) อารักขสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการรักษา) กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) และสมชีวิตา (ความเป็นอยู่เหมาะสม)

จากพุทธพจน์ดังกล่าว พบว่า การจะมีประโยชน์สุขในชีวิตประจำวันได้นั้นจะต้องประกอบด้วยธรรมะประการหนึ่ง คือ กัลยาณมิตตตา ดังนั้น การคบกัลยาณมิตรจะต้องพิจารณาถึงลักษณะของกัลยาณมิตรอันพึงประสงค์ด้วยว่าจะยึดหลักการที่กล่าวมาแล้วจึงจะได้มิตรที่ดีและเข้าใจในมิตรซึ่งกันและกันที่เรียกว่า มิตรแท้มิใช่มิตรเทียม

^{๓๙}ดูรายละเอียดใน อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐.

^{๔๐}พยัคฆปัชชะเป็นชื่อเรียกชาวโกฬิยะเพราะบรรพบุรุษของชาวโกฬิยะนี้สร้างบ้านเรือนอยู่ในพยัคฆ-ปัชนคร (นครทางเลื้อมาน)

๒.๓.๒ ประเภทกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร สามารถจำแนกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ กัลยาณมิตรทางโลก และ กัลยาณมิตรทางธรรม

๑) กัลยาณมิตรทางโลก หมายถึง กัลยาณมิตรที่เป็นมิตรที่ดี คอยให้คำแนะนำช่วยเหลือ หรือสามารถพึ่งได้ในเรื่องทั่ว ๆ ไปทางโลก เช่น ให้คำแนะนำในการประกอบอาชีพ ให้คำปรึกษาคดีความทางโลก เป็นต้น กัลยาณมิตรทางโลกนี้อาจจะช่วยเหลือแนะนำโดยให้ความรู้เกี่ยวกับการทำงาน หรือการพัฒนาระบบและวิธีการการทำงานให้พัฒนาดีขึ้น ความรู้ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ เรียกว่า วิทยาทาน^{๔๑}

๒) กัลยาณมิตรในทางธรรม หมายถึง กัลยาณมิตรหรือมิตรที่ดีที่คอยให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ต้งามด้วยการแนะนำธรรมะมาใช้ ซึ่งแตกต่างจากกัลยาณมิตรทางโลกแล้วยังมุ่งเน้นเพื่อยกระดับจิตใจของผู้ได้รับคำแนะนำให้สูงขึ้น เช่น แนะนำให้รู้จักการทำทาน การรักษาศีลและการทำสมาธิภาวนา เป็นต้น ซึ่งความรู้ที่นำมาแนะนำนี้ เรียกว่า ธรรมทาน^{๔๒}

สรุปว่า การเป็นกัลยาณมิตรนั้น บุคคลทั่วไปก็สามารถเป็นกัลยาณมิตรหรือมิตรที่ดีให้กับบุคคลอื่น ๆ ได้ เช่น บิดามารดาให้คำสั่งสอนแก่บุตรทั้งทางโลกและทางธรรม และบุตรก็ยังสามารถเป็นกัลยาณมิตรให้กับบิดามารดาได้เช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น บุตรชกพาบิดามารดาเข้าประเพณีปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา เป็นต้น ครูอาจารย์เป็นกัลยาณมิตรกับลูกศิษย์ด้วยการให้ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม และในทางตรงกันข้ามลูกศิษย์ก็เป็นกัลยาณมิตรกับครูอาจารย์ได้เช่นกัน ด้วยการคอยช่วยเหลือช่วยหยิบยื่นสิ่งของให้เป็นต้น

๒.๓.๔ ความสำคัญของกัลยาณมิตร

การที่ได้คบกัลยาณมิตร เปรียบเหมือนบุญนิมิตที่เกิดขึ้นแห่งคุณธรรมภายในมนุษย์ ซึ่งคุณธรรมดังกล่าวจะเป็นหนทางนำไปสู่การประสบความสำเร็จในชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม กล่าวคือในทางโลกก็ประสบความสำเร็จในการครองเรือน ทางธรรมก็เกิดแสงสว่างในดวงตาเห็นธรรมของพระผู้มีพระภาคนำไปสู่อริยมรรคจนบรรลุมรรค ผล นิพพาน ดังนั้น กัลยาณมิตรจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ความสำคัญของกัลยาณมิตรจะช่วยประสบความสำเร็จในภพนี้และภพหน้า ดังนี้

๑) กัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดแห่งพรหมจรรย์

^{๔๑}วิทยาทาน แปลว่า การให้ความรู้, การให้ความรู้เป็นทาน

^{๔๒}ธรรมทาน แปลว่า การให้ธรรม การสั่งสอนแนะนำเกี่ยวกับธรรม การให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง

พรหมจรรย์ คืออะไร พรหมจรรย์ คือ จริยะอันประเสริฐ การครองชีวิตประเสริฐตามที่เข้าใจกันทั่วไป หมายถึง ความประพฤติเว้นเมถุน หรือการครองชีวิตดั่งเช่นการบวชที่ละเว้นเมถุน แต่แท้จริงนั้นพรหมจรรย์ คือ พรหมจริยะ^{๔๓}

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสเรื่องกัลยาณมิตรแห่งพรหมจรรย์ไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อุปัทยสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้มีมิตรดีเป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่งว่า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของเจ้าศากยะ ชื่อว่าสักกระ แคว้นสักกะ ครั้นนั้น พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี^{๔๔} มีสหายดี^{๔๕} มีเพื่อนดี^{๔๖} เป็นพรหมจรรย์^{๔๗} กึ่งหนึ่ง”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อย่ากล่าวอย่างนั้นอานนท์ อย่ากล่าวอย่างนั้นอานนท์ ที่จริง ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว อานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก”

“ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาทิฐิ . . อันอาศัยวิเวก (ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในโอสสัคคะ (ความสละ)”

ภิกษุผู้มีมิตรดีมีสหายดี มีเพื่อนดี เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้แล^{๔๘}

สรุปว่า พรหมจรรย์เป็นคุณเครื่องแห่งความบริสุทธิ์ ความหมดจดในการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนา เพื่อให้ถึงซึ่งความพ้นทุกข์ได้นั้น ผู้ปฏิบัติจะมีมิตรที่ดีที่คอยช่วยชี้แนะไปในทางที่ถูกต้องด้วยเช่นกัน จึงกล่าวได้ว่ากัลยาณมิตรทั้งหลายเป็นมิตรแห่งพรหมจรรย์และพรหมจรรย์ดังกล่าวยังคุณประโยชน์ให้สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ^{๔๙} ได้อีกด้วย

๒) กัลยาณมิตรเป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค

ความเป็นกัลยาณมิตรหรือเป็นผู้มีกัลยาณมิตรนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะช่วยให้การดำเนินชีวิตของคน จากบุคลลธรรมตามาสู่อริยบุคคลได้ด้วยการดำเนินตามทางแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงตรัสเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ ไว้ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวาร-

^{๔๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๒๕๘.

^{๔๔}มิตรดี หมายถึง มิตรที่มีคุณธรรมหรือศีล เป็นต้น

^{๔๕}สหายดี หมายถึง เพื่อนร่วมงานที่ดี

^{๔๖}เพื่อนดี หมายถึง เพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมรู้จักกันซื่อสัตย์ต่อกัน

^{๔๗}พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึง อริยมรรค

^{๔๘}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒ - ๓.

^{๔๙}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐/๓๘.

วรรค กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด กัลยาณมิตตตา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมองค์ ๘ ฉันทนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมองค์ ๘ ทำอริยมรรคมองค์ ๘ ให้มาก ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมองค์ ๘ ทำอริยมรรคมองค์ ๘ ให้มากอย่างไร คือ เจริญสมาธิปฏิภาณ . . สัมมาสมาธิ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด”^{๕๐}

พระองค์ทรงตรัสเช่นนี้ ก็เพราะว่ากัลยาณมิตรที่ดี เป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยบอกทางแห่งสวรรค์และนำพาไปสู่นิพพานให้แก่เหล่าเพื่อนมนุษย์ และยังสรรพสัตว์ทั้งหลายให้เกิดความปลอดภัยแห่งวิภวภูตทุกข์ ผู้ที่ทำหน้าที่กัลยาณมิตรจึงเปรียบเสมือนผู้จุดประกายแห่งบุพนิมิตการเกิดขึ้นของอริยมรรคที่จะช่วยจุดประกายแสงสว่างให้แก่ผู้ที่มีดวงตาเห็นธรรมซึ่งจะนำพาไปสู่สันติสุขอย่างแท้จริง

สรุปว่า อริยมรรคมองค์ ๘ เป็นหนทางแห่งการปฏิบัติของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ทำให้ผู้ปฏิบัติมีความเห็นตรง เห็นถูกต้อง ปฏิบัติได้ถูกต้องตรงตามคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ซึ่งเป็นหนทางให้สิ้นความพินทุกันตไปสู่มรรค ผลและนิพพาน การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะต้องอาศัยกัลยาณมิตรแนะนำให้เห็นตรง ปฏิบัติตรงตามหลักคำสั่งสอนในอริยมรรคมองค์ ๘ จึงกล่าวได้ว่า กัลยาณมิตรเป็นเหตุแห่งการเกิดอริยมรรคมองค์ ๘ นั้นเอง

๓) คบกัลยาณมิตรช่วยทำให้อริยมรรคสมบูรณ์

อริยมรรค หรือบางทีเรียกมรรคมองค์ ๘ ซึ่งเป็นหนทางอันประเสริฐ ทางดำเนินของอริยะที่นำไปสู่ญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ อริยมรรคมองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น^{๕๑} เป็นธรรม ๘ ประการที่นำไปสู่พระอริยะสู่มรรค ผล นิพพาน พระผู้มีพระภาคทรงตรัสเรื่องอริยมรรคมองค์ ๘ ไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัยย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด กัลยาณมิตตตา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต เพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมองค์ ๘ ฉันทนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมองค์ ๘ ทำอริยมรรคมองค์ ๘ ให้มาก ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมองค์ ๘ ทำอริยมรรคมองค์ ๘ ให้มากอย่างไรคือเจริญสมาธิปฏิภาณ . . สัมมาสมาธิอันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด”^{๕๒}

การได้คบกับกัลยาณมิตร จะทำให้มรรคมองค์ ๘ บริบูรณ์ได้ต้องประกอบด้วย

๓.๑) สัมมาทิฏฐิ มีความชอบ คือเห็นถูกต้อง กล่าวคือในเบื้องต้นเห็นว่าการให้ทาน ดีจริง มีการสงเคราะห์กันจริง บิดามารดามีพระคุณจริง การบูชาบุคคลที่ควรบูชาดีจริง นรกสวรรค์

^{๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๖/๔๕ - ๔๖.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๕๑๗.

^{๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๖/๔๕ - ๔๖.

มีจริง โลกนี้โลกหน้ามีจริง สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบซึ่งประกาศโลกนี้โลกหน้าให้แจ่มแจ้งมีจริง สัมมาทิฐินี้ จะนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติเพื่อให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพานต่อไป

๓.๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ คิดออกจากกาม คิดออกจากความพยาบาท คิดออกจากการเบียดเบียน

๓.๓) สัมมาวาจา คือ มีวาจาชอบ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อจ้อ พูดแต่สิ่งที่เป็นกุศล ชักชวนให้คนทำความดี

๓.๔) สัมมากัมมันตะ คือ การกระทำที่ถูกต้อง ทำแต่ในสิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น

๓.๕) สัมมาอาชีวะ คือ ประกอบอาชีพสุจริต เว้นจากอาชีพที่พระพุทธรองค์ทรงห้าม ได้แก่ ค้าอาวุธ ค้ามนุษย์ ค้ายาพิษ ค้ายาเสพติด ค้าสัตว์เพื่อนำไปฆ่า เพราะอาชีพเหล่านี้เป็นทางมาแห่งบาปอกุศล

๓.๖) สัมมาวายามะ คือ มีความเพียรชอบ เพียรที่จะสั่งสมบุญให้ยิ่งขึ้นไป เพียรฝึกใจให้หยุดนิ่งไม่ประมาท

๓.๗) สัมมาสติ คือ มีสติชอบ มีความรู้ตัวทั่วพร้อม ใจไม่หลุดไปภายนอกกาย

๓.๘) สัมมาสมาธิ คือ มีสมาธิชอบ มีใจตั้งมั่น อารมณ์เป็นหนึ่งเป็นเอกัคคตารมณ์^{๕๓}

นี่คือมรรคนี้คือปฏิปทาเพื่อทำให้แจ้งนิพพานนั้น เมื่อมรรคได้ดำเนินการตามสภาวะตามเหตุปัจจัยจนรวมกันครบทั้ง ๘ องค์แล้วผู้ปฏิบัติ ก็จะพบกับความสุขอันแท้จริง เกิดสมาธิจนเห็นการเกิดดับ เห็นในไตรลักษณ์จนทำให้จิตของผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความวิมุตติ^{๕๔} จึงกล่าวสรุปได้ว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ จะเกิดความสมบูรณ์แบบสิ่งที่จะขาดเสียมิได้ คือ กัลยาณมิตร กัลยาณมิตรจะคอยช่วยชี้แนะให้มิตรปฏิบัติได้ตรงตามอริยมรรค จึงกล่าวได้ว่าอริยมรรคจะสมบูรณ์แบบได้นั้นจะขาดเสียซึ่งความเป็นกัลยาณมิตรไม่มี

๔) กัลยาณมิตรคือต้นทางแห่งการเจริญโพชฌงค์

โพชฌงค์ คืออะไร โพชฌงค์ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้หรือองค์ของผู้ตรัสรู้ มี ๗ ประการ^{๕๕} พระผู้มีพระภาคทรงตรัสเรื่องเรื่องโพชฌงค์ไว้ใน พระสูตรต้นตปิฎกที่ขนิยามหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ว่าด้วยมหาปรินิพพาน ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญ^{๕๖} อย่างเดียวไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังเจริญสติสัมโพชฌงค์ (ความระลึกได้) ยังเจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (การเพียรธรรม)

^{๕๓}ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕.

^{๕๔}วิมุตติ ในที่นี้หมายถึง ความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย

^{๕๕}โพชฌงค์ ๗ ประการ ได้แก่ สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และ อุเบกขา

^{๕๖}ความเจริญ ในที่นี้หมายถึง ความเจริญด้วยคุณธรรมมีศีลเป็นต้น

ปิติ สัมโพชฌงค์ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ความสงบกายสงบใจ) สมาธิสัมโพชฌงค์ (ความตั้งจิตมั่น) และ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ความวางใจเป็นกลาง)”^{๕๗}

โพชฌงค์ เป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ถ้าหากผู้ปฏิบัติตั้งใจปฏิบัติตามหลักโพชฌงค์ ๗ ประการนี้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ ก็จะเป็นเหตุให้ได้บรรลุวิชาในพระพุทธศาสนาได้ไม่ว่าจะเป็นวิชา ๓ วิชา ๘ อภิญญา ๖ จะทำให้หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งที่เป็นแบบเจโตวิมุตติคือหลุดพ้นด้วยอำนาจจิตที่แน่วแน่เป็นหนึ่ง หลุดร่อนจากกิเลสอาสวะที่นอนเนื่องอยู่ในใจจนหมดสิ้นและก็ปัญญาวิมุตติ คือหลุดพ้นด้วยอำนาจของปัญญาบริสุทธิ์ ที่รู้แจ้งเห็นแจ้งตลอดในธรรมทั้งปวง หากเราปรารถนาเป็นผู้รู้แจ้งแทงตลอดในธรรมะของพระผู้มีพระภาค อยากเป็นผู้เข้าถึงวิชาและวิมุตติก็ต้องคบถัลยาณมิตร ผู้จะนำพาเราให้รู้จักโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการ พระผู้มีพระภาคทรงอุปมาไว้ว่า “กลอนเรือนยอดทั้งหมดย่อมโน้มไปสู่ยอด โน้มไปสู่ยอด โอนไปสู่ยอด แม้ฉันใด ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ กระทำให้มากซึ่ง ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่निพพาน โอนไปสู่นิพพาน ฉะนั้น เหมือนกับชีวิตนี้ ถ้าขาดถัลยาณมิตรแล้ว โอกาสที่จะได้เจริญธรรม ๗ ประการนี้หาได้ยากยิ่ง”

สรุปว่า ผู้มีถัลยาณมิตรที่ดีที่เป็นต้นเหตุที่ทำให้รู้ถึงธรรมะแห่งโพชฌงค์ทั้ง ๗ นี้แล้ว ย่อมจะเห็นองค์ธรรม เป็นผู้ที่มีปัญญาย่อมยังวิชาและวิมุตติ ผู้ปฏิบัติจึงต้องเป็นผู้มีอินทรีย์สังวรและมีความเพียรในการปฏิบัติเพื่อละอกุศล ทำกุศลให้ถึงพร้อมด้วยกายสุจริต มโนสุจริต วาจาสุจริต จึงยังจะทำให้หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งหลายได้ โพชฌงค์ ๗ นี้จึงเป็นเครื่องแห่งการตรัสรู้นำไปสู่มรรคผลและนิพพาน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าโพชฌงค์เป็นหนทางหรือเป็นประตูที่นำไปสู่มรรคผลและนิพพาน

๕) ถัลยาณมิตรกับโยนิโสมนสิการ^{๕๘}

พระผู้มีพระภาคเป็นยอดของถัลยาณมิตร มารดาบิดาครูอาจารย์ทั้งหลายเป็นถัลยาณมิตร เพื่อนมิตรทั้งหลายซึ่งเป็นผู้ทรงปัญญาสามารถที่จะให้คำแนะนำอบรมอันถูกต้องของถัลยาณมิตร อีกประการหนึ่งนอกเหนือจากถัลยาณมิตรแล้วก็คือ โยนิโสมนสิการ แปลว่าทำในใจโดยแยบคาย^{๕๙} การใส่ใจโดยตลอด การพิจารณาโดยถ่องแท้ การเรียกชื่ออาการ กิริยาและความรู้สึกขณะปัจจุบัน หรือการกำหนดรู้รูปนามที่กำลังเกิดขึ้นให้ตรงตามสภาวะลักษณะ ก็จะเป็น (ระยะ) ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐาน หรือการคิดไตร่ตรองธรรมของพระพุทธองค์อย่างถูกวิธี ถูกทาง ถูกเหตุ ถูกผล เหมาะสมกับสถานการณ์ในบริบทต่าง ๆ ตั้งแต่การรับข้อธรรมเข้าสู่การพิจารณาไตร่ตรองเพื่อนำไปใช้จนบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้การทำไว้ในใจ^{๖๐} จับให้ถึงต้นเหตุ ดังเช่นเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักอกุศลก็ต้องจับให้ถึงต้นเหตุว่ามีมูลเหตุมาจาก โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศลมูล และเมื่อกำหนดเพื่อรู้จักกุศลก็ต้องจับ

^{๕๗}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๕ - ๘๖.

^{๕๘}สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก, สัมมาทิฐิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (เชียงใหม่: โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๕๕), หน้า ๔ - ๕.

^{๕๙}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖.

^{๖๐}พระมหาวรณรัตน์ ชุตินฺธโร, “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐.

ให้ถึงต้นเหตุว่ามีต้นเหตุหรือมูลเหตุมาจากกุศลมูลดังกล่าว ความใส่ใจคือความกำหนดใจพิจารณาพิจารณาจับเหตุของผลให้ได้ ดังนั้น กัลยาณมิตรและโยนิโสมนสิการนี้ย่อมเป็นเบื้องต้นของสัมมาปฏิบัติทุกอย่าง

สรุปว่า กัลยาณมิตรเป็นเครื่องคุณที่คอยช่วยชี้ทางให้เห็นแสงสว่าง ให้เดินทางไปถึงจุดหมายปลายทางได้อย่างถูกต้องและปลอดภัย ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายที่กำลังเดินทางไปตามสังสารวัฏเพื่อไปสู่จุดหมายปลายทางก็เช่นกัน จำเป็นต้องอาศัยผู้รู้ คือ กัลยาณมิตรที่คอยชี้ทางสู่เส้นทางแห่งสวรรค์และนิพพาน เหมือนดังพระผู้มีพระภาคทรงเป็นกัลยาณมิตรให้กับเวไนยสัตว์^{๖๑}ทั้งหลาย แต่ความเป็นกัลยาณมิตรที่ดีได้นั้น ที่จะขาดเสียมิได้ก็คือ โยนิโสมนสิการ สองสิ่งนี้จะต้องอยู่ควบคู่กันไป ความเป็นกัลยาณมิตรจึงจะสมบูรณ์แบบ

๒.๓.๕ วิธีการคบกัลยาณมิตร

การที่จะเลือกคบกับคนเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิต เพราะสามารถนำอนาคตของเราจะรุ่งโรจน์หรือตกต่ำประการใดนั้น การไม่คบกับคนชั่วหรือคนพาลเป็นมงคลสำหรับชีวิต เพราะคนชั่วหรือคนพาลมักจะคิดไม่ดี พูดไม่ดีและประพฤติปฏิบัติไปในทางที่ไม่ดีชอบชักนำไปในทางที่ตกต่ำ ทำผิดกฎหมายบ้านเมือง เพราะความเห็นผิดไปต่าง ๆ นานา แต่ผู้ที่มีความปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตในอนาคตย่อมไม่คบกับคนชั่วหรือคนพาลเป็นอันขาด

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ว่าด้วยองค์แห่งมิตร ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ เป็นผู้ควรเสพองค์ ๗ ประการ คือ ๑) มิตรให้สิ่งที่ให้ได้ยาก ๒) ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ๓) อุดหนุนถ้อยคำที่อุดหนุนได้ยาก ๔) เปิดเผยความลับแก่เพื่อน ๕) ปิดความลับของเพื่อน ๖) ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ ๗) เมื่อเพื่อนสิ้นโรคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่นในโลกนี้ฐานะเหล่านี้ มีอยู่ในบุคคลใดบุคคลนั้นจัดว่าเป็นมิตร ผู้ต้องการจะคบมิตรควรคบมิตรเช่นนั้น”^{๖๒}

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ว่าด้วยองค์แห่งมิตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ เป็นผู้ควรเสพควรคบควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม องค์ ๗ ประการ คือ ๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ (มีลักษณะแห่งกัลยาณมิตร ๘ ประการ)^{๖๓} ๒) เป็นที่เคารพ ๓) เป็นที่ยกย่อง ๔) เป็นนักพูดคือเป็นผู้ฉลาดในการใช้คำพูด ๕) เป็นผู้อุดหนุนถ้อยคำคือการปฏิบัติตามโอวาทที่ท่านให้แล้ว ๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้เป็นการพูดเกี่ยวกับ

^{๖๑}เวไนยสัตว์ หมายถึง หมู่สัตว์ผู้มีอู่สถิตคือกิเลสเบาบางพอที่พระพุทธองค์จะโปรดให้

^{๖๒}อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖.

^{๖๓}ลักษณะกัลยาณมิตร ๘ ประการ ได้แก่ มีศรัทธา มีศีล มีสุตะ มีจาคะ มีความเพียร มีสติ มีสมาธิ และมีปัญญา

เรื่องฉนวนวิปัสสนาธรรมผลและนิพพาน ๗) ไม่ชักนำใน อฐานะ เป็นการป้องกันไม่ให้ทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่อกุศลมีคติเป็นทุกข์แต่ชักชวนให้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่อกุศลมีคติเป็นสุข”^{๖๔}

การที่จะคบมิตรสักคนหนึ่ง ไม่ใช่จะคบตามใจชอบ ตามใจที่ตนปรารถนา แต่จะต้องให้ชอบประกอบด้วยธรรม ซึ่งตามหลักทั่ว ๆ ไปแล้ว เราจะถือว่าการคบมิตรเช่นไรบุคคลคนนั้นย่อมจะเป็นเช่นเดียวกับคนที่เราคบ ดังนั้น คนที่เราคบด้วยเราจะต้องมีปัญญาใช้วิธีการสังเกตให้ดีให้รอบคอบพิจารณาไตร่ตรอง “ผู้มีปัญญาพึงไม่คบคนชั่ว พึงคบแต่คนดี คบคนพาล ๆ พาไปหาผิด คบบัณฑิต ๆ พาไปหาผล”

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์^{๖๕} อธิบาย คำว่ามิตร ว่า “มิตร” หมายถึงเพื่อนผู้มีความเอื้อเฟื้อ ผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ แยกเป็นมิตรแท้ และมิตรเทียม พระผู้มีพระภาคทรงตรัสเกี่ยวกับมิตรแท้ ไว้ใน พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ว่า มิตรแท้ มี ๔ พวก ได้แก่ ๑) มิตรอุปการะ ๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๓) มิตรแนะนำประโยชน์ และ ๔) มิตรมีความรักใคร่^{๖๖} ด้วยเหตุแต่ละพวก ดังนี้

มิตรแท้ คือ มิตรที่มีความจริงใจ มี ๔ พวก^{๖๗} ได้แก่

๑) มิตรอุปการะ คือ ป้องกันเพื่อนผู้ประมาท ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาท เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้ เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้นก็ช่วยโยคทรัพย์ให้ ๒) เท้าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น

๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ คือ บอกความลับแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อน ไม่ละทิ้งในยามอันตรายแม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้

๓) มิตรแนะนำประโยชน์ คือ ห้ามมิให้ทำชั่ว แนะนำให้ ตั้งมั่นอยู่ในความดี ให้ฟังสิ่งที่ไม่เคยได้ฟัง และบอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๔) มิตรมีความรักใคร่ คือ ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อนคือ เพื่อนมีทุกข์พลอยทุกข์ด้วย พอใจความเจริญของเพื่อนคือเพื่อนมีสุขพลอยดีใจ ห้ามปรามคนที่ินทาเพื่อนคือเขาติเตียนเพื่อนช่วยยั้งยั้งแก้ไข และสนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อนคือเขาสรรเสริญเพื่อนช่วยพูดเสริมสนับสนุน

“มิตรแท้” นี้ พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า “บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเข้าไปคบหา โดยความจริงใจเหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อกฉะนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัวผึ้งสร้างรัง โภคทรัพย์ของเขาก็ออมเพิ่มพูนขึ้นดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้น ฉะนั้น คฤหัสถ์ในตระกูลผู้สามารถ พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน

^{๖๔} ๐. สดต. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๓๒๐.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

^{๖๗} ุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐ - ๒๖๔/๒๐๙ - ๒๑๑.

คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบภาระงาน ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย จึงผูกมิตรไว้ได้”^{๖๘}

“มิตรเทียม” คือคนเทียม^{๖๙} พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎกที่ฉนิกาย ปาฏิการวรรค ว่า มิตรเทียม มี ๔ พวก ได้แก่ ๑) คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว ๒) คนดีแต่พูด ๓) คนพูดประจบ ๔) คนที่เป็นเพื่อนชักนำไปในทางฉิบหาย^{๗๐} ด้วยเหตุดังนี้

๑) คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว คือ เป็นผู้ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เสียประโยชน์ปรารถนาจะได้มาก เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน และคบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง

๒) คนดีแต่พูด คือ กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้วกล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์ไม่ได้ และเมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง

๓) คนพูดประจบ คือ เพื่อนทำชั่วก็คล้อยตาม เพื่อนทำดีก็คล้อยตามสรรเสริญต่อหน้า นินทาลับหลัง

๔) คนที่เป็นเพื่อนชักชวนไปในทางเสื่อมคือเป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน เป็นเพื่อนเที่ยวดูการเล่น

๕) เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

“มิตรเทียม” นี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล “เหมือนคนเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้า”^{๗๑} เสียฉะนั้น

สรุปว่า ผู้ที่จะคบหามิตรเป็นกัลยาณมิตรนั้น จะต้องมีความรู้ความเข้าใจพิจารณาไตร่ตรองอย่างถี่ถ้วน ว่ามิตรที่เราจะคบเป็นกัลยาณมิตรได้นั้นจัดอยู่ในประเภทใดและควรจะมีวิธีการคบกัลยาณมิตรนั้นได้ด้วยองค์ ๗ ประการ ดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ว่า “มิตรย่อมให้สิ่งที่ให้ได้ยาก ทำสิ่งที่ทำได้ยาก อดทนคำหยาบแม้ที่อดทนได้ยาก เปิดเผยความลับแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อน ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติเมื่อเพื่อนสิ้นโภคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่นในโลกนี้ ฐานะเหล่านี้มีอยู่ในบุคคลใดบุคคลนั้นจัดว่าเป็นมิตรผู้ต้องการจะคบมิตรควรคบมิตรเช่นนั้น”^{๗๒}

๒.๓.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากกัลยาณมิตร

^{๖๘}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑ - ๒๑๒.

^{๖๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๓๑๙.

^{๗๐}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔/๒๐๗.

^{๗๑}ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๙/๒๐๙.

^{๗๒}อ.ส.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖.

การรู้จักคบคนเป็นสิ่งสำคัญ เพราะเมื่อเราคบกับใครเหมือนกับเราได้เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของกันและกัน ชีวิตดำเนินได้ถูกต้องหรือผิดพลาดจะมีผลต่อทั้งสองฝ่าย ใครก็ตามที่ได้คบหากับบัณฑิตผู้เป็นกัลยาณมิตร ชีวิตเหมือนมีโชคอย่างมหาศาล เพราะโดยธรรมชาติของบัณฑิตจะเป็นผู้คิดจะพูดและจะทำแต่กรรมดี เป็นบุญกุศล เมื่อเรามีโอกาสได้คบคนอย่างนี้แล้ว จะทำให้เราได้โอกาสสั่งสมบุญบารมีเพิ่มพูนตามไปด้วย เท่ากับว่าได้แก้สรรพตณิกที่ทรงคุณค่าสูงสุดของชีวิต ดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ว่า “. . .บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเข้าไปคบหาด้วยความจริงใจ เหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อกผ่นนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ ดังตัวผึ้งสร้างรัง โภคทรัพย์ของเขาก็ย่อมเพิ่มพูนขึ้น ดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นฉะนั้น”^{๗๓}

สรุปว่า การที่บุคคลจะพบความก้าวหน้าในชีวิต จำเป็นจะต้องคบหากัลยาณมิตรที่ทำให้เจริญในกุศลและเสื่อมจากอกุศล ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่น แม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นหรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความมีกัลยาณมิตร (มิตรดี) นี้ เมื่อมีกัลยาณมิตรกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๗๔} หากเมื่อพบผู้เป็นกัลยาณมิตรอย่างนี้ จึงควรที่จะเข้าหา ทำความสนิทสนมคุ้นเคยไว้ เพราะตัวเราเองจะได้กัลยาณมิตรคอยชี้แนะประคับประคองให้อยู่บนเส้นทางของความดีได้

๒.๓.๗ อานิสงส์ของการเป็นกัลยาณมิตร

มิตรใดนั้นจะประเสริฐเท่ากับกัลยาณมิตรไม่มีอีกแล้ว เพราะว่ากัลยาณมิตรเป็นผู้ช่วยแนะนำ ชักจูงให้ทำความดี ทำทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เป็นผู้คอยช่วยเหลือและติดตามคอยแนะนำให้เปลี่ยนจากทรัพย์ภายในให้เป็นอริยทรัพย์ที่จะนำพาไปยังภพใหม่ทุกภพทุกชาติ กัลยาณมิตรเป็นผู้ชี้แนะหลักธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กับเพื่อนกัลยาณมิตรให้เจริญรุ่งเรืองในชีวิตไปทุกภพทุกชาติมิให้ตกต่ำไปอบายภูมิ อานิสงส์แห่งการเป็นกัลยาณมิตรย่อมมีแก่ผู้ที่ทำหน้าที่กัลยาณมิตรอย่างแนบแน่น^{๗๕} ดังนี้

- ๑) ย่อมได้เกิดในสถานที่รุ่งเรืองด้วยศีล สมภา ปัญญา
- ๒) ย่อมมีบุตรภรรยา ตลอดจนบริวารชนที่ตั้งอยู่ในโอวาท
- ๓) ย่อมเป็นผู้มีเสน่ห์ เป็นที่รักนัถิของมหาชน
- ๔) ย่อมเป็นผู้ที่มีความทรงจำดี ปฏิภาณว่องไวและปัญญาดี
- ๕) ย่อมมีอาชีพและกิจการเป็นหลักฐานมั่นคงตลอดไป
- ๖) ย่อมปลอดภัยจากอัคคีภัย โจรภัย อุทกภัย ราชภัย และศัตรูหมู่พาลทั้งหลาย
- ๗) ย่อมเป็นผู้มีร่างกายแข็งแรง สมส่วน สง่างาม มีอำนาจมาก

^{๗๓}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑.

^{๗๔}อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๗๕}กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, (ม.ป.ท.: ๒๕๔๘), หน้า ๔๓.

๘) ย่อมมีจิตใจมั่นคง เข้มแข็ง อดทน มีเหตุผล ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม^{๗๖}

๙) ย่อมไปบังเกิดในสวรรค์ เมื่อยังไม่หมดกิเลส

๑๐) ได้ดวงตาเห็นธรรม บรรลุมรรคผลนิพพานโดยง่าย

คนในสมัยก่อนมักจะสอนลูกหลานให้เลือกคบแต่คนดี หากคบคนชั่วหรือคนพาล ความฉิบหายย่อมจะแผ่กระจายไปอย่างกว้างขวาง จงอย่าไปคบกับคนพาลเลย เพราะการอยู่ร่วมกับคนพาลมีแต่จะทำให้เกิดเรื่องทุกข์ร้อนรำไปเหมือนกับที่อยู่ร่วมกันกับศัตรู

สรุปว่า การเลือกคบคนถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุด หากเราคบแต่คนดีชีวิตของเราก็จะดีด้วยเช่นกัน เราจะมีความเจริญรุ่งเรือง อุปนิสัยที่ดีจะเกิดขึ้นเพราะคนดีหรือบัณฑิต^{๗๗} จะคอยช่วยชี้แนะหรือแนะนำแต่ในสิ่งที่ดี ที่ถูกต้องไม่ให้เหลวไหล แต่ถ้าเราไปคบคนชั่วหรือคนพาลด้วยแล้วชีวิตของเราก็มีวามองตกต่ำ พบแต่ความเดือนร้อน ทุกข์ร้อนอยู่รำไป ตกทุกข์ได้ยากลำบากกาย ในบางครั้งเป็นเหตุให้เราต้องเสียทรัพย์สินเงินทองหรือแม้กระทั่งเสียชีวิตถึงแก่ความตายเพราะคนพาลจะคอยแนะนำให้เราทำแต่สิ่งผิด ๆ ผิดศีลธรรม เพราะความเห็นแก่ตัวของคนพาลฝ่ายเดียวโดยไม่นึกถึงประโยชน์ของผู้อื่นเลย คนโบราณจึงกล่าวเอาไว้ว่า “คบคนพาลพาลพาไปหาผิด คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล” ดังนั้น บัณฑิตมักจะพาให้เราทำแต่ความดี ดำเนินชีวิตไปด้วยสติและปัญญา สามารถสอนตัวเองและคนอื่นได้ ช่วยชักนำให้เราละเว้นการทำชั่วช่วยปิดอบายภูมิและนำเราไปสู่สุคติโลกสวรรค์

๒.๓.๘ หลักธรรมที่ปรากฏในกัลยาณมิตรสูตร

พระสูตรนี้ท่านเปรียบเทียบกับกัลยาณมิตรเป็นนิมิตแห่งอริยมรรค หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ อันอาศัยนิโรธ อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในวิสัศคะ ดังนั้น หลักธรรมที่ปรากฏในพระสูตรนี้มีหัวข้อหลักธรรมที่สำคัญ คือ เรื่องของอริยมรรคมีองค์ ๘ จึงเป็นพระสูตรที่น่าน่าศึกษาอีกพระสูตรหนึ่ง แต่ก็มีหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน สามารถนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกับพระสูตรนี้คือ อริยมรรค

อริยมรรค เป็นคำสมาสจากคำ ๒ คำ คือ คำว่า “อริยะ” กับ คำว่า “มรรค” โดยที่ “อริยะ” แปลว่า เจริญ ประเสริฐ ผู้ไกลจากข้าศึก คือ กิเลส บุคคลผู้บรรลุธรรมวิเศษมีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น^{๗๘} “มรรค” แปลว่า ทาง หนทาง ทางอันให้ถึงความเป็นอริยบุคคลแต่ละขั้นญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด เป็นชื่อแห่งโลกุตตรธรรมคู่กับผลมี ๔ ขั้น คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และ อรหัตตมรรค^{๗๙}

^{๗๖}โลกธรรม หมายถึง ธรรมประจำโลก ได้แก่ มีลาภ เสื่อมลาภ มียศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์

^{๗๗}บัณฑิต ในที่นี้หมายถึง คนที่มีในพ้องใส่อยู่อเสมอ มีความเห็นถูกต้อง รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด เป็นต้น

^{๗๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติมครั้งที่ ๑), หน้า ๕๑๕ – ๕๑๖.

^{๗๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙๙.

เมื่อนำมารวมกัน เรียกว่า “อริยมรรค” แปลว่า ทางอันประเสริฐ ทางดำเนินของ พระอริยะ ญาณอันให้สำเร็จความเป็นพระอริยะมี ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค “อริยมรรค” บางทีเรียก “มรรคมืองค์ ๘” ก็มี แต่ควรเรียกเต็ม ๆ ว่า “อริยอัฏฐังคิกมรรค”^{๘๐} อริยมรรค ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ ผู้วิจยสรุปอริยมรรคพอสังเขปได้ ดังนี้

๑) สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เป็นการเห็นชอบด้วยการกำหนดรู้ในทุกข์ คือ ชันธ์ ๕ รู้ในทุกข์สมุทัย เหตุเกิดแห่งทุกข์ คือ ตัณหา ที่เป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ รู้ในทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ คือ ทางแห่งนิพพาน และ รู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ด้วยอริยมรรค มืองค์ ๘^{๘๑} นั่นเอง

๒) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) เป็นการดำริอยู่ในศีล สมาธิ และปัญญา คือ สามารถยกจิตขึ้นสู่มหากุศลและสามารถยกจิตให้ตั้งอยู่กับสติปัฏฐานทั้ง ๔^{๘๒} ด้วยการดำริในการออกจากกาม เป็นการดำริในการกระทำทางกายว่าจะไม่ให้บาปอกุศลคือประพฤติชั่วต่าง ๆ มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤติผิดในกาม เป็นต้น

๓) สัมมาวาจา (วาจาชอบ) เป็นการเจรจาชอบ^{๘๓} หรือวาจาชอบด้วยการกล่าวด้วยคำพูดที่ถูก (ถูกธรรม ถูกวินัย) พูดไปเท่าไรก็ไม่มีความเสียหายมีแต่ดีฝ่ายเดียว ถึงจะไม่พูดแต่เว้นจากวจีทุจริตเพื่อหมายเอาวิริจิตเจตสิก

๔) สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) เป็นการทำงานที่ชอบ^{๘๔} ซึ่งในที่นี้หมายความว่า เป็นการกระทำที่เว้นจากความประพฤติชั่วทางกายทุจริต ๓ อย่าง คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤติผิดในกามเพื่อหมายเอาสมุจเจตวิริติ^{๘๕}

๕) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) เป็นการเลี้ยงชีวิตชอบ^{๘๖} ซึ่งในที่นี้เป็นการเว้นจากเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิดทางกายทุจริต ๓ และวิธีทุจริต ๔ เช่น โกงเขา หลอกหลวง สอพลอ ปีบบังคับ

^{๘๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๕๑๗.

^{๘๑}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑.

^{๘๒}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวรงค์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔, หน้า ๑๐๒๕.

^{๘๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๔๓๕.

^{๘๔}อ้างแล้ว.

^{๘๕}สมุจเจตวิริติ หมายถึง จดเว้นโดยเด็ดขาด

^{๘๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๔๓๖.

ขู่เชิญ ค้าคน ค้ายาเสพติด ค้ายาพิษ เป็นต้น การประพจน์ในทางสัมมาอาชีวะนี้จะเป็นการเลี้ยงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะคือหาเลี้ยงชีพอย่างสุจริตชน เป็นต้น

๖) สัมมาวายามะ(เพียรชอบ) หมายถึงเป็นความเพียรชอบ^{๘๗} กล่าวคือเพียรในที่ ๔ สถาน ได้แก่ สังวรปธาน ปหานปธาน ภวนาปธาน และรักษนาปธาน ยังหมายความว่าตั้งใจประพฤติดุติปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างจริงจังเพื่อให้หลุดพ้นไปจากกิเลสและกองทุกข์โดยเร็วพลัน

๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) เป็นการระลึกชอบในสติปัฏฐาน ๔^{๘๘} ระลึกรู้กับกาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๓ คือ (๑) อาตปปี มีความเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนาจนสามารถเผากิเลสให้เร่าร้อนและให้ไหม้คือให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดาน (๒) สมปะชาโน มีสัมปชัญญะคือกำหนดรู้รูปนามอยู่ทุกขณะ (๓) สติมา มีสติระลึกอยู่กับกาย เวทนา จิต และธรรมเป็นประจำ

๘) สัมมาสมาธิ(ตั้งใจชอบ) เป็นการตั้งใจของจิตในการเข้าไประลึกรู้ในทางที่ชอบ คือสมาธิที่เจริญตามแนวทางของฌาน ๔^{๘๙} และยังหมายความว่า มีใจจดจ่ออยู่กับรูปนาม และศีล สมาธิปัญญา จนกระทั่งถึงมรรค มีโสดาปัตติมรรคญาณ^{๙๐} เป็นต้น

นอกจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมแล้วยัง มีหลักธรรมอื่นที่ช่วยสนับสนุนให้กัลยาณมิตรเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมได้โดยต้องอาศัยหลัก ๔ ประการ^{๙๑} ได้แก่

๑) วิเวก แปลว่า ความสงบ คือ สงบจากกิเลส มีอยู่ ๕ อย่าง คือ วิกขัมภณนิโรธ สงบจากกิเลสด้วยการข่มไว้ ตทังคนิโรธ สงบจากกิเลสด้วยองค์ของกรรมฐาน สมุจเฉทวิเวก สงบจากกิเลสโดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ ปฏิปัสสัทธินิโรธ สงบจากกิเลสโดยอาศัยผลญาณ และนิสสรณนิโรธ สงบจากกิเลสโดยถึงพระนิพพาน

๒) วิราคะ แปลว่า สำรอกกิเลส มี ๕ อย่าง คือ วิกขัมภณวิราคะ สำรอกกิเลสด้วยการข่มไว้ ตทังควิราคะ สำรอกกิเลสด้วยองค์ของกรรมฐานนั้น ๆ สมุจเฉทวิราคะ สำรอกกิเลสโดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ ปฏิปัสสัทธิวิราคะ สำรอกกิเลสโดยผลญาณ และนิสสรณวิราคะ สำรอกกิเลสโดยถึงพระนิพพาน

๓) นิโรธ แปลว่า ดับกิเลส มี ๕ อย่าง คือ วิกขัมภณนิโรธ ดับกิเลสด้วยการข่มไว้ ตทังคนิโรธ ดับกิเลสด้วยองค์ของกรรมฐาน สมุจเฉทนิโรธ ดับกิเลสได้โดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ ปฏิปัสสัทธินิโรธ ดับกิเลสด้วยอาศัยผลญาณ และนิสสรณนิโรธ ดับกิเลสโดยนิพพาน

^{๘๗}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๔๓๖.

^{๘๘}อ้างแล้ว.

^{๘๙}อ้างแล้ว.

^{๙๐}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ ป.ธ.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกมธุระราชทานเพลิงศพ พระภัททนต์ อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๖๒.

^{๙๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒๓ – ๑๐๒๔.

๔) โวสศคปริณามิ แปลว่า น้อมไปสู่การละกิเลส มี ๕ อย่าง คือ วิกัมภณโวสศคละกิเลสด้วยการข่มไว้ ตทังคโวสศคละกิเลสด้วยองค์ของกรรมฐาน สมุจเฉทโวสศคละกิเลสด้วยมรรค ปฏิปัสสทธิโวสศคละกิเลสด้วยผล และนิสสรณโวสศคละกิเลสโดยนิพพาน

นอกเหนือจากหลักธรรมดังกล่าวมาแล้ว ยังมีธรรมอันเป็นเอกที่เป็นอุปการะให้อริยมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้นคือ สัมปทา (ความถึงพร้อม) ทั้ง ๔ ได้แก่ สีสัมปทา เป็นต้น ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระไตรปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัลยาณมิตรสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร ว่า “ภิกษุทั้งหลายธรรมอันเป็นเอกมีอุปการะมากเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ธรรมอันเป็นเอกคือ กัลป์ยาณมิตตา ประกอบด้วย สีสัมปทา ฉันทสัมปทา อตตสัมปทา และอัปมาทสัมปทา”^{๙๒}

๑) สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล การทำศีลให้ถึงพร้อม ตั้งตนอยู่ในวินัยและมีความประพฤติทั่วไปดีงาม เช่น รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น ให้บริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย รวมทั้งประพฤติปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้

๒) ฉันทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ การทำฉันทะให้ถึงพร้อม ความใฝ่ใจอยากจะทำกิจหน้าที่และสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องให้ดีงาม ความใฝ่รู้สร้างสรรค์ เป็นความพึงพอใจในสิ่งที่ตนมี ไม่เกิดความโลภ อยากได้ของคนอื่นจะกระทำให้ผิดศีล รวมทั้งหมั่นใฝ่ศึกษาหาความรู้ในทางที่ชอบประกอบด้วยธรรม

๓) อตตสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยตนที่ฝึกดีแล้ว การทำตนให้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้ที่พัฒนาแล้วโดยสมบูรณ์ ทั้งด้านกาย ศีล จิต และปัญญา ต้องเป็นคนที่มีนัยฝึกฝนและบำเพ็ญเพียรอยู่เสมอเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์พร้อมทุกอย่างทั้งทางกายวาจาและใจ เป็นไปด้วยความบริสุทธิ์แห่งกุศลมูล

๔) อัปมาทสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท การทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม จะต้องทำตนด้วยความไม่ประมาททั้งปวง เพราะชีวิตของคนเราเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปไม่ทราบเบื้องต้นและเบื้องปลาย ดังนั้น คนเราทุกคนจะต้องไม่ประมาทในการกระทำความดี ละเว้นการทำชั่ว และทำจิตใจให้ผ่องแผ้วอยู่เสมอ เพื่อจะได้ไม่นำไปจิตดวงสุดท้ายไปยังทุกขภูมิ^{๙๓}

สรุปว่า ธรรมอันเป็นเอกดังที่กล่าวมาแล้วนี้ เมื่อเกิดกับผู้ใดแล้วย่อมจะช่วยให้ อริยมรรคเจริญพัฒนาและทำให้มากซึ่งมรรคมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ คือ จักดำเนินก้าวหน้าไปในมัชฌิมาปฏิปทา

นอกเหนือจากกัลยาณมิตรแล้วยังมีหลักธรรมที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูลให้กัลยาณมิตรมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ในที่นี้ คือ กัลยาณมิตรธรรม กัลยาณมิตรธรรมก็ยังเป็นคุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่ทำหน้าที่เป็นมิตรแท้ เป็นเพื่อนแท้ เป็นเพื่อนตาย เพื่อนที่คอยช่วยเหลือ เพื่อนอย่าง

^{๙๒}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๔ – ๗๕/๕๑.

^{๙๓}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๘.

จริงใจโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน เป็นมิตรที่หวังดี มีสิ่งดี ๆ ให้กันด้วยความจริงใจ ก่อให้เกิดกำลังใจในการสั่งสมบุญบารมีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ว่าด้วยองค์แห่งมิตร ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการนี้แล เป็นผู้ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่อง เป็นนักพูด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำพูดถ้อยคำลึกลับซึ่งได้ ไม่ชักนำไปในฐานะในโลกนี้ ในฐานะเหล่านี้มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นจัดว่าเป็นมิตรผู้มุ่งประโยชน์และอนุเคราะห์ ผู้ต้องการจะคบมิตร ควรคบมิตรเช่นนั้นแม้จะถูกขับไล่ก็ตาม”^{๙๔}

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค พระสารีบุตรกล่าวว่า เหตุปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ มี ๒ ประการ คือ

๑) ปัจจัยภายนอก คือ ปรัตโฆสะ ได้แก่ การรับฟังข้อมูลเหตุผลจากผู้อื่นเป็นการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก โดยเฉพาะการได้ฟังธรรมจากกัลยาณมิตรเป็นวิธิต่างแห่งการเพิ่มพูนศรัทธาให้ตั้งมั่น เป็นวิธีในการเพิ่มพูนศรัทธา

๒) ปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การทำไว้ในใจโดยแยบคายเป็นการพิจารณาเหตุและสภาวะความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของอารมณ์ที่เกิดขึ้น ข้อนี้เป็นวิธิต่างในการพัฒนาอินทรีย์เป็นวิธีในการพัฒนาญาณ การแสวงหากัลยาณมิตรเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่น่าสนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรม เพราะว่ากัลยาณมิตรเป็นผู้คอยแนะนำสั่งสอนอบรมชี้แนวทางในการปฏิบัติธรรม และให้กรรมฐานที่เหมาะสมแก่ผู้ปฏิบัติ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ความมีกัลยาณมิตรเป็นตัวนำเป็นบุญนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของมรรคมงคล ๘ แก่ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรย่อมกำจัดอกุศล และย่อมยังกุศลให้เกิดขึ้น” เนื่องจากกัลยาณมิตรเป็นบุคคลที่มีบุคลิกลักษณะและอุปนิสัย ที่น่ารัก น่าเคารพยกย่อง พุดมีเนื้อหาสาระที่ประกอบไปด้วยเหตุและผล สามารถที่จะอธิบายเรื่องที่ยากให้เข้าใจได้ง่ายเป็นที่ปรึกษาปัญหาไม่ชักนำไปในทางเสื่อม ผู้ตั้งใจปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมจึงต้องคบหาสมาคมด้วย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายถึงกัลยาณมิตรที่จะนำเข้าไปสู่อริยมรรคว่า การที่จะเข้าสู่ความเป็นกัลยาณมิตรได้นั้น จะต้องผ่านขั้นตอนและกระบวนการต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งแต่ว่าความมีกัลยาณมิตร ในที่นี้คือปรัตโฆสะซึ่งเป็นองค์ประกอบภายนอกโดยผู้รับฟังเข้าไปคบหาเป็นกัลยาณมิตร แล้วได้รับการถ่ายทอดความรู้จากกัลยาณมิตรที่ทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอด ผู้รับฟังเมื่อได้รับฟังแล้ว ผู้รับฟังก็นำความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาพิจารณาใคร่ครวญและไตร่ตรองด้วยสติสัมปชัญญะอย่างแยบคายที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ จนเข้าใจและเกิดปัญญาในที่นี้ คือ อริยมรรคที่จะนำไปสู่หลักธรรมการปฏิบัติที่เรียกว่า วุฒิธรรม คือธรรมที่เป็นเหตุให้เจริญงอกงามต่อไป กระบวนการต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นเครื่องเชื่อมโยงต่อกัน^{๙๕} กระบวนธรรมดังกล่าวสามารถเขียนได้ดังนี้

^{๙๔} อ.ส.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๘.

^{๙๕} คุรุรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๘๒ - ๕๘๘.

กัลยาณมิตร → การเข้าไปคบหา → ฟังหรือสดับธรรม → นำมาพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรอง → เข้าใจ → การปฏิบัติหรือหลักธรรม (อริยมรรค)

ความเป็นกัลยาณมิตรที่จะนำไปสู่การปฏิบัติตามหลักธรรม (อริยมรรค) นั้นเริ่มด้วยการเข้าไปคบหา สดับฟังแล้วนำมาพิจารณาด้วยการใช้โยนิโสมนสิการจนเข้าใจก็จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง แต่อย่างไรก็ตามกัลยาณมิตรจะต้องมีคุณสมบัติที่พึงต้องการ ๗ ประการ ได้แก่ ปิโย (ความน่ารัก) เป็นต้น หากความเป็นกัลยาณมิตรมีอยู่ในบุคคลใด ย่อมทำให้ผู้นั้นเป็นผู้ทรงคุณประโยชน์อันใหญ่แก่ชาวโลก เป็นคนศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ทำให้คนทั้งโลกรู้สึกเย็นใจแม้อยู่ท่ามกลางแสงแดดอันแผดกล้า ทำให้เห็นความสว่างได้ทั้ง ๆ ที่หลับตา

สรุปว่า กัลยาณมิตรเป็นปัจจัยเบื้องต้นที่ขาดไม่ได้ เพราะปัจจัยภายนอกมีจุดเริ่มต้นที่ศรัทธา แล้วอาศัยศรัทธาเป็นตัวส่งเสริมให้เกิดวิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาต่อไป การที่จะพัฒนาปัญญาจึงต้องอาศัยปัจจัยภายนอก และต้องอาศัยปัจจัยภายใน คือโยนิโสมนสิการ เป็นองค์ประกอบให้เกิดญาณ ดังนั้น หลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร เป็นบุพนิมิตด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ จึงถือได้ว่าเป็นหลักอันสำคัญในอริยสัจ ๔ เพราะเป็นหนทางในการปฏิบัติให้ถึงความพ้นทุกข์ซึ่งเรียกว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาและยังมีธรรมที่ช่วยสนับสนุนให้เจริญองกามด้วยวิเวก วิราคะ นิโรธและโอสสัคคะที่จะช่วยให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ จนถึงการบรรลุมรรคผลนิพพานแล้วยังมีคุณธรรมของกัลยาณมิตร ๗ ประการเป็นคุณสมบัติที่คอยช่วยเกื้อหนุนให้ความเป็นกัลยาณมิตรมีประสิทธิภาพและมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

๒.๔ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในกัลยาณมิตตสูตร

หลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุปมาอุปมัยเกี่ยวกับกัลยาณมิตตตว่าเป็นบุพนิมิตเพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้าว่า “ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก เจริญสัมมาทิฐิ... สัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้ เพื่อเป่าหมาย เพื่อสำรวจระวัง เพื่อละกิเลส เพื่อคลายกิเลส และเพื่อดับกิเลส”^{๙๖} นอกจากนี้แล้วยังมีกัลยาณมิตรธรรมเป็นคุณธรรมที่คอยช่วยเกื้อหนุนให้มิตรเป็นไปทางที่ดีทั้ง ๗ ประการ จึงเป็นผลทำให้การทำหน้าที่กัลยาณมิตรที่คอยชักชวนคนให้ทำความดี ทำให้มหาชนทั้งใกล้และไกลได้พบเส้นทางสายกลาง ได้รู้จักทำทานรักษาศีลและเจริญภาวนาพ้นจากความทุกข์จนสิ้นอาสวะกิเลสไปได้

สรุปว่า หลักธรรมที่จะใช้กัลยาณมิตตสูตรนั้นมีหลักธรรมหลัก ๆ ก็คืออริยมรรคมีองค์ ๘ และหลักธรรมที่ช่วยเกื้อหนุนให้ความเป็นกัลยาณมิตรเกื้อกูลกัน คือ กัลยาณธรรม ๗ ประการ ได้แก่ ปิโย (น่ารัก) เป็นต้น พระสูตรนี้เป็นพระสูตรหนึ่งในหลาย ๆ พระสูตรสำคัญที่จะช่วยส่งผลให้ผู้ปฏิบัติ

^{๙๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

วิปัสสนาภาวนาสามารถบรรลุมรรค ผล และนิพพานได้ หากผู้ปฏิบัติได้พบกับกัลยาณมิตรที่ดีคอยช่วยเหลือชี้แนะอบรมสั่งสอน และยังเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต่อไปได้อีกด้วย

๒.๕ สรุปท้ายบท

หลักธรรมที่ปรากฏในกัลยาณมิตรสูตรด้วยการอาศัยอริยมรรคมีองค์ ๘ ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เป็นหลักสำคัญในอริยสัจ ๔ เพราะธรรมะนี้เป็นหนทางแห่งการพ้นทุกข์ ที่เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ซึ่งการที่จะพ้นทุกข์ได้นั้น จะต้องได้เห็นทุกข์เสียก่อนจึงจะพ้นทุกข์ แต่การจะเห็นทุกข์ได้นั้น ไม่ใช่จะเห็นได้ด้วยตาเปล่า แต่จะต้องเห็นด้วยการปฏิบัติ ที่เรียกว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ดังที่ผู้วิจัยจะได้อธิบายในบทที่ ๓ ต่อไป

นอกจากนี้แล้ว การทำหน้าที่กัลยาณมิตรด้วยหลักธรรมที่เรียกว่า วุฒิธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความเจริญหรือธรรมแห่งปัญญา โดยจะเริ่มต้นด้วยการเข้าไปคบหากับ สัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) และการขอรับคำสั่งสอนหรือสัจธรรม ต่อจากนั้นผู้ที่ทำหน้าที่ในการรับฟังก็จะนำคำสั่งสอนหรือธรรมนั้นไปพิจารณา ใคร่ครวญ หรือไตร่ตรองอย่างถ่องแท้แยกแยะ ด้วยโยนิโสมนสิการ จนเข้าใจแจ่มแจ้ง แล้วจึงนำข้อธรรมที่เป็นแก่นแท้นั้นไปปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมในที่นี้ คือ อริยมรรค ซึ่งเป็นกระบวนการหรือวิธีการ อีกประการหนึ่งที่จะขาดเสียมิได้ คือ การทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร จะต้องทำหน้าที่ให้ได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์ ตลอดจนจะต้องใช้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดประสิทธิผลต่อการปฏิบัติ คุณธรรมประจำใจที่สำคัญที่จะต้องนำมาใช้ คือ กัลยาณมิตรธรรม ซึ่งประกอบด้วย ๗ ประการ ได้แก่ ปิโย (ความน่ารัก) ครุ (ความน่าเทิดทูน) เป็นต้น ซึ่งองค์คุณดังกล่าวนี้ เป็นเครื่องคอยช่วยเหลือเกื้อกูลให้การทำหน้าที่ความเป็นกัลยาณมิตรให้สมบูรณ์แบบมากยิ่งขึ้น

บทที่ ๓

หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นการปฏิบัติเพื่อความ پاکเพียรปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค และน้อมรับการอบรมชี้แจง ผู้ควรแก่การบูชาด้วยหวังว่าเราสามารถจะเข้าถึงพุทธภาวะแห่งความบริสุทธิ์หมดจดได้เช่นกัน เมื่อเข้าถึงแล้วย่อมสามารถสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้อื่น และช่วยให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์จากพระธรรมนี้ได้ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นการปฏิบัติด้วยสติรู้เห็นแจ้งในรูปนามที่มีการเกิดขึ้นและดับไปอยู่ตลอดเวลา ถือว่าผู้ปฏิบัติได้ปฏิบัติตามหลักวิปัสสนาภาวนา เป็นผู้ไม่ประมาทในชีวิต ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษามีดังนี้

- ๓.๑ การปฏิบัติกรรมฐาน
- ๓.๒ ความหมายของวิปัสสนา
- ๓.๓ ประเภทของวิปัสสนา
- ๓.๔ วิธีปฏิบัติวิปัสสนา
- ๓.๕ ประเภทการปฏิบัติวิปัสสนา
- ๓.๖ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา
- ๓.๗ ประโยชน์และอานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนา
- ๓.๘ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔
- ๓.๙ อานิสงส์แห่งการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔
- ๓.๑๐ สรุปท้ายบท

๓.๑ การปฏิบัติกรรมฐาน

๓.๑.๑ ความหมายของกรรมฐาน

กรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุบายทางใจ วิธีฝึกอบรมจิต กรรมฐานเป็นที่ตั้งแห่งการงานทางใจ ซึ่งหมายถึงการมีสติกำหนดรู้เท่าทันทุกอารมณ์ที่เกิดขึ้น ยังจิตของผู้ปฏิบัติให้ตื่นอยู่ คือมีการตื่นตัวรู้สึกตัวอยู่เสมอ^๑

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) ระบุว่าความหมายของกรรมฐานไว้ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐานว่า “กรรมฐาน” หรือเรียกอย่างหนึ่งว่า “ภาวนา” หมายถึง โรงงานฝึกจิต เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งแทงตลอดสภาวะธรรม^๒

^๑วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๓๙.

^๒พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) ระบุว่า, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมहाเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุมัฏฐานาจริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยวงค์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๕.

พระเทพสิทธิมนี ญาณสิทธิเถร รจนาความหมายของกรรมฐานไว้ในหนังสือวิปัสสนาญาณโสภณ ว่า “กรรมฐาน” ตามรูปศัพท์ แปลว่า การกระทำที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อให้บรรลุคุณวิเศษ คือ ฌาน มรรค ผล นิพพาน วิเคราะห์ว่า “กัมม วิเสสาธิคมสสุ จานนติ กัมม^๓ฐาน” ชื่อว่า กรรมฐาน เพราะอรรถกถาว่าการกระทำที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยเพื่อให้บรรลุคุณวิเศษ คือ ฌาน มรรค ผล นิพพาน^๓

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนาคำกรรมฐานไว้ในหนังสือปรมัตถโชติกะ ว่า คำว่า “กัมม^๓ฐาน” แปลว่า เป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมณะและวิปัสสนา เมื่อแยกบทออกแล้วก็จะได้ ๒ บท คือ กัมม + ฐาน กัมม แปลว่า การกระทำ ฐาน แปลว่า เป็นที่ตั้ง ดังมีวจนัตถะว่า “กริยา = กัมม” การกระทำชื่อว่า กรรม “ติ^๔จติ เหตุชาติ = ฐาน” การเจริญสมณะวิปัสสนาย่อมตั้งอยู่ในอารมณ์มีกสิณ เป็นต้น และรูปนาม ฉะนั้น อารมณ์อันมีกสิณและรูปนามจึงชื่อว่า ฐาน^๔

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ให้ความหมายของคำกรรมฐาน ว่า “กรรมฐาน” แปลว่า ที่ตั้งแห่งกรรม คืองานของใจ คือสิ่งที่ยึดเหนี่ยวผูกใจมิให้ฟุ้งซ่าน ให้สงบนิ่ง ให้หยุดอยู่กับที่ ซึ่งเรียกว่า อารมณ์ เป็นอุบายควบคุมใจให้สงบและให้เกิดปัญญา จะเขียนว่า “กัมม^๕ฐาน” ก็ได้^๕

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ให้ความหมายของคำกัมม^๖ฐาน ว่า “กัมม^๖ฐาน” แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อุบายทางใจ วิธีการอบรมจิตและเจริญปัญญา โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว คำว่า “กัมม^๖ฐาน” นิยมเขียน “กรรมฐาน”^๖

ทันตแพทย์ ปริญา ใจเย็น ให้ความหมายของคำกรรมฐานในหนังสือวิปัสสนากรรมฐานตามรอยพระพุทธองค์ ว่า คำว่า “กรรมฐาน” นี้เพ็งมี ในสมัยล่วงมาแล้วจากพุทธกาล ไม่ปรากฏชัดว่าเริ่มสมัยใด แต่ปัจจุบันสมัยนี้ คำว่า “กรรมฐาน” นับเป็นคำพูดที่รู้จักกันแพร่หลายไปในหมู่มหาชนเป็นอันมาก จนกระทั่งในบางโอกาสก็มีการใช้ผิดความหมายทางธรรม เช่นเรียกว่า “พระกรรมฐาน” ซึ่งมีความหมายว่า “กรรมฐาน” นั้นเป็นตัวเป็นตน เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไปก็มี กรรมฐานมีความหมายในทางพุทธศาสนา คือ คำว่า “กรรม” หมายถึง “การกระทำ ได้แก่ กายกรรม วาจกรรม และ มโนกรรม” คำว่า “ฐาน” หมายถึง ที่ตั้งอาศัย “กรรมฐาน” จึงมีความหมายว่า “ที่ตั้งอาศัยของการกระทำทางกาย วาจา และทางใจ” ในทางพระพุทธศาสนา “ที่ตั้งอาศัยของการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ คือ สัมมาสมาธิ สัมมาสติ และ สัมมาวายามะ”^๗

^๓พระเทพสิทธิมนี ญาณสิทธิเถร, วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สัมปชัญญะ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๖.

^๔พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนา, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี.อินเตอร์ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๓.

^๕พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑) หน้า ๑๗.

^๖พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓.

^๗ปริญา ใจเย็น ทันตแพทย์, วิปัสสนากรรมฐาน ตามรอยพระพุทธองค์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ท.), หน้า ๑๖ – ๑๗.

สรุปว่า กรรมฐาน เป็นฐานที่ตั้งแห่งอารมณ์ในการปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ดังนั้น ภาวและปฏิบัติควรเป็นผู้ตั้งอยู่อย่างมีสติ มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบานผ่อนคลาย และควรเป็นผู้เห็นแจ้งแก่กาลในกุศลกรรมทั้งหลายในการประกอบเนื่อง เมื่อผู้ปฏิบัติทั้งหลายเป็นผู้ตั้งอยู่อย่างมีสติ มีสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใส และเป็นผู้เห็นแจ้งแก่กาลในกุศลธรรมทั้งหลายในการประกอบกรรมฐานอยู่ พึงหวังผลได้ คืออรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จะเป็นพระอนาคามี

๓.๑.๒ ประเภทของกรรมฐาน

กรรมฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของจิต เป็นอุบายวิธีสำหรับอบรมจิต ในพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งกรรมฐานมี ๒ ประเภท คือ สมถกรรมฐาน (กรรมฐานเป็นอุบายแห่งจิต) และ วิปัสสนากรรมฐาน (กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา)

๑) สมถกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่ทำให้จิตสงบจากนิวรณ์ ๕ มีกามฉันท^๙ เป็นต้น มีคำบาลีหลายคำที่มีความหมายคล้ายกับคำนี้ เช่น สมภา^{๑๐} ตังคิวิมุตติ^{๑๑} เป็นต้น สภาวะที่จิตที่มีความสงบนี้ เป็นผลมาจากการเจริญสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการ ความที่จิตสงบจากนิวรณ์ในระดับต่าง ๆ มิใช่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น แม้แต่ในศาสนาอื่นก็สามารถปลูกฝังสภาวะจิตที่เป็นสมาธิในระดับต่าง ๆ ได้เหมือนกัน จากพุทธประวัติที่เราได้ศึกษามา เป็นที่ทราบโดยทั่วกันว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีประสบการณ์ในการเจริญสมถกรรมฐานมาก่อน จนได้บรรลุฌานสมาบัติถึงผลสมาบัติขั้นสูงสุด และผลของการเจริญสมถกรรมฐานทั้งสิ้น สมถกรรมฐานจึงเป็นวิธีการอบรมจิตให้เป็นสมาธิ ตั้งมั่นมั่นคง ไม่ฟุ้งซ่านอย่างไร้จุดหมาย โดยวิธีการฝึกอบรมอยู่ ๔๐ วิธี ด้วยกัน^{๑๒}

สมถกรรมฐาน ยังเป็นการอบรมจิตให้เจริญด้วยความสงบระงับ เพราะอาศัยองค์ธรรมในการบังเกิดขึ้น เพื่อความสุขอย่างอริยบุคคลประการหนึ่ง ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เป็นต้น และเพื่อยุณยัตสนะ หรืออภิญญาญาณ ได้แก่ อิทธิบาท ๔ เป็นต้น^{๑๓}

๒) วิปัสสนากรรมฐาน หรือ วิปัสสนาภาวนา หมายถึง ข้อปฏิบัติในการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญา ให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น^{๑๔} ในรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิด รู้ผิดในสังขารเสียได้ หรือรู้แจ้งต่อสภาวะของรูปนามตามความเป็นจริง

^๙วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๘/๓๔.

^{๑๐}วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๙๙/๑๘๕.

^{๑๑}ตังคิวิมุตติ ในที่นี้หมายถึง การหลุดพ้นชั่วคราว จัดอยู่ในวิมุตติ ๕

^{๑๒}พระครูสุเมโห ญาณสโร, ธรรมภาควิปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

^{๑๓}ปริยญา ใจเย็น ทันทแพทย์, วิปัสสนากรรมฐาน ตามรอยพระพุทธองค์, หน้า ๑๖ – ๑๗.

^{๑๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๗๓.

วิปัสสนา มีชื่อเรียกได้หลายนัย เช่น เรียกว่า ปัญญา การรู้โดยประการทั้งปวงบ้าง เรียกว่า ญาณ การรู้บ้าง เรียกว่า วิชา การรู้โดยแทงตลอดบ้าง เรียกว่า จักขุการเห็นบ้าง เรียกว่า อาโลกะ แสงสว่างบ้าง^{๑๔}

ทันตแพทย์ ปริญญา ใจเย็น อธิบายวิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การอบรมจิตให้เจริญด้วยวิปัสสนา กล่าวเป็นความรู้แจ้งแทงทั้งในทุกข์ เหตุแห่งความทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และทางปฏิบัติเพื่อความดับแห่งทุกข์ คำว่า “วิปัสสนาภาวนา วิปัสสนาสมาธิภาวนา วิปัสสนากรรมฐาน ล้วนมีความหมายในทางปฏิบัติเหมือนกัน คือ การอบรมจิตให้เจริญด้วยความรู้แจ้งแทงทั้งในอริยสัจ ^{๑๕} (วิปัสสนา) เพื่อความดับแห่งอาสวะทั้งหลาย”^{๑๖}

สรุปว่า กรรมฐาน หรือ ภาวนา เป็นที่ตั้งแห่งการงาน อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งการงานของจิต เป็นอุบายวิธีสำหรับอบรมจิต ในพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งกรรมฐานมี ๒ ประเภท คือ สมถกรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่เป็นอุบายแห่งจิตให้สงบ เป็นสมาธิ เพื่อบรรลุสู่ฌานสมาบัติ และวิปัสสนากรรมฐาน เป็นกรรมฐานที่เป็นอุบายเรื่องปัญญา ให้ดวงตาเห็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ เพื่อให้พุทธบริษัท ได้ให้เห็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปในอริยสัจจรรคที่เกิดขึ้น เพื่อนำไปสู่ประจักษ์ผลนิพพานต่อไป

๓.๑.๓ อารมณ์กรรมฐาน

อารมณ์ คือ สิ่งยึดเหนี่ยวจิต สิ่งที่ยึดตั้งจิตไว้ สิ่งที่ยึดไปเกาะอยู่แล้วยึดไว้ ^{๑๗} สิ่งที่เราหรือถูกรับรู้^{๑๘} หรือสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตโดยผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เช่น รูปเป็นอารมณ์ของตา เสียงเป็นอารมณ์ของหู กลิ่นเป็นอารมณ์ของจมูก รสเป็นอารมณ์ของลิ้น เป็นต้น

พระครูสมุห์โพธิ์ จนฺทสโร รัตนารมณ์กรรมฐานไว้ในหนังสือปรมัตถโคตติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ป็น ว่า กรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ อารมณ์กรรมฐานและอารัมมณิก-ภาวนากรรมฐาน โดย

๑) อารมณ์กรรมฐาน ได้แก่ อารมณ์ของสมถะมีปถวิกสิณ เป็นต้น และอารมณ์ของวิปัสสนา มีเตฏฐกสังขารธรรม คือ รูป นาม ที่เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “กมมสส ฐานํ = กมมภูฐาน” อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญสมถะ วิปัสสนา ชื่อว่า กัมมภูฐาน

๒) อารัมมณิกภาวนากรรมฐาน ได้แก่ การพยายามเจริญสมถะและวิปัสสนาที่เกิดขึ้นก่อน ๆ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “กมมสส ฐานํ = กมมภูฐาน” ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ อันเป็นที่ตั้งของความพยายามที่เกิดขึ้นหลัง ๆ ชื่อว่า กัมมภูฐาน สำหรับวจนัตถะในข้อนี้เน้นหมายความว่า ความพยายามที่เกิดขึ้นในครั้งหลัง ๆ นี้ มีความพยายามที่เกิดขึ้นแล้วในขณะก่อน ๆ

^{๑๔}พระครูสมุห์โพธิ์ จนฺทสโร, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๒๕.

^{๑๕}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕/๒๒.

^{๑๖}ปริญญา ใจเย็น ทันตแพทย์, วิปัสสนากรรมฐาน ตามรอยพระพุทธองค์, หน้า ๒๖ – ๒๗.

^{๑๗}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๑๓๕๓.

^{๑๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๑.

เป็นระยะสืบทอดกันมาเป็นที่ตั้ง ฉะนั้น ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ จึงชื่อว่า อารัมมณิกาวนา
กรรมฐาน

เมื่อสรุปความแล้ว อารมณสมถะและวิปัสสนา มีกสิณ เป็นต้น ก็ชื่อว่ากรรมฐาน
ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ ติดต่อกันมาเป็นลำดับก็ชื่อว่า กรรมฐาน แต่กรรมฐานทั้งสองประการ
ต่างกันก็แต่เพียงอย่างหนึ่งเป็นอารัมมณธรรม อุปมาเหมือนตัวละคร ส่วนอีกอย่างหนึ่งเป็นอารัมมณิกธรรม
อุปมาเหมือนกับผู้ดูละคร

การเจริญภาวนาทั้งสองอย่างนี้ จึงเป็นเหตุแห่งการได้บรรลุญาณ มรรค ผล นิพพาน
เป็นธรรมชาติพิเศษ ฉะนั้น จึงชื่อว่า กรรมฐาน ตามวจนัตถะทั้งสองนัยนี้ หมายความว่า การเจริญสมถะ
และวิปัสสนาทั้งสองอย่างนี้ชื่อว่า กรรมฐาน เพราะเป็นเหตุให้ผู้เจริญได้บรรลุญาณ มรรค ผล และ
นิพพาน^{๑๙}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.๕.๙) รจนาอารมณสมถกรรมฐานไว้ใน
หนังสือวิปัสสนากรรมฐาน ว่า อารมณของสมถกรรมฐาน มี ๔๐ ประการ^{๒๐} แบ่งเป็น ๗ หมวด ดังนี้

ก) หมวดกสิณ^{๒๑} ๑๐ อย่าง คือ

(๑) ปฐวีกสิณ	เอาดินเป็นอารมณ
(๒) อาโปกสิณ	เอาน้ำเป็นอารมณ
(๓) เตโชกสิณ	เอาไฟเป็นอารมณ
(๔) วาโยกสิณ	เอาลมเป็นอารมณ
(๕) นีลกสิณ	เอาสีเขียวเป็นอารมณ
(๖) ปิต्तกสิณ	เอาสีเหลืองเป็นอารมณ
(๗) โลหิตกสิณ	เอาสีแดงเป็นอารมณ
(๘) โอทาทกสิณ	เอาสีขาวเป็นอารมณ
(๙) อาโลกกสิณ	เอาแสงสว่างเป็นอารมณ
(๑๐) อากาสกสิณ	เอาอากาศเป็นอารมณ

ผลที่ได้จากการปฏิบัติสมถกรรมฐานด้วยการเพ่งกสิณ คือทำให้สงบจากกิเลส
ประเภทนิวรณ์ และทำให้ได้โลกียอภิญญา เช่น แสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น^{๒๒}

^{๑๙}พระครูสมุห์โพธิ์ จนทสฺสีโล, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๕.

^{๒๐}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.๕.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุ
พระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุฐานาจริยะ, หน้า ๑๐๑.

^{๒๑}กสิณ แปลว่า วัตถุอันจูงใจ หรือวัตถุสำหรับเพ่งหรือจูงใจให้เป็นสมาธิ

^{๒๒}พระครูสมุห์โพธิ์ จนทสฺสีโล, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๗.

ข) หมวดอสุภะ^{๒๓} มี ๑๐ อย่าง คือ

(๑) อุทฺธมาตกะ	เอาซากศพที่ขึ้นพองเป็นอารมณ์
(๒) วินีลกะ	เอาซากศพที่มีสีเขียวเป็นอารมณ์
(๓) วิปฺพพกะ	เอาซากศพที่มีน้ำหนองไหลออกเป็นอารมณ์
(๔) วิจฺฉิททกะ	เอาซากศพที่ขาดเป็นท่อนเป็นอารมณ์
(๕) วิกขายิตกะ	เอาซากศพที่ถูกสัตว์กัดขาดเป็นอารมณ์
(๖) วิกขิตตกะ	เอาซากศพที่กระจัดกระจายอยู่ในที่นั้น ๆ เป็นอารมณ์
(๗) หตฺวิกขิตตกะ	เอาซากศพที่ถูกฆ่าตายเป็นอารมณ์
(๘) โลหิตกะ	เอาซากศพที่มีโลหิตไหลออกเป็นอารมณ์
(๙) ปุพฺพกะ	เอาซากศพที่มีหมู่นอนไหลออกอยู่เป็นอารมณ์
(๑๐) อัญฺญิกะ	เอาซากศพที่เป็นโครงกระดูกเป็นอารมณ์

ผลจากการเจริญอสุภะกรรมฐาน ๑๐ นี้ ย่อมทำให้นิรณ ๕ ประการสงบระงับได้ และทำให้ได้โลกียอภิญญาแสดงฤทธิ์ได้ เป็นต้น^{๒๔}

ค) หมวดอนุสสติ^{๒๕} มี ๑๐ อย่าง คือ

๑) พุทธานุสสติ	มีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์
๒) ธัมมานุสสติ	มีพระธรรมคุณเป็นอารมณ์
๓) สังฆานุสสติ	มีพระสังฆคุณเป็นอารมณ์
๔) สีลानุสสติ	ระลึกถึงศีลของตน
๕) จาคานุสสติ	ระลึกถึงทานที่ตนได้บริจาคแล้ว
๖) เทวตานุสสติ	ระลึกถึงคุณที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดา มีศรัทธา เป็นต้น
๗) อุปสมานุสสติ	ระลึกถึงคุณพระนิพพานซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์
๘) มรณานุสสติ	ระลึกถึงความตายที่จะมาถึงตน
๙) กายคตาสติ	ตั้งสติไว้ในกาย
๑๐) อานาปานสติ	ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก ^{๒๖}

^{๒๓}อสุภะกรรมฐาน ในที่นี้หมายถึง เป็นกรรมฐานที่ใช้สำหรับฝึกจิตเพื่อให้เห็นถึงความไม่สวยงามของร่างกาย ซึ่งเหมาะสำหรับผู้ที่มิจิตใจรักใคร่ หลงใหลในเรือนร่างทำให้เกิดการยึดติดใน “รูปารมณ”

^{๒๔}พระครูสมุห์โพธิ์ จันทสโร, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๑๑.

^{๒๕}อนุสสติ ในที่นี้หมายถึง เป็นกรรมฐานกลุ่มหนึ่งที่เชื่อว่า เมื่อนำมาปฏิบัติแล้วสามารถทำจิตใจให้สงบจากนิรณ ๕ ประการได้ และสามารถนำไปเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนากาวนาได้

^{๒๖}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๒.

ง) หมวดอัปมัญญา มี ๔ อย่าง^{๒๗} คือ

๑) เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้คนอื่นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ไม่มีเวรไม่มี การเบียดเบียนกันและไม่มีทุกข์

๒) กรุณา ความรักสงสารที่ตกทุกข์ได้ยาก ปรารถนาจะช่วยให้พ้นทุกข์ เมื่อเห็น สัตว์ทั้งหลายได้รับความลำบาก จิตใจของสัตว์บุรุษเกิดความหวั่นไหวนิ่งอยู่ไม่ได้ หมายความว่ายอมช่วย ผู้ที่ได้รับความลำบากนั้นให้ได้รับความสุข

๓) มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ได้แก่ ความรื่นเริงบันเทิงใจในความ สุข ความสมบูรณ์ของผู้อื่น

๔) อุเบกขา ความวางเฉยในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ หมายความว่าวางเฉยต่อ สัตว์ทั้งหลาย โดยมีจิตใจที่ปราศจากอาการทั้ง ๓ กล่าวคือ ไม่น้อมไปในความปรารถนาดีในการที่จะ บำบัดทุกข์ ในการชื่นชมยินดีในความสุขของสัตว์แต่อย่างใดทั้งสิ้น

จ) หมวดศีลัญญา มี ๑ อย่าง คือ อาหาระปฏิกุลศีลัญญา เป็นการพิจารณาอาหารโดย ความเป็นของปฏิกุล

ฉ) หมวดธาตุ มี ๑ อย่าง คือ จตุธาตุววัฏฐาน เป็นการกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ คือ ธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุไฟ และธาตุลม

ช) หมวดอรูป มี ๔ อย่าง คือ

๑) อากาสนัญญาตนะ	เพ่งอากาศไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
๒) วิญญานัญญาตนะ	เพ่งวิญญานไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
๓) อากิญจัญญาตนะ	เพ่งความไม่มีอะไร ไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์
๔) เนวสัญญานาสัญญาตนะ	เพ่งความมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) ทรงนิพนธ์ธรรมเกี่ยวกับอารมณ์ วิปัสสนาไว้ในหนังสืออริยวังสปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า ว่า อารมณ์วิปัสสนามี ๖ ชนิด ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ซึ่งเมื่อย่อแล้ว ได้แก่ รูปกับนาม^{๒๘}

พระครูสมุห์โพธิ์ จันทสโร อธิบายอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานไว้ในหนังสือธรรม ภาควิปฏิบัติไว้ว่า อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ มี ๖ คือ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๔ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ภูมิทั้ง ๖ นี้เป็นที่ตั้ง เป็นทางเดินของวิปัสสนา

^{๒๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.๕๙) ระบุว่า, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๒.

^{๒๘} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓๗.

เมื่อย่อลงแล้ว ได้แก่ รูป นาม วิปัสสนา คือ ตัวสติ สำหรับรูปกับนาม คือ ตัวกรรมฐาน โดยมีวิปัสสนาภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน^{๒๙} ดังแสดงไว้ในหลักการปฏิบัติวิปัสสนาต่อไป

สรุปว่า อารมณ์กรรมฐาน เป็นสภาวะธรรมที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานใช้ปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งการปฏิบัติทั้ง ๒ วิธี คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานเป็นสิ่งที่ควบคู่กัน การปฏิบัติกรรมฐานผู้ปฏิบัติจะขาดเสียซึ่งอารมณ์กรรมฐานไม่ได้ ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา ว่า “เราจะผูกท่านไว้ที่อารมณ์กรรมฐานด้วยกำลังภavana เหมือนนายควาญช้าง ใช้เชือกที่เหนียวผูกช้างไว้ที่เสาตะลุง จิตที่เราคุ้มครองดี อบรมดีแล้วด้วยสติ จะเป็นจิตอันต้นหนาในภพทั้งปวงอาศัยไม่ได้”^{๓๐}

๓.๒ ความหมายของวิปัสสนา

การพัฒนาจิตในพระพุทธศาสนามีรูป ๒ แบบ คือ สมถภาวนา และ วิปัสสนาภาวนา สมถภาวนา เป็นเพียงการพัฒนาจิตในชั้นกลางทางพระพุทธศาสนา เพราะสามารถกำจัดกิเลสอันเป็นโรคภัยของจิตเท่านั้น ยังไม่สามารถกำจัดอวิชชา (ความไม่รู้) ซึ่งเป็นอนุสัยกิเลสอันเป็นต้นเหตุของความทุกข์ทั้งมวลลงได้ส่วนการเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการพัฒนาจิตขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา มีผลมากกว่าการบำเพ็ญสมถภาวนา เพราะเป็นการถอนทำลายกิเลสอย่างละเอียด อันเป็นต้นตอของทุกข์ทั้งมวลโดยตรง และเพราะเป็นการพัฒนาจิตเข้าสู่ขั้นความเป็นพระอรหันต์^{๓๑}

ต่อไปจะได้อธิบายความหมายของวิปัสสนาภาวนา

๓.๒.๑ ความหมายของวิปัสสนา

พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ให้ความหมายคำวิปัสสนาว่า “วิปัสสนา” หมายถึง ความเห็นแจ้ง^{๓๒}

พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ให้ความหมายคำวิปัสสนา ว่า “วิปัสสนา” หมายถึง อนุปัสสนา ๗ ประการ คือ ๑) อนิจจานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ๒) ทุกขานุปัสสนา พิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ ๓) อนัตตานุปัสสนา พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน ๔) นิพพิทานุปัสสนา พิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย ๕) วิราคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความคลายกำหนัด ๖) นิโรธานุปัสสนา พิจารณาเห็นความดับกิเลส ๗) ปฏินิสสัคคานุปัสสนา พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งกิเลส^{๓๓}

^{๒๙}พระครูสมุห์โพธิ์ จันทสโร, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๒๕.

^{๓๐}อ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๑๔๔/๕๒๖.

^{๓๑}พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ ภิกขุ, ป.๖.๙), วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^{๓๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๖., ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙.

^{๓๓}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๕/๕๗.

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต ให้ความหมายคำวิปัสสนา ว่า “วิปัสสนา” หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือ ปัญญาที่กำหนดรู้สังขาร^{๓๔}

พระเทพสิทธิมนี ญาณสิทธิเถร รจนาคำวิปัสสนาไว้ในหนังสือวิปัสสนาญาณโสภณ ว่า “วิปัสสนา” แปลว่า รู้แจ้ง รู้วิเศษ หรือเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ เป็นชื่อของปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้ง ปัจจุบันรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์ เกิดมรรค ผล นิพพาน นี่เป็นความหมายอย่างย่อ ๆ ถ้าจะว่าโดยความหมายอย่างกลาง ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งซึ่งวิสุทธิ ๗ มีศีลวิสุทธิ เป็นต้น ถ้าจะว่าโดยความหมายอย่างละเอียด ได้แก่ ปัญญาที่รู้แจ้งวิปัสสนาญาณ ๑๖ มีนามรูปปริเฉทญาณ เป็นต้น มีปัจจเวกขณญาณเป็นปริโยสาน^{๓๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายคำวิปัสสนาไว้ในพุทธธรรม ว่า “วิปัสสนา” แปลว่า การเห็นแจ้ง หรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หมายถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน คือให้เข้าใจตามความเป็นจริง หรือตามที่สิ่งเหล่านั้นว่ามันเป็นของมันเอง ไม่ใช่เห็นไปตามที่เราวาดภาพให้มัน เป็นด้วยความชอบ ความชัง ความอยากได้หรือความขัดใจของเรา รู้แจ้งชัดเข้าใจจริงจนถอนความหลงผิดรู้ผิด และยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลกและชีวิตใหม่ ทั้งท่าทีการมอง การรับรู้ การวางจิตใจ และความรู้สึกทั้งหลาย^{๓๖}

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนาไว้ในหนังสือปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี ว่า “วิปัสสนา” แยกออกเป็น ๒ คำ คือ วิ + ปัสสนา วิ แปลว่า วิเศษ แจ้ง หรือ ต่าง^{๓๗} ปัสสนา แปลว่า ความเห็นแจ้ง การเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนาปัญญานี้เป็นการเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ โดยความเป็นรูปนามและความเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ และ อสุภะ^{๓๘}

การเห็นเช่นนี้ จึงกล่าวว่ามี การเห็นเป็นพิเศษ เพราะว่าอารมณ์ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจนี้ล้วนแต่เป็นปรมาต্মทั้งสิ้น แต่สัตว์ทั้งหลายไม่รู้ ไม่เห็นในความเป็นไปของอารมณ์เหล่านั้นว่าเป็นรูปเป็นนาม คงรู้คงเห็นที่เป็นไปในฝ่ายบัญญัติอย่างเดียว คือเมื่อได้เห็นรูปารมณ์ด้วยตา ก็รู้ว่าตนได้เห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ เมื่อได้รับคันธารมณ์ด้วยจมูก ก็รู้ว่าตนได้กลิ่นชนิดนั้นชนิดนี้ ได้รับรสารมณ์ด้วยลิ้น ก็รู้ว่าตนได้ลิ้มรสชนิดนั้นชนิดนี้ ได้รับโผฏฐัพพารมณ์ด้วยกาย ก็รู้ว่าตนได้สัมผัสกับวัตถุชนิดนั้นชนิดนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติได้รับธัมมารมณ์ด้วยใจ ก็รู้ว่าเป็นหญิง เป็นชาย เป็นสัตว์

^{๓๔}อง.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๗๒/๑๒๗.

^{๓๕}พระเทพสิทธิมนี ญาณสิทธิเถร, วิปัสสนาญาณโสภณ, หน้า ๑๐๗ – ๑๐๘.

^{๓๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ลิขิตม์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๒๗.

^{๓๗}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจวิภาคที่ ๒ หลักสูตรตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๙๓.

^{๓๘}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนา, ปรมาตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี. อินเตอร์ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘.

เป็นบุคคล เราเขาเป็นต้น ล้วนแต่เป็นบัญญัติทั้งสิ้น ความรู้ความเห็นที่เป็นบัญญัติดังกล่าวนี้ย่อมเป็นไปตามธรรมดา ส่วนความรู้ความเห็นในอารมณ์ต่าง ๆ โดยความเป็นรูปนามนั้นเป็นความรู้ความเห็นเป็นพิเศษ^{๓๙}

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ อธิบายวิปัสสนาไว้ในคู่มือวิปัสสนาเบื้องต้นว่า “วิปัสสนา” เป็นชื่อของปัญญา โดยมีความหมายตามศัพท์ คือ “วิ” แปลว่า โดยประการต่าง ๆ “ปัสสนา” แปลว่า หยั่งรู้ หยั่งเห็น เห็นแจ้ง เมื่อรวมความแล้ว “วิปัสสนา” แปลว่า ปัญญาหยั่งรู้ หยั่งเห็น เห็นแจ้งโดยประการต่าง ๆ ในสภาวะลักษณะรูปธรรมและนามธรรมตามความเป็นจริงว่า สภาวธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลตัวตนเราเขาไม่อยู่ในบังคับบัญชา กล่าวคือเป็นการเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้งในข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝนอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมัน เข้าใจตามความเป็นจริงตามที่สิ่งเหล่านั้นมันเป็นของมันเอง รู้แจ้งชัดเข้าใจจริงจากการถอนหลงผิดรู้ผิดและยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้. . .ดับกิเลสหรือหลุดพ้นโดยเด็ดขาด^{๔๐}

พระครูสมุห์โพธิ์ จันทลีโล อธิบายวิปัสสนาไว้ในหนังสือธรรมภาคปฏิบัติว่าคำว่า “วิปัสสนา” แยกเป็น ๒ บท คือ วิ + ปัสสนา “วิ” แปลว่า พิเศษ หรือ วิเศษ “ปัสสนา” แปลว่า ความเห็นแจ้ง เมื่อรวมบททั้งสองเข้ากันแล้ว “วิปัสสนา” แปลว่า ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ดังมีวิเคราะห์ศัพท์ว่า วิเวเสน ปสสตีติ = วิปัสสนา ธรรมชาติโดยย่อเห็นแจ้งเป็นพิเศษ เพราะเหตุนี้ธรรมชาตินั้นชื่อว่า “วิปัสสนา” หมายถึง ปัญญาที่เข้าไปเห็นแจ้งรูปรูปนาม พระไตรลักษณ์ อริยสัจและมรรค ผล นิพพาน ปัญญาที่รู้เห็นอย่างนี้ เรียกว่า “วิปัสสนา”^{๔๑}

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ อธิบายคำวิปัสสนาไว้ว่า “วิปัสสนา” แปลว่า ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ อันให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสีย การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น^{๔๒}

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด อธิบายคำวิปัสสนาไว้ว่า “วิปัสสนา” แปลว่า การเห็นแจ้ง ความเห็นวิเศษ ญาณพิเศษ ปัญญาเครื่องเห็นแจ้ง และยังหมายถึง การรู้แจ้งเห็น

^{๓๙} พระสังฆมณฑลสังฆราช อัมมาจริยะ ญาณ, **ปรมัตถโคตติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมณกรรมฐานที่ปณี**, หน้า ๑๙.

^{๔๐} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, **คู่มือวิปัสสนาเบื้องต้น หลักสูตรการสอนและสอบอารมณ์ วิปัสสนากรรมฐาน ๑ เดือน**, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สติปัฏฐานภาวนา (Satipatthanabhavana), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๓๑ - ๓๒.

^{๔๑} พระครูสมุห์โพธิ์ จันทลีโล, **ธรรมภาคปฏิบัติ**, หน้า ๒๓.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๓.

จริงตามสภาวะธรรมคือปัญญาที่เห็นความจริงของสังขารทั้งปวงว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นถือมั่นในสังขารเสียได้^{๔๓}

ทันตแพทย์ ปริญา ใจเย็น อธิบายคำวิปัสสนาไว้ว่า “วิปัสสนา” หมายถึง ความรู้แจ้งแห่งใจ เราเรียก สัมมาสังกัปปะและสัมมาทิฐิ เพื่อการเจริญปัญญานี้ว่า “วิถีแห่งวิปัสสนา” หมายถึง กระบวนการในการบำเพ็ญเพียรให้บังเกิดความรู้แจ้งแห่งใจเพื่อการได้มาซึ่งวิปัสสนาญาณนั่นเอง^{๔๔}

สรุปว่า วิปัสสนา เป็นชื่อของปัญญา หมายถึง ปัญญาที่พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ ความไม่มีตัวตน ไม่สามารถบังคับบัญชาให้ไปตามที่เราปรารถนาต้องการได้ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ปัญญาสามารถทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเท่านั้นต่อไปจักได้ศึกษาถึงความหมายของคำว่า “ภาวนา” ซึ่งคำนี้มักจะใช้ร่วมกับคำว่า “วิปัสสนา”

๓.๒.๒ ความหมายของภาวนา

สมัยพุทธกาลปรากฏแต่คำว่า “สมาธิภาวนา” ส่วนคำว่า “กรรมฐานภาวนา” ปรากฏในเวลาต่อมาแล้วจากพุทธกาล จึงไม่สามารถค้นหาที่มาของคำว่า “กรรมฐานภาวนา” ได้แน่นอน แต่ในพระไตรปิฎกได้อธิบายความหมายของภาวนาไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ ดังพอที่ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็นเพียงสังเขป ดังนี้

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ให้ความหมายคำว่า “ภาวนา” ว่าเป็นการเจริญเนกขัมมะ เป็นการเจริญอพยาบาท เป็นการอบรมกาย อบรมจิต อบรมปัญญา เป็นการเจริญอริยสัจ ๔ เป็นการเจริญอินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นการเจริญวิปัสสนา ธรรมใดที่ได้เจริญแล้วธรรมนั้นชื่อว่า ภาวนา^{๔๕}

พระอนุรุธะ รัตนาวโณในหนังสืออภิธัมมัตถสังคหะ^{๔๖} ว่า ภาวนา ๓ ได้แก่

๑) บริกรรมภาวนา การภาวนาขั้นต้นหรือขั้นเตรียมพร้อมด้วยการกำหนดใจโดยเพ่งดูวัตถุหรือนึกว่าพุทธานุสสติ ธรรมคุณ สังฆคุณ เป็นต้น ซ้ำ ๆ อยู่ในใจ

๒) อุปจารภาวนา การภาวนาขั้นจวนเจียน คือ เจริญกรรมฐานถึงขั้นเกิดอุปจารสมาธิ

๓) อัปปนาภาวนา ภาวนาขั้นแน่วแน่ คือ ฝึกสมาธิถึงขั้นอัปปนาเป็นขั้นบรรลุปฐมฌาน

^{๔๓}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๙๑๑.

^{๔๔}ปริญา ใจเย็น ทันตแพทย์, วิปัสสนากรรมฐาน ตามรอยพระพุทธองค์, หน้า ๒๐ – ๒๑.

^{๔๕}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘/๔๕.

^{๔๖}พระอนุรุธะ, อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๙ กัมมัฏฐานสังคหวิภาค รัตนาวโณ, แปลโดยพระคันธสาราภิวังศ์ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๙๕ – ๙๖.

พระเทพสิทธิมนี ญาณสิทธิเถร รจนาไว้ในหนังสือภาวนาว่า “ภาวนา” แปลว่า การอบรม การบำเพ็ญศีล สมาธิ และปัญญา การยั้งศีล สมาธิ และปัญญาให้เกิดขึ้นบ่อย ๆ คือ การเจริญกรรมฐานนั่นเอง^{๔๗}

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ได้อธิบายคำว่าภาวนาไว้ว่า “ภาวนา” เป็นคุณชาติที่ยังกุศลให้มีขึ้นหรือเป็นการภาวนา เป็นการเจริญ เป็นการทำให้มีให้เป็นขึ้น^{๔๘}

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ได้อธิบายคำว่าภาวนาไว้ว่า “ภาวนา” แปลว่า การทำให้มีขึ้น เป็นขึ้น เกิดขึ้น การเจริญ การบำเพ็ญการพัฒนา ได้แก่ การฝึกอบรมหรือการเจริญพัฒนา ๒ อย่าง คือ สมถภาวนา (ฝึกอบรมจิตให้อยู่กับความนิ่งสงบ) และ วิปัสสนาภาวนา (ฝึกอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งชัดตามเป็นจริง)^{๔๙}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายคำว่าภาวนา ว่า “ภาวนา” เป็นคำภาษาไทย ที่ยืมมาจากภาษาบาลี เป็นคำนาม หมายถึง การทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้นทางจิต เป็นกริยา หมายถึง สำรวมใจให้แน่วแน่เป็นสมาธิ^{๕๐}

ปรมัตถทีปนี ให้ความหมายภาวนา ว่า “ภาวนา” หมายถึง ธรรมที่บุคคลควรอบรม หรือธรรมที่เป็นเครื่องอบรมกระแสนจิต เมื่อกล่าวโดยหลักแห่งลักษณะที่จตุกะแล้วคำว่า “ภาวนา” ได้แก่

- ๑) การทำให้กุศลเจริญขึ้นเป็นลักษณะ
- ๒) การประหาณอกุศลเป็นกิจ
- ๓) การเข้าสู่ทางปฏิบัติที่เกี่ยวแก่สติของนามรูปเป็นอาการปรากฏ
- ๔) การตั้งใจอยู่ในอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งเหตุที่ถูกที่ควรเป็นเหตุใกล้

ดังนั้น “ภาวนา” จึงมีลักษณะความหมายที่หลากหลาย แต่มีหน้าที่เดียว คือ ปหานกิเลส อกุศล ธรรมที่ภาวนากุศลทำให้เกิดขึ้น ได้แก่ อรหัตตมรรค^{๕๑}

พันเอก ปิ่น มุกกันต์ ให้ความหมายภาวนา ว่า “ภาวนา” หมายถึง การอบรมกายและใจ มี ๒ วิธี คือ สมถภาวนา (การสงบใจ) และวิปัสสนาภาวนา (การใช้ปัญญา)^{๕๒}

^{๔๗}พระเทพสิทธิมนี ญาณสิทธิเถร, วิปัสสนาญาณโสภณ, หน้า ๑๐๕.

^{๔๘}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๔๘๗.

^{๔๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๒๘๖ – ๒๘๗.

^{๕๐}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๘๒๑.

^{๕๑}ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกะ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท คัลเลอร์โพร จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๕๗.

^{๕๒}ปิ่น มุกกันต์ พันเอก., ประมวลศัพท์ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๖๕.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ ให้ความหมายภาวนาว่า “ภาวนา” หมายถึง การอบรมจิตหรือการทำให้จิตเจริญขึ้น ได้แก่ จิตมีมหากุศลจิต เป็นต้น มี ๓ อย่าง คือ ๑) บริกรรมภาวนา/บริกรรมสมาธิ (การทำกรรมทางใจโดยเอาอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น พุทธานุสติ) ๒) อุปจารภาวนา/อุปจารสมาธิ (สมาธิจิตที่มีการพัฒนาจากการบริกรรมเบื้องต้น สมาธิจิตขั้นนี้ต้องเป็นสมาธิจิตสูงใกล้เคียงได้ฌาน) และ ๓) อัปปนาภาวนา/อัปปนาสมาธิ (สมาธิจิตที่ถึงที่ คือ ฌานได้บังเกิดขึ้นแล้ว)^{๕๓}

สรุปว่า คำว่าภาวนาเป็นชื่อของวิธีการในการปฏิบัติกรรมฐานในทางพระพุทธศาสนาที่เป็นเครื่องมือนำออกจากความทุกข์ โดยมีศีล มีปัญญาและเป็นที่สุดของธรรมทั้งหลายที่กล่าวมาคือ ความดับทุกข์ทั้งมวลนั่นเอง เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว คำว่าภาวนาหมายถึงการอบรมจิตเพื่อให้กุศลเจริญขึ้น

๓.๒.๓ ความหมายของวิปัสสนาภาวนา

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕๙) อธิบายความหมายคำว่าวิปัสสนาภาวนา ไว้ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน ว่า “วิปัสสนาภาวนา” แปลว่า โรงงานฝึกจิตให้เกิดปัญญารู้แจ้งแทงตลอดสภาวะธรรมตามความเป็นจริง หมายความว่า ปัญญานั้น มี ๓ ขั้นตอน คือ ๑) สุตมยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการฟัง การเรียน การอ่านหนังสือต่าง ๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม ๒) จินตามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการคิด ๓) ภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดสภาวะธรรมตามความเป็นจริงนี้ ได้แก่ ปัญญาอันเกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาภาวนาเท่านั้น^{๕๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ว่า “วิปัสสนา” กับ “ภาวนา” เมื่อรวมเข้ากันแล้วจะสำเร็จรูปเป็น “วิปัสสนาภาวนา” เป็นรูปศัพท์ใหม่ได้ความหมายใหม่ มีใจความและรูปศัพท์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมิได้แยกกันแปลทีละศัพท์ทีละคำ “วิปัสสนาภาวนา” หมายถึง การอบรมในศีล สมาธิ ปัญญาให้บริสุทธิ์หมดจด ตามความหมายของพระพุทธศาสนา คือ ความพ้นทุกข์ในวัฏสงสาร หรือแปลว่า “การเจริญวิปัสสนา”^{๕๕}

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์ ได้กล่าวถึงวิปัสสนาภาวนาไว้ในคู่มือวิปัสสนาเบื้องต้น ว่า “วิปัสสนา คือ การเห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ในรูปที่เห็น อากาที่เคลื่อนไหว ใจที่คิด เป็นวิธีการปฏิบัติให้เข้าถึงสภาวะดับ สงบเย็น เป็นข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการอบรมปัญญาให้เข้าใจตามความเป็นจริง ไม่ใช่ตามที่เรารวบรวมให้เป็นไปตามความชอบ ความชัง ความอยากได้ เป็นความรู้

^{๕๓}สมบูรณ์ ตาสนธิ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ, ๑ เดือนอุจจติให้นิพนธ์, (นนทบุรี: บริษัท ธิงค์ บีคอนด์ บั๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๖ – ๑๐๗.

^{๕๔}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภักทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหากรรมฐานาจริยะ, หน้า ๕ – ๖.

^{๕๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติมช่วงที่ ๑), หน้า ๓๗๔.

ความเข้าใจที่ถูกต้องที่เกิดขึ้นเรื่อย ๆ มีความสุขสงบพอใจและเป็นอิสระ เพราะพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลสที่สุดคือนำไปสู่ความหลุดพ้นที่แท้จริงยั่งยืนถาวร”^{๕๖}

สรุปว่า เมื่อจะกล่าวถึงหลักธรรมในทางปฏิบัติคำว่า “วิปัสสนาภาวนา” มีความหมายอยู่ในตัวของมันเอง กล่าวคือ “วิปัสสนา” ได้แก่ พระไตรลักษณ์ “ภาวนา” ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ จึงได้ความหมาย “วิปัสสนาภาวนา” ว่า เป็นการเจริญสติปัฏฐานเพื่อให้รู้แจ้งในพระไตรลักษณ์หรืออาจจะกล่าวสรุปได้อีกว่า “วิปัสสนาภาวนา” แปลว่า การปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งหรือการหยั่งรู้ในอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักในมหาสติปัฏฐานสูตรได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานที่จะกล่าวต่อไป

๓.๓ ประเภทของวิปัสสนา

การปฏิบัติวิปัสสนา เป็นการปฏิบัติที่เปรียบเสมือนหมุ่เสื่อที่คอยแอบจับหมุ่เนื้อเป็นอาหาร ฉนใด พุทธบุตรผู้ประกอบความเพียร บำเพ็ญเฝ้าดูอย่างมีสติ เฝ้ากำหนดจดจ่อต่อเนื่องไปตามฐานของกาย เวทนา จิต และธรรมอย่างต่อเนื่อง ด้วยความอดทนไม่ยอมลดละนี้ก็เหมือนกันเมื่อเข้าไป สู้ป่าแล้วย่อมยึดไว้ได้ซึ่งผลอันอุดม

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รัตนาประเภทของวิปัสสนาไว้ในหนังสือปรมัตถโชติกะปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปนี ว่า วิปัสสนาสามารถจำแนกได้เป็น ๓ ประเภท คือ^{๕๗}

๓.๓.๑ สังขารปริคคณหนกวิปัสสนา

สังขารปริคคณหนกวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณที่มีการกำหนดรู้ในสังขารธรรมรูปนาม และสังขารปริคคณหนกวิปัสสนานั้น ไม่ว่าจะเป็นชนิดมันทะหรือตักขวิปัสสนาก็ตาม เมื่อเข้าถึงความเป็นญาณคามินิวิปัสสนาแล้ว ก็ย่อมเป็นเหตุใกล้ที่จะให้ได้มรรคทั้งนั้น ต่างกันก็เพียงแต่ว่าได้สำเร็จมรรคช้าหรือเร็ว คือถ้าวิปัสสนาเป็นมันทะก็ให้สำเร็จมรรคช้า มรรคนั้นเรียกว่า ทันทาภิญญา มรรค ถ้าวิปัสสนาเป็นตักขะก็ให้สำเร็จมรรคเร็ว มรรคนั้นเรียกว่า จิปปาภิญญามรรค^{๕๘}

^{๕๖}พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์, “คู่มือวิปัสสนาเบื้องต้น หลักสูตรการสอนและสอบอารมณ์ วิปัสสนากรรมฐาน ๑ เดือน”, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สติปัฏฐานภาวนา (Satipatthanabhavana) หลักสูตรพุทธศาสนาธรรมมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาริพุทธโฆส นครปฐม, (ม.ป.ท.: ๒๕๕๖), หน้า ๓๒ – ๓๓.

^{๕๗}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รัตนา, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปนี, หน้า ๒๑ – ๒๒.

^{๕๘}อ้างแล้ว.

๓.๓.๒ ผลสมาบัติวิปัสสนา

ผลสมาบัติวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้าผลสมาบัติ การปฏิบัติวิปัสสนาได้นั้นจะต้องเข้าถึงผลสมาบัติได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าติกขวิปัสสนานี้เป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้ผลจิตตูปบาทเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยมรรคจิตตูปบาท (จิตที่ตื่นรู้เต็มที่) เช่นเดียวกับมรรคจิตตูปบาทในมรรควิธีเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้ผลจิตตูปบาทเกิด ๒ - ๓ ขณะต่อจากนั้น จึงเป็น การมุ่งหมายเอาผลสมาบัติ

๓.๓.๓ นิโรธสมาบัติวิปัสสนา

นิโรธสมาบัติวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้านิโรธสมาบัติได้โดยจะต้องเป็นวิปัสสนากลาง ๆ จะเป็นมันทะหรือติกขวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้ เพราะว่านิโรธสมาบัติวิปัสสนานี้เป็นวิปัสสนาที่เกิดขึ้นสลับกันไปกับสมณะไปเรื่อย ๆ

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนาเพิ่มเติมขยายความไว้อีกว่า วิปัสสนาญาณทั้ง ๓ ประเภทนี้ คือ สังขารปริคคณทวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้สังขารธรรม รูปนาม เพื่อจะได้มรรคผลสมาบัติวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณที่พิจารณารูป นาม เพื่อจะเข้าผลสมาบัติ และนิโรธสมาบัติวิปัสสนา เป็นวิปัสสนาญาณที่มีการพิจารณามหัคคธรรม เพื่อเข้านิโรธสมาบัติ^{๕๔}

วิปัสสนาญาณทั้ง ๓ นั้น สังขารปริคคณทวิปัสสนา วิปัสสนาที่เป็นมันทะหรือติกขะก็ตาม ล้วนแต่เป็นเหตุใกล้ให้ได้มรรคทั้งนั้น ผลสมาบัติวิปัสสนาต้องเป็นติกขะอย่างเดียว จึงจะสมควรเช่นเดียวกันกับการเจริญขึ้นขององค์มรรคในมรรคจิต เพราะว่าวิปัสสนาญาณนี้ แม้มีสังขารธรรมเป็นอารมณ์ก็ตาม แต่มีความจำเป็นไปอย่างทอดออกจากสังขารธรรมประการหนึ่ง และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลจิตตูปบาท ที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ เหมือนกันกับมรรคจิตที่เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลจิตตูปบาทในมรรควิธีประการหนึ่ง ส่วนนิโรธสมาบัติวิปัสสนานั้นจะต้องเป็นวิปัสสนาญาณอย่างกลางที่เป็นนามมันทะนาตติกขะ เพราะว่าถ้าวิปัสสนาญาณเป็นชนิดอ่อนแล้วสมาธิก็จะมีกำลังมาก เมื่อสมาธิกำลังมาก จิต เจตสิกก็ไม่ดับ คือเข้านิโรธสมาบัติไม่ได้ เพียงแต่มีจิตสงบลงเท่านั้น ถ้าวิปัสสนาเป็นชนิดอย่างแก่กล้าก็มีการเห็นโทษในสังขารธรรมเป็นอย่างมากก็จะสำเร็จเป็นผลสมาบัติไป

สรุปว่า วิปัสสนามีหลายประเภท ในพระพุทธศาสนาของพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงบัญญัติไว้ในพระไตรปิฎกว่ามี ๓ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งแต่ละประเภทของวิปัสสนานั้นย่อมมีจุดเด่นมากมายไม่เหมือนกัน เมื่อรวมความแล้ววิปัสสนาภาวนาจะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องเป็นการปฏิบัติเพื่อให้เห็นรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์และนำไปสู่มรรค ผล นิพพาน ซึ่งการปฏิบัติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสมณะหรือวิปัสสนาก็ตาม จุดมุ่งหมายที่สุดแล้วก็คือการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญา นำไปสู่ ความพ้นทุกข์สิ้นอาสวะกิเลส นั่นเอง

^{๕๔}ดูรายละเอียดใน พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนา, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณิ**, หน้า ๒๑ - ๒๒.

๓.๔ วิธีปฏิบัติวิปัสสนา

การเจริญวิปัสสนามีแต่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ไม่มีในศาสนาอื่นใดของโลกเลย ทั้งนี้ก็เพราะว่าในศาสนาใดไม่มีอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ คือ ไม่มีศีล สมาธิ และปัญญา ในศาสนาอื่นไม่มีพระอริยบุคคลอยู่เลยไม่ว่าระดับใด แม้จะมีเพียงศีลกับสมาธิบริบูรณ์เช่นในศาสนาฮินดูหรือศาสนาเซนก็ไม่อาจจะจะมีพระอริยบุคคลได้ เพราะขาดวิปัสสนาเนื่องจากยังยึดติดกับอัตตาตัวตนอยู่

การเจริญวิปัสสนา ผู้เจริญวิปัสสนา จำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ สมถยานิกะ (ผู้เจริญสมถะมาก่อน) และ วิปัสสนายานิกะ (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน)^{๖๐}

๑) สมถยานิกะ คือ ผู้ดำเนินไปสู่มรรคผล นิพพานด้วยสมถยาน ด้วยการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ สมาธิ ๒ อย่างนี้จึงเป็นจิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต) ซึ่งเป็นที่อาศัยของสมถยานิก^{๖๑} ผู้ที่ฝึกสมาธิมาก่อนจนใจสงบขึ้นได้มาแล้วมาเจริญวิปัสสนา ผู้เจริญวิปัสสนาแบบนี้บางท่านก็จะได้ด้วยอำนาจจิต มีพลังจิตสูง คือ บรรลุอภิญญา เช่น ตาทิพย์หรือได้เจโตปริยญาณ รู้ใจคนอื่น เป็นต้น ถ้าบรรลุพระอรหันต์ท่านเรียกพระอรหันต์ประเภทนี้ว่าเจโตวิมุตติ คือ หลุดพ้นหรือบรรลุด้วยอำนาจใจ ดังนั้น ผู้ปรารถนาที่จะบรรลุธรรม ควรพยายามเจริญมานานขึ้นใดชั้นหนึ่งในฌาน ๔ ก่อน เมื่อเข้าถึงฌานแล้วก็ควรปฏิบัติให้คล่องแคล่ว จึงใช้ฌานเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาต่อไป

๒) วิปัสสนายานิกะ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน โดยใช้เพียงขณิกสมาธิเป็นพื้นฐานแล้วเจริญวิปัสสนา เช่น ภาวนากรรมฐานบทในบทหนึ่ง พอใจสงบแล้วก็เจริญพระไตรลักษณ์ หรือแม้แต่พบเห็นอะไรแล้วนำมาพิจารณาโดยความเป็นไตรลักษณ์ เช่น บางท่านนั่งเสวยความสุขเต็มไปด้วยความเบิกบาน และสุขใจอย่างยิ่งเป็นเวลานาน แทบจะไม่อยากออกจากสมาธิ ผู้เจริญวิปัสสนาแบบนี้ถ้าได้บรรลุพระอรหันต์ ท่านเรียกว่า สุกขวิปัสสกะ คือ ผู้เจริญวิปัสสนาแห่งแล้ง ไม่ได้อำนาจจิตพิเศษหรือได้บรรลุอภิญญาอันใด แต่ก็หมดกิเลสเป็นพระอรหันต์ถึงความสิ้นทุกข์เช่นกัน เรียกพระอรหันต์ประเภทนี้ว่า ปัญญาวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยอำนาจปัญญา

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) ทรงนิพนธ์ธรรมขณิกสมาธิไว้ในหนังสืออริยวังสปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า ว่า ขณิกสมาธิในวิปัสสนายานิกผู้เจริญวิปัสสนามีลักษณะและความสำคัญ คือ ๑) ความสุขที่พัฒนาแก่กล้าขึ้น ย่อมยังสมาธิให้บริบูรณ์ คือ ขณิกสมาธิ อุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ๒) วิปัสสนาย่อมไม่เกิดขึ้นโดยปราศจากขณิกสมาธิ และ ๓) ขณิกสมาธิเป็นสมาธิที่ตั้งมั่นอยู่ชั่วขณะ^{๖๒}

^{๖๐}พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณโณ ภิกขุ, ป.๕๙), วิปัสสนาภาวนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๐ – ๑๑๑.

^{๖๑}สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๔๘.

^{๖๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕ – ๓๖.

สรุปว่า ผู้เจริญวิปัสสนาโดยการอาศัยสมาธิระดับอุปปจารสมาธิหรืออัปปนานั้นได้ชื่อว่า สมถยานิก ส่วนผู้เจริญวิปัสสนาโดยมิได้อาศัยสมาธิทั้งสองนั้น ชื่อว่า สุทธิวิปัสสนายานิก ที่ชื่อว่า สุทธิวิปัสสนายานิก เพราะอาศัยขณิกสมาธิเป็นหลักในการเจริญวิปัสสนา โดยแท้จริงแล้วการบรรลุโลกุตตรธรรม ย่อมไม่มีแก่สมถยานิกโดยปราศจากสมาธิที่จำแนกเป็นอุปปจารสมาธิและอัปปนสมาธิ โดยปราศจากขณิกสมาธิ และการบรรลุโลกุตตรธรรมย่อมไม่มีแก่บุคคลทั้งสองโดยปราศจากหนทางสุวิโมกข์ ๓ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา และอนัตตานุปัสสนา^{๖๓} ดังนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาจะต้องมีจิตที่เกิดสมาธิเริ่มตั้งแต่ขณิกสมาธิเป็นต้นไป

๓.๕ ประเภทการปฏิบัติวิปัสสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้ทำความดี ละเว้นความชั่ว และทำจิตให้ผ่องแผ้ว ในพระพุทธศาสนามีธุระ (กิจ) ๒ อย่าง คือ คันถธุระ กับ วิปัสสนาธุระ โดยคันถธุระจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาเล่าเรียนคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค เช่น เรียนพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม ตลอดจนนอรรถกถา ฎีกาต่าง ๆ จนมีความรู้ ความชำนาญในวิชาการสาขานั้น ๆ อันเป็นทฤษฎีสำหรับวิปัสสนาธุระ เป็นการลงมือปฏิบัติตามภาคทฤษฎีที่ตนศึกษาเล่าเรียนมาเพื่อพิสูจน์ผล คือ ความจริงของวิชาการที่ตนเรียนมา

การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาธุระ ที่จะลงมือปฏิบัติตามทฤษฎีที่ตนเล่าเรียนมาเพื่อพิสูจน์ผล ซึ่งในพระพุทธศาสนามีหลักการปฏิบัติวิปัสสนาหรือการทำให้แจ้งในมรรค ๔ แบบ ดังปรากฏใน พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ยุกนฺทอภิกขัลลวักขณสูตรว่า “ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี ย่อมทำให้แจ้งอรหัตตด้วยมรรคครบทั้ง ๔ ประการ คือ ๑) การเจริญวิปัสสนามีสมณานาหน้า ๒) การเจริญสมณะมีวิปัสสนานาหน้า ๓) ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป ๔) การปฏิบัติเมื่อมีใจถูกอุทัจจะในธรรมกันไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นตั้งมั่นอยู่มรรคก็เกิด เจริญในมรรคให้มาก ย่อมละสังโยชน์ได้แล้วอนุสัยกิเลสย่อมหมดสิ้นไป”^{๖๔} มีหลักการปฏิบัติ ดังนี้

๓.๕.๑ การปฏิบัติวิปัสสนามีสมณานาหน้า (สมณปุพพังคมนัย)

การปฏิบัติวิปัสสนามีสมณานาหน้า คือ ผู้ปฏิบัติทำจิตให้สงบ เป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะเป็นสมาธิ ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยประการเช่นนี้ สมณะจึงมีก่อนวิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนี้จึงกล่าวว่า เป็นการเจริญวิปัสสนามีสมณานาหน้า^{๖๕}

^{๖๓}สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า, หน้า ๕๑.

^{๖๔}ช.ป. (ไทย) ๓๑/๑ - ๒ /๔๑๓ - ๔๑๔.

^{๖๕}ช.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

สมณะ คือ อะไร สมณะ เป็นธรรมที่เป็นเครื่องสงบในการระงับจิต เป็นธรรมที่ยังจิตให้สงบระงับจากนิวรณ์กิเลสทั้งหลาย เป็นการฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ^{๖๖} หมายถึง ผู้ปฏิบัติทำความสงบให้จิตอยู่ในระดับฌานต่าง ๆ เช่น ปฐมฌาน กล่าวคือมีความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่^{๖๗}

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ทรงนิพนธ์ธรรมสมณะและอารมณ์สมณะไว้ในหนังสืออริยวาทปฏิบัติ ขอบปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า ว่า

สมณะ คือ ความสงบ หมายถึง สมาธิที่ทำให้จิตสงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวและสงบจากกิเลสนิวรณ์ มี ๓ คือ

๑) อุปจารสมาธิ เป็นกามาวจรสมาธิที่เกิดแก่ผู้เจริญสมถภาวนา ผู้ที่บรรลุปฏิภาคนิimit ในขณะที่ยังปราศจากนิวรณ์ธรรมแล้ว หรือสามารถรับรู้พระพุทธานุภาพ เป็นต้น ได้อย่างชัดเจน หมายถึง สมาธิในกสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ อานาปานะ พรหมวิหาร ๔ อรูปกรรมฐาน ๔ โดยตรง อีกทั้งยังหมายถึงอนุสติ ๘ อาหาเรปฏิกูลสัญญาและธาตุวัตถานโดยอ้อม เพราะกรรมฐาน ๑๐ อย่างนี้ทำให้บรรลุสมาธิที่ปราศจากนิวรณ์ได้ แต่อาจทำให้บรรลุฌานได้ จึงจัดเป็นอุปจารสมาธิโดยอ้อม

๒) อัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่แนบแน่นอยู่ในกสิณอารมณ์ที่กำลังเพ่งอยู่ หมายถึง สมาธิ ๘ หรือ ๙ คือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๕ ตามจตุกกนัย หรือรูปฌาน ๕ และ อรูปฌาน ๔ ตามปัญจกนัย เรียกว่า สมถฌาน

๓) ขณิกสมาธิ คือ ความสงบของจิตก่อนที่จะเข้าถึงอุปจารสมาธิในขณะเริ่มเจริญสมถภาวนา หรือเป็นสมาธิที่เกิดชั่วขณะ เมื่อกำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่ย่อมปรากฏขึ้นเมื่อจิตตั้งมั่นในอารมณ์ปัจจุบันที่เป็นรูปนามอย่างต่อเนื่องปราศจากนิวรณ์ กล่าวคือเป็นความสงบของจิตในขณะเจริญวิปัสสนาซึ่งมีกำลังพอที่จะกำจัดนิวรณ์ได้เช่นเดียวกับอุปจารสมาธิของสมถภาวนา ในขณะนั้นอินทรีย์ ๕ ก็จะมีกำลังสมำเสมอสมดุลกันแก่ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา^{๖๘}

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค สุตตันตนิทเทส พระผู้มีพระภาค ทรงตรัสว่า “ภิกษุเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า คือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดในสมาธินั้น โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยประการดังนี้ สมณะจึงมีก่อนวิปัสสนามีภายหลัง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นการเจริญวิปัสสนามีสมณะนำหน้า”^{๖๙}

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๐๑.

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๖.

^{๖๘} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวาทปฏิบัติ ขอบปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า, หน้า ๓๓ – ๓๔.

^{๖๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๔.

คำว่า “เจริญ” เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ภาวนา” มีความหมายได้ ๔ อย่างด้วยกัน คือ ๑) มีความหมายว่าธรรมทั้งหลายที่เกิดในภาวนานั้นเพราะไม่ล่วงเลยกัน ๒) มีความหมายว่าอินทรีย์ทั้งหลายเพราะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ๓) มีความหมายว่านำความเพียรที่สมควรแก่ธรรมนั้นเข้าไป ๔) มีความหมายว่าปฏิบัติเนื่อง ๆ

๓.๕.๒ การปฏิบัติสมณะมีวิปัสสนานำหน้า (วิปัสสนาปูพพังคมนัย)

การปฏิบัติสมณะมีวิปัสสนานำหน้า เมื่อกระทำใ้มากแล้วมรรคย่อมเกิด เมื่อมรรคเกิดแล้วย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป การปฏิบัติสมณะมีวิปัสสนานำหน้า จึงได้ชื่อว่าวิปัสสนา เป็นการอบรมจิตให้เกิดปัญญา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ด้วยกฎแห่งพระไตรลักษณ์ว่าเป็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๗๐} จึงเป็นวิปัสสนา สภาวะดังกล่าวเป็นสภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และยังสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิวิปัสสนาจึงมีก่อน สมณะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าเป็นการเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค สุตตันตนิทเทส พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ ว่า “ภิกษุนี้เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง เป็นเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านเป็นสมาธิเป็นวิปัสสนา วิปัสสนาจึงมีก่อนสมณะมีภายหลังด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เป็นการเจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า”^{๗๑}

๓.๕.๓ การเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไป (ยุคนัทณนัย)

การเจริญสมณะและวิปัสสนาไปพร้อมกัน จะปฏิบัติสมณะก่อนหรือปฏิบัติวิปัสสนาก่อนก็ได้ สลับไปมากลับไปดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค สุตตันตนิทเทส ว่า “ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยอาการ ๑๖ อย่าง ได้แก่

- ๑) ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์
- ๒) ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร
- ๓) ด้วยมีสภาวะละ
- ๔) ด้วยมีสภาวะสละ
- ๕) ด้วยมีสภาวะออก
- ๖) ด้วยมีสภาวะหลีกออก
- ๗) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียดย
- ๘) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต
- ๙) ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น
- ๑๐) ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๙.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘.

- ๑๑) ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม
- ๑๒) ด้วยมีสภาวะไม่มีนิमित
- ๑๓) ด้วยมีสภาวะไม่มีปณิหิตะ
- ๑๔) ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ
- ๑๕) ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน
- ๑๖) ด้วยมีสภาวะเป็นคู่กันไม่ล่วงเลยกัน”^{๗๒}

การเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ คือเมื่อผู้ปฏิบัติละอุทธัจจะได้แล้วจึงมีสมาธิ คือ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ไม่ฟุ้งซ่านมีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อผู้ปฏิบัติละอวิชชาได้จึงมีวิปัสสนา เพราะเกิดสภาวะจากการพิจารณาเห็นมีนิโรธเป็นอารมณ์ด้วยประการด้วยการปฏิบัติดังกล่าว สมณะและวิปัสสนาจึงมีรสเป็นอย่างเดียวกันเป็นคู่กันไม่ล่วงเลยกันด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์เพราะเหตุนี้จึงกล่าวว่า การเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันด้วยสภาวะอาการที่เป็นสภาวะอารมณ์ ๑๖ ประการ มรรคย่อมเกิด เมื่อมรรคเกิดแล้วย่อมละสังโยชน์ เมื่อละสังโยชน์ได้แล้วนุสสัย่อมสิ้นไปอย่างนี้ การปฏิบัติเช่นนี้จึงถือได้ว่าเป็นการเจริญสมณะและวิปัสสนาคู่กันไปด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์^{๗๓}

๓.๕.๔ การปฏิบัติวิปัสสนามีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ (ธัมมูทธัจจบหานนัย)

การปฏิบัติมีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ความตั้งมั่นของจิตที่อยู่ในมรรคก็เกิดขึ้น ควรปฏิบัติทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อปฏิบัติและทำให้มากซึ่งมรรคนั้นเกิดขึ้นแล้ว ย่อมที่จะละสังโยชน์ได้ นุสสัย่อมสิ้นไปดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค แสดงอุทธัจจะในธรรมกันไว้ ว่า “ภิกษุผู้มีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ คือเมื่อภิกษุมนสิการโดยความไม่เที่ยงโอกาสย่อมเกิดขึ้น ภิกษุนึกถึงโอกาสว่า “โอกาสเป็นธรรม” เพราะนึกถึงโอกาสนั้น ความฟุ้งซ่านจึงเป็นอุทธัจจะ ภิกษุผู้มีใจถูกอุทธัจจะนั้นกันไว้ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริงไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์ ความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริงเพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ามามีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นตั้งมั่นอยู่มรรคย่อมเกิด ภิกษุย่อมละสังโยชน์ นุสสัย่อมสิ้นไปอย่างนี้”^{๗๔}

เมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง ญาณ (ความรู้) ปีติ (ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิ (ความสงบกายสงบใจ) สุข (ความสุข) อธิโมกข์ (ความน้อมใจเชื่อ) ปัคคหะ (ความเพียรที่พอดี) อุปฺปฏฺฐาน (สติแก่กล้า) อุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) นิกันติ (ความตั้งใจ) ย่อมเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัตินี้ถึงนิกันติว่านิกันติเป็นธรรม เพราะนึกถึงนิกันติเช่นนั้นความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ ผู้ปฏิบัติมีใจถูกอุทธัจจะนั้นกันไว้อย่างนี้ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นทุกข์

^{๗๒}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๙ - ๔๒๐.

^{๗๓}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๒๐ - ๔๒๔.

^{๗๔}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๔๒๕.

ตามความเป็นจริง ไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความเป็นอนัตตาตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า มีใจถูกอุทธีจะในธรรมกันไว้ แต่เมื่ออดทนกำหนดผ่านจุดนี้แล้ว จิตจะตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดแก่ผู้ปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติย่อมละสังโยชน์ได้อย่างนี้^{๗๕} ย่อมสิ้นไปอย่างนี้^{๗๖}

สรุปว่า การปฏิบัติวิปัสสนามีประโยชน์โดยตรงเป็นอย่างมากสำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพราะทำให้บุคคลผู้นั้นเจริญสติของตนเองด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาและนำไปสู่การบรรลุธรรมอย่างสมบูรณ์ไม่ว่าจะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาคบคู่กันไปกับสมณะ หรือจะปฏิบัติวิปัสสนาล้วน ๆ ที่เรียกว่า วิปัสสนาญาณิก ก็ตามแต่อย่างน้อยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็จะต้องอาศัยกำลังทางสมาธิจิตในระดับขณิกสมาธิ เพราะฉะนั้นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจึงมีสมณะกรรมฐานเป็นบาทฐานด้วยกันทั้งนั้น

๓.๖ หลักการปฏิบัติวิปัสสนา

หลักการปฏิบัติวิปัสสนา เป็นธรรมที่อนุโลมแก่ออกุตตรธรรมประกอบด้วยสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ การพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ โดยมีความเพียร มีสติ มีสัมปชัญญะ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๗๖} โดยตั้งสติไว้ในกรรมฐานซึ่งมีหลักธรรมที่เป็นอารมณ์ ดังต่อไปนี้

๓.๖.๑ วิปัสสนาภูมิ ๖

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น มีอารมณ์อยู่ ๖ หมวดด้วยกัน เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ เมื่อย่อแล้วได้ ๒ อย่าง คือ รูปธรรมกับนามธรรม เรียกสั้น ๆ ว่า รูปและนาม ฉะนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาจะต้องมีรูปนามเท่านั้นเป็นอารมณ์^{๗๗} เมื่อกำหนดรูปนามจึงเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาครบทั้ง ๖ ภูมิ ซึ่งการกำหนดวิปัสสนาภาวนานั้น เป็นการปฏิบัติตามแนวทางของมหาสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณากาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม ด้วยการกำหนดรู้ในฐานทั้ง ๔ จึงจัดว่าเป็นการกำหนดรู้รูปและนามในวิปัสสนาภูมิ

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น จะต้องมิเฉพาะรูปนามเท่านั้นเป็นอารมณ์ หรือเป็นกรรมฐาน หรือเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา ที่เรียกว่าเป็นทางเดินของวิปัสสนา คำว่า “วิปัสสนา” แปลว่า เห็นแจ้ง เห็นพิเศษ ซึ่งได้แก่ ตัวปัญญา ซึ่งปัญญาในที่นี้เป็นความรู้แจ้ง รู้เห็นของจริง ตามความเป็นจริงของชีวิต ว่ามีสภาพอนิจจัง คือความไม่เที่ยง ทุกขัง คือความเป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ อนัตตา คือไม่สามารถบังคับบัญชาให้เป็นไปตามที่ปรารถนาไม่ได้ ดังนั้น การเจริญวิปัสสนาภาวนาจึงต้องกำหนดรู้อยู่ที่รูปนาม ตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้นว่ามีสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และบังคับบัญชาไม่ได้ นี่ก็คือ พระไตรลักษณ์ นั่นเอง

^{๗๕}ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖ – ๘/๔๒๕ – ๔๒๗.

^{๗๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

^{๗๗}พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖.

ตามธรรมดาแล้ว การกระทำงานใด ๆ ก็ต้องมีสถานที่ทำงาน หรือจะเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ก็จะต้องมีพื้นที่ในการเพาะปลูก ฉะนั้นก็ดี การเจริญวิปัสสนากาวนา ก็ต้องมีที่ทำงานเหมือนกัน พื้นที่ที่ใช้ในการเจริญวิปัสสนากาวนานั้น คือ วิปัสสนาภูมิ

วิปัสสนาภูมิ มีด้วยกัน ๖ หมวด ได้แก่ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทริย์ ๒๒ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ และ อริยสัจ ๔ พอสรุปได้ดังนี้

๑) ภูมิที่ ๑ ชั้น ๕

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวรรค อธิบายคำว่า “ชั้น ๕” หมายถึง กองกองแห่งธรรม กลุ่มธรรม อรรถาพร่างกาย เป็นที่รวมส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นกลุ่ม^{๗๘}

พระอภิธรรม วิภังค์ ได้จำแนกชั้นไว้มี ๕ อย่าง คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และ วิญญาณชั้น^{๗๙}

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) อธิบายความหมายของคำว่า “ชั้น” ว่าเป็นกลุ่ม เป็นกอง คำว่ากลุ่ม เป็นกอง ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่ามามีจำนวนมาก ๆ มารวมกัน แต่หมายความว่ามามีประเภทต่าง ๆ มารวมกัน จึงเรียกว่า ชั้น

ชั้น มีด้วยกัน ๕ ประเภท คือ ๑) ธรรมที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน หมายความว่าชั้น ๕ ที่เป็นอดีตดับไปแล้วก็มี กำลังปรากฏก็มีที่กำลังจะเกิดขึ้นใหม่ก็มี ๒) เป็นธรรมที่เป็นภายในตัวเรา (อชฌัตติกะ) ก็มี เป็นธรรมที่เป็นภายนอก (พาหิระ) คือเกิดขึ้นกับกายคนอื่นก็มี ๓) เป็นอย่างหยาบ (โหฬาริยะ) ก็มี เป็นอย่างละเอียด (สุขุมะ) ก็มี ได้แก่ รูปน้ำ (อาโป) ความเป็นหญิง เป็นชาย หทยัตถุรูป เป็นสุขุมรูปเป็นรูปละเอียด ส่วนรูปหยาบ ได้แก่ สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส ประสาทตา ประสาทหู เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นกลุ่มเป็นกองหนึ่ง ๔) เป็นอย่างเลว (หีนะ) เป็นอย่างประณีต (ปณีตะ) ๕) เป็นทุระ (ไกล) ปัญญารู้ได้ยาก และ เป็นสันติกะ (ไกล) รู้ได้ง่าย^{๘๐}

ชั้นทั้ง ๕ ประเภทนี้ เป็นการแสดงให้เห็นความเป็นกอง เป็นกลุ่ม เป็นก้อนเท่านั้น แต่ชั้นที่แท้จริงมีทั้งหมด ๕ ชั้น ซึ่งเป็นวิปัสสนาภูมิ ได้แก่

๑) ชั้นที่ ๑ รูปชั้น มีลักษณะเสื่อมสลายไป องค์ธรรมก็คือรูป ๒๘ เช่น มหาภูตรูปทั้ง ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม) ประสาทต่าง ๆ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สัมผัส กลิ่น รส โผฏฐัพพารมณ์ ความเป็นหญิง ชาย เป็นต้น ซึ่งเป็นรูปชั้นทั้งสิ้นมีลักษณะเสื่อมสลายไป

๒) ชั้นที่ ๒ เวทนาชั้น มีลักษณะเสวยอารมณ์ องค์ธรรมคือ เวทนาเจตสิกที่เกิดร่วมในจิตทั้งหมดแบ่งออกเป็นสุขเวทนา (ความสุขทางกาย) ทุกขเวทนา (ปวดเมื่อย เจ็บชาทางกาย) โสมนัสเวทนา (ความดีใจ) โทมนัสเวทนา (ความเสียใจ) อุเบกขาเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา (ไม่สุขไม่ทุกข์ เฉย ๆ) ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา วิปัสสนาให้ดูรูป เวทนา เวลาสบายก็รู้ เวลาไม่สบายก็รู้

^{๗๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๕/๕๘.

^{๗๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑.

^{๘๐} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๖๑ – ๖๒.

ดีใจก็รู้ เสียใจก็รู้ เหนย ๆ ก็รู้ ฉะนั้นเมื่อมันเหนย ๆ ก็ดูความเหนย ๆ กำหนดรู้ความเหนย ๆ มันจะทำให้สติไม่ขาดตอนแล้วก็จะเห็นความไม่เหนยมาซ้อนขึ้น มันมีข้อเปรียบเทียบกันแล้วสติก็จะต่อเนื่องขึ้น

๓) ขั้นที่ ๓ สัญญาขั้นนี้ ลักษณะความจำได้หมายรู้ องค์ธรรมคือ สัญญาเจตสิก^{๘๑} สัญญานี้มีลักษณะเป็นความจำ จำรูปได้ จำเสียงได้ จำกลิ่นได้ จำรสได้ จำโผฏฐัพพะได้ จำเรื่องราวต่าง ๆ ได้ เป็นต้น ขณะที่เกิดความจำขณะนั้นสติก็กำหนดรู้ สังเกตลักษณะของความจำที่เกิดขึ้น

๔) ขั้นที่ ๔ สังขารขั้นนี้ ลักษณะปรุงแต่งจิต องค์ธรรมคือ เจตสิก ๕๐ ชนิดด้วยกัน เช่น ฝ่ายอกุศล เจตสิกฝ่ายบาปก็ไปปรุงแต่งจิต ก็มีความหลง มีความไม่ละอายต่อบาป ความไม่เกรงกลัว เป็นต้น ฝ่ายกุศล เจตสิกฝ่ายบุญ เช่น เกิดศรัทธา มีความเชื่อ มีความเลื่อมใส จิตใจเอิบอิ่ม ปิติในธรรม เป็นต้น สติเป็นสังขารขั้นนี้ เพราะฉะนั้นสติจึงต้องเป็นอารมณ์ของสติ ปัญญาที่เป็นอารมณ์ของปัญญา ฉะนั้น สติก็สักแต่ว่าสติ สักแต่ว่าเป็นธรรมชาติที่ระลึกรู้ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ปัญญาที่สักแต่ว่าเป็นปัญญา คือเป็นความรู้ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ มันจะรู้อย่างนี้ได้ก็ต้องระมัดระวังรู้เท่าทันสภาวธรรมนี้ นี่เป็นสังขารขั้นนี้ เป็นสภาพปรุงแต่งในจิตเป็นนามธรรม

๕) ขั้นที่ ๕ วิญญาณขั้นนี้ วิญญาณหรือเรียกอีกอย่างคือ จิต วิญญาณคือธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ตัวที่รู้อารมณ์เป็นวิญญาณ รู้อารมณ์ทางตา คือสภาพเห็น รู้อารมณ์ทางหู คือได้ยิน รู้อารมณ์ทางลิ้น คือสภาพรู้รส รู้อารมณ์ทางกาย คือสภาพรู้สึกเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นวิญญาณทางกาย วิญญาณทางใจ คือตัวที่คิดนึกไปถึงเรื่องราวต่าง ๆ ตัวที่สั่งให้ยืน ให้เดิน ให้นั่ง ให้นอน ที่ยืน เดิน นั่ง นอน ได้ก็เพราะว่าตัวบงการก็คือจิต จิตนี้มีความปรารถนาจะเดิน มันก็เข้าไปทำให้ลมไปผลักดันร่างกายให้เคลื่อนไหวไป ฉะนั้นจิตก็เป็นตัวที่รับรู้ารมณ์ รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ แล้วก็ทำให้สำเร็จการงานต่าง ๆ ไม่มีตัวเรา ไม่มีเขา บังคับบัญชาจิตไม่ได้ สักแต่ว่ารู้เท่านั้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ อธิบายขั้นที่ ๕ ไว้ในหนังสือ ๑ เดือนดูจิตให้หนีพพาน ว่า ธาตุทั้ง ๔ เมื่อรวมตัวกันแล้วเรียกว่า มหาภูตรูป แท้ที่จริงแล้ววัตถุต่าง ๆ ในสรรพจักรวาลนี้มีเพียงแค่ธาตุ ๔ เท่านั้น แล้วแสดงอาการการเป็นสี เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน เป็นต้น

พระผู้มีพระภาค ทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย มหาภูต ๔ เป็นปัจจัยทำให้รูปขั้นนี้ปรากฏ (อุปาทายรูป) ผัสสะ (เจตสิก) เป็นปัจจัย ทำให้เกิดเวทนาขั้นนี้ สัญญาขั้นนี้ และสังขารขั้นนี้ นาม (เจตสิก) รูป (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เป็นปัจจัยทำให้เกิดวิญญาณขั้นนี้ (จิต)”^{๘๒}

สรุปว่า เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้กำหนดร่างกายนี้เป็นภาวะของขั้นที่ ๕ เป็นต้นแต่เพียงรูปและนาม ที่มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป จึงรู้ว่าบรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ นอกจากขั้นที่ ๕ แล้ว ก็ไม่มีอะไรอื่นอีก เป็นสภาพอนัตตาทั้งสิ้น ส่วนการที่รู้ถึงสภาพอนัตตาของรูปนามเหล่านี้จะรู้ชัดละเอียดได้เพียงใดนั้น ก็ต้องแล้วแต่กำลังของภาวนามยปัญญาตามลำดับของญาณ ในพระสูตรต้นตปิฎกสังยุตตนิกาย ชนธวรรค พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ว่า “ขั้นที่ ๕ คือภาวะ (ต้นหา) บุคคลคือผู้แบก

^{๘๑}เจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด เกิดร่วมกับจิต

^{๘๒}สมบูรณ์ ตาสนธิ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ, ๑ เดือนดูจิตให้หนีพพาน, (นนทบุรี: บริษัท ริงค์ปิยอนด์ บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๓๕๕.

ภาระ การถือภาระเป็นทุกข์ในโลก การวางภาระเป็นสุขในโลก บุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นไว้ ถอนตัณหาพร้อมทั้งราก สิ้นความอยาก ดับสนิทแล้ว” ^{๘๓}

๒) ภูมิที่ ๒ อายุตนะ ๑๒

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รจนาอายุตนะไว้ในหนังสือปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗ ว่า คำว่า “อายุตนะ คือ ธรรมเหล่าใด มีสภาพคล้ายกับว่ามีความพยายาม เพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้น ธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อายุตนะ” ^{๘๔}

พระครูสมุห์โพธิ์ จนฺทสีโล อธิบายอายุตนะไว้ในหนังสือธรรมภาคปฏิบัติว่า อายุตนะ ๑๒ หมายถึง การทำให้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน โดยตั้งสติไว้ที่ฐาน คือ อายุตนะ ว่าด้วย การกำหนดรู้ อายุตนะภายใน ๖ และ อายุตนะภายนอก ๖ และยังมีความหมายว่า อายุตนะ แปลว่า ที่ต่อหรือแดน หมายถึง ที่ต่อความรู้ แดนเชื่อมต่อให้เกิดความรู้ หรือแหล่งที่มาแห่งความรู้ มี ๖ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ^{๘๕}

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) อธิบายอายุตนะไว้ในหนังสือวิปัสสนาภูมิ ว่า อายุตนะ หมายถึง ธรรมใดที่มีสภาพคล้ายกับยังผลของตนให้เกิดขึ้น ธรรมนั้นชื่อว่า อายุตนะ คำว่า “คล้าย” ในที่นี้หมายถึง คล้ายแต่ไม่ใช่จริง อายุตนะภายในมี ๖ ภายนอกมี ๖ ที่ใช้คำว่าคล้าย ก็เพราะว่าตากับสี้นั้น ที่จริงแล้วมันก็ไม่ได้มีความชวนชววย พยายามจะให้เกิดการเห็นอย่างใดมันก็เป็นไปโดยธรรมชาติ ^{๘๖}

พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี อธิบายความหมายของอายุตนะไว้ในเอกสารประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนา ว่า “อายุตนะ” มีความหมายหลายอย่าง คือ

๑) สยชาติเทศภูจ แปลว่า ที่เกิด คือ เป็นที่เกิดของบุญและบาป บุญและบาปอาศัย เกิดตามอายุตนะนี้ทั้งนั้น และนอกจากนี้ ยังเป็นที่เกิดของจิตกับเจตสิกอีกด้วย หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ชื่อว่า อายุตนะ เป็นเครื่องต่อให้เกิดจิตและเจตสิก ถ้าไม่มีอายุตนะแล้ว ก็ไม่มีเครื่องต่อให้เกิดจิตและเจตสิก ไม่มีวิถิจิต ไม่มีบุญและไม่มีบาป

๒) นิवासภูจ แปลว่า ที่อยู่ คือ เป็นที่อยู่อาศัยของรูปนาม รูปและนามอาศัยเกิดขึ้นที่นี้ หมายความว่า อายุตนะเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก

๓) อาการภูจ แปลว่า ที่ประชุม คือ เหตุปัจจัยมาประชุมกัน ณ ที่นี้ เช่น ตาเห็นรูป ครั้งหนึ่ง ๆ ต้องประชุมพร้อมด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ จักขุปราสาท รูปารมณฺ์ แสงสว่าง มนสิการ หูได้ยิน

^{๘๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔.

^{๘๔} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ปริเฉทที่ ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๒.

^{๘๕} พระครูสมุห์โพธิ์ จนฺทสีโล, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๖๒.

^{๘๖} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๗๕.

เสียง ก็ต้องประชุมพร้อมกันด้วยเหตุ ๔ โดยทำนองเดียวกันนี้ คือ โสตปสาท สัททารมณ ช่อว่าง และ มนสิการ เป็นต้น

๔) อายตนะ แปลว่า ทำให้สังสารทุกข์เกิดขึ้น หมายความว่า สรรพสัตว์พากันหลงจม อยู่ในวัฏฏสงสาร ไม่รู้จักหนทางไปสู่มรรค ผล นิพพาน เกิดความมีตนนอนธการ เพราะอวิชชาหุ้มท้อ จึงพากันก่อกรรมทำชั่วอยู่ตลอดเวลา เมื่อทำกรรมแล้ว ย่อมรับผลของกรรม คือ วิบาก เมื่อวิบากเกิดแล้ว มีกิเลสก็เกิดอีกวนกันอยู่ในห้วงมรรณพ ภพสงสารอย่างนี้ตลอดไป ไม่รู้จักสิ้นสุดลงได้ ทั้งนี้ก็เพราะ อายตนะเป็นเหตุ^{๘๗}

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ให้ความหมายอายตนะ ว่า “อายตนะ” หมายถึง ที่ติดต่อ เครื่องติดต่อ แตนต่อความรู้ เครื่องรู้และสิ่งที่รู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้ เป็นต้น^{๘๘}

พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด ให้ความหมายอายตนะว่า อายตนะ หมายถึง ที่เชื่อม เครื่องติดต่อ หมายถึงสิ่งที่ เป็นสื่อสำหรับติดต่อกัน ทำให้เกิดความรู้ขึ้น^{๘๙}

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร) อธิบายอายตนะไว้ในคู่มือการฟังพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค ว่า อายตนะย่อมมีโดยประเภทแห่งทวารและอารมณ์ จึงแปลสั้น ๆ ได้ว่า อายตนะ แปลว่า เครื่องต่อ เพราะเป็นเครื่องต่อที่สำคัญอันทำให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด อายตนะนี้เองเป็นปัจจัยให้ประพตติเป็นไป เป็นเหตุที่จะให้เกิดทุกข์ หรือจะให้พ้นทุกข์ ขึ้นชื่อว่าสัตว์แล้ว จะไม่ต้องอาศัยอายตนะเลยนั้นเป็นไม่มีและยังกล่าวได้อีกว่า “เครื่องต่อ” การต่อจะต้องมีของสองสิ่งมาต่อกัน เครื่องต่อสิ่งหนึ่งนั้นมีอยู่ในตัวเราแล้วจึงเรียกว่า “อายตนะภายใน” ส่วนเครื่องต่ออีกสิ่งหนึ่งนั้น เป็นสิ่งที่โน้มน้าวเข้ามาต่อ จึงถือว่าเป็นของภายนอก “มนายตนะ” เป็นเครื่องต่อภายในได้โน้มน้าว หรือยึดหน่วงธัมมายตนะเข้ามาให้เกิดความรู้ความเห็นขึ้น จึงได้ถือว่า “ธัมมายตนะเป็นอายตนะภายนอก”^{๙๐}

อายตนะจึงเป็นเหตุเป็นปัจจัย เป็นเครื่องเชื่อมต่อให้สัตว์จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้เกิดทุกข์อยู่รำไป อายตนะเมื่อจำแนกตามประเภทได้ ๒ ประเภท คือ อายตนะภายใน ๖ ได้แก่ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ชานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) และ มโน (จิต)

^{๘๗}พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี, “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, เอกสารประกอบการศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีพุทธโฆส นครปฐม, (ม.ป.ท.) ๒๕๕๕, หน้า ๗๓ - ๗๔.

^{๘๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ - เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๕๔๕.

^{๘๙}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๑๓๕๐.

^{๙๐}ดูรายละเอียดใน ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๗๔ - ๗๖.

และอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์^{๑๑} โดยอายตนะดังกล่าว ทั้ง ๑๒ มีสถานะที่เป็นอนัตตาทั้งสิ้น ซึ่งอายตนะต่าง ๆ เหล่านี้หาได้มีความพยายามทำให้เกิดขึ้นเองอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ มีแต่สภาพความเป็นไปของอายตนะต่าง ๆ จะต้องจับคู่กันเกิดขึ้นโดยอายตนะ ๑๒^{๑๒} จะจับเป็นคู่ ๆ ได้ ๖ คู่ ดังนี้

๑) จักขวยตนะ (ตา) กับ รูปายตนะ (รูป) ทั้ง ๒ เป็นเหตุให้การเห็นเกิดขึ้น ฉะนั้นการเห็นนี้จึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒

๒) โสตายตนะ (หู) กับ สัททายตนะ (เสียง) ทั้ง ๒ เป็นเหตุให้การได้ยินเกิดขึ้น ฉะนั้นการได้ยินนี้จึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒

๓) ฆานายตนะ (จมูก) กับ คันธายตนะ ทั้ง ๒ เป็นเหตุให้การได้กลิ่นเกิดขึ้น ฉะนั้นการได้กลิ่นนี้จึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒

๔) ชิวหายตนะ (ลิ้น) กับ รสายตนะ (รส) ทั้ง ๒ เป็นเหตุให้การรู้รสเกิดขึ้น ฉะนั้นการรู้รสนี้จึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒

๕) กายายตนะ (กาย) กับ โผฏฐัพพายตนะ (โผฏฐัพพะ) ทั้ง ๒ เป็นเหตุให้การรู้สัมผัสเกิดขึ้น ฉะนั้นการรู้สัมผัสนี้จึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒

๖) มนายตนะ (ใจ) กับ ธัมมายตนะ (ธรรมารมณ์) ทั้ง ๒ เป็นเหตุให้การรู้เรื่องราวต่าง ๆ เกิดขึ้น ฉะนั้นการรู้เรื่องราวต่าง ๆ นี้จึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒

อายตนะ ๑๒ เหล่านี้ เมื่อจำแนกออกเป็นภายในภายนอกแล้ว อายตนะภายในที่เรียกว่า อัชฌัตติกายตนะ เป็นอายตนะภายใน มี ๖ คือจักขวยตนะ เป็นต้น จนถึงมนายตนะ อายตนะภายนอก ที่เรียกว่า พาหิรายตนะ เป็นอายตนะภายนอก มี ๖ คือ รูปายตนะ เป็นต้น จนถึงธัมมายตนะ อายตนะภายในและภายนอกเหล่านี้ เมื่อมากระทบกันเข้าแล้ววิจิตรต่าง ๆ ย่อมเกิดขึ้น วิจิตรที่เกิดขึ้นไม่ใช่เพียงวิจิตรเดียว เกิดขึ้นหลายวิจิตรนับไม่ถ้วน และในวิจิตรก็มีจิตเกิดขึ้นหลายชนิดด้วยกัน คือ กุศล อกุศล และวิบาก เป็นต้น การเกิดขึ้นของวิจิตรหลาย ๆ วิจิตรได้ชื่อว่า จิต เจตสิก กว้างขวาง เจริญขึ้น และในการที่จิต เจตสิก กว้างขวาง เจริญได้เช่นนี้ ก็โดยอาศัยอายตนะทั้งภายในและภายนอกนั่นเอง

สรุปว่า อายตนะมีผลต่อการเกิดของจิตและเจตสิก เมื่ออายตนะเกิดขึ้นมาแล้ว ย่อมก่อให้เกิดกุศลธรรม มีศรัทธา สติ ปัญญา และอกุศลธรรม เป็นต้น อายตนะภายในและภายนอกเหล่านี้ ย่อมกระทำซึ่งจิตและเจตสิกธรรมให้กว้างขวางเจริญขึ้น อายตนะมีอาการเกิดดับเหมือนสภาวะธรรมอื่น ๆ เช่นกัน เมื่ออายตนะดับ ทำให้รูปและนามดับ จึงต้องมีอริยมรรคมีองค์ ๘

๓) ภูมิที่ ๓ ชาติ ๑๘

^{๑๑}พระครูสมุห์โพธิ์ จันทสโร, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๖๒.

^{๑๒}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕ - ๓๑๖.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ รัตนายตนะไว้ในหนังสือปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗ ว่า คำว่า “ธาตุ เพราะมีเนื้อความว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เป็นสภาวะแท้ ๆ นั้นเอง เช่น จักขุปราสาท เป็นต้น หรือธรรมชาติใดทรงไว้ซึ่งสภาพของตน”^{๙๓}

ลักษณะของธาตุ ๑๘ ย่อมเป็นมีสภาพของตน ไม่ขึ้นกับใคร ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดทั้งสิ้น สภาพของตนเป็นอย่างไร ก็รักษาสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น จักขุธาตุ มีสภาพใส สมควรที่สีต่าง ๆ มาปรากฏได้ ฉะนั้น จักขุธาตุนี้จะเกิดอยู่กับใครก็ตาม ย่อมมีความใสที่รับสีต่าง ๆ ได้เท่านั้น ความใสของจักขุธาตุ ไม่สามารถรับเสียงหรือกลิ่นได้เลยและก็ไม่มีใครสามารถมาใช้อำนาจให้ความใสของจักขุธาตุนี้ รับสิ่งอื่น ๆ ที่นอกไปจากสีได้ ส่วนรูปธาตุมีสภาพแสดงสีให้ปรากฏในทางตา ฉะนั้น รูปธาตุนี้จึงทรงไว้ซึ่งสภาพที่แสดงสีให้ปรากฏเฉพาะในทางตาอย่างเดียว ไม่สามารถแสดงสีให้ปรากฏในทางหู จมูก เป็นต้น จักขุวิญญาณธาตุทรงไว้ซึ่งสภาพเห็น ฉะนั้น จักขุวิญญาณธาตุจะเกิดกับใครที่ไหนก็ตาม ย่อมมีการเห็นทั้งนั้น จะบังคับไม่ให้เห็นหรือบังคับให้เปลี่ยนการเห็นเป็นการได้ยินเสียงก็เป็นไม่ได้ ฉะนั้น สภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง ๑๘ เหล่านี้ จึงกล่าวว่า เป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน ๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง^{๙๔}

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ ภิกขุ ป.ธ.๙) ได้ให้ความหมายคำว่าธาตุไว้ในหนังสือวิปัสสนาภาวนาว่า “ธาตุ” ในพระพุทธศาสนา หมายถึง ธาตุในทางธรรมซึ่งเกิดขึ้นจากการประจวบหรือกระทบกันระหว่างอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ รวมเป็น ๑๘ ธาตุ^{๙๕}

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ให้ความหมายและอธิบายคำว่าธาตุไว้ในหนังสือวิปัสสนาภูมิว่า “ธาตุ” แปลว่า ทรงไว้ เป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตนทรงไว้ซึ่งสภาพของตน ฉะนั้น ธรรมชาติอันใดที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน มีเนื้อหาไม่ใช่สัตว์ บุคคล ไม่ใช่ชีวะ เป็นสภาวะแท้ ๆ ก็เรียกว่า ธาตุ เป็นการปฏิเสธความเป็นสัตว์ เป็นบุคคล ที่เข้าใจกันว่า การเห็น การได้ยิน การรู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส คิดนึก การไป การมา การกิน การดื่ม การนั่ง การนอน ว่าเป็นสัตว์ทั้งหลาย แท้ที่จริงแล้ว หาได้เป็นอย่างนั้นไม่ ธาตุมี ๑๘ ธาตุด้วยกัน ซึ่งรวมอยู่ใน ชีวิตนี้แบ่งออกเป็นธาตุรับ ๖ เป็นธาตุกระทบ ๖ แล้วเป็นธาตุรู้ ๖ ดังนี้

ธาตุรับ (ทวาร)	ธาตุกระทบ (อารมณ์)	ธาตุรู้ (วิญญาณ)
- จักขุธาตุ (ประสาทตา)	รูปธาตุ (สีต่าง ๆ)	จักขุวิญญาณธาตุ (ทรงไว้ซึ่งการเห็น)
- โสตรธาตุ (ประสาทหู)	สัทธาตุ (เสียงต่าง ๆ)	โสตวิญญานธาตุ (เป็นสภาพรู้ทางหู)
- ฆานธาตุ (ประสาทจมูก)	คันธธาตุ (กลิ่นต่าง ๆ)	ฆานวิญญานธาตุ (รู้กลิ่น)
- ชิวหาธาตุ (ประสาทลิ้น)	รสธาตุ (รสต่าง ๆ)	ชิวหาวิญญาน (รู้รส)
- กายธาตุ (ประสาทกาย)	โผฏฐัพพธาตุ	กายวิญญาน (ตัวรู้สึก)

^{๙๓}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ปริเฉทที่ ๗, หน้า ๑๕๕.

^{๙๔}อ้างแล้ว.

^{๙๕}พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ ภิกขุ, ป.ธ.๙), วิปัสสนาภาวนา, หน้า ๒๗.

- มโนธาตุ (รับรู้อารมณ์ ๕) ธัมมธาตุ (กระทบใจ) มโนวิญญาณ (รู้ทางใจ)^{๙๖}

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร) อธิบายธาตุไว้ในคู่มือการฟังพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค ว่า “ธาตุ” คือ สิ่งที่ทรงสภาพของตนไว้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง หรือวิปริตไปเป็นอย่างอื่น เป็นต้นว่า สภาพที่ทรงไว้ซึ่งความแข็งก็เรียกว่า ปฐวีธาตุ สภาพที่ทรงไว้ซึ่งการรับรู้อารมณ์ก็เรียกว่า วิญญาณธาตุ เป็นสภาพที่มีอยู่เอง เป็นเอง ไม่มีสัตว์ มีบุคคลทำขึ้นหรือสร้างขึ้นมาเลย ธาตุมี ๑๘ ก็ด้วยการเกิดขึ้นแห่งอายตนะภายใน คือทวาร ๖ รับกระทบ กับ อายตนะภายนอก คืออารมณ์ ๖ จึงทำให้เกิดวิญญาณ ๖ ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ เป็นหมวดหรือเป็นชุดไป^{๙๗}

สรุปว่า ธาตุเป็นสิ่งที่ทำให้คนเรายังหลงผิด ยึดติดกับธรรมชาติที่มากกระทบ ก่อให้เกิดกิเลส เกิดความรัก เกิดความชัง แล้วทำกรรมต่าง ๆ นานา ทำกุศลก็ได้ ทำอกุศลก็ได้ ด้วยความยึดมั่นถือมั่น ทำกุศลด้วยอำนาจของอุปทานก็ได้ เพราะยึดอยากจะทำให้มันไปเกิดที่ดี ๆ อยากรวย อยากสวย อยากไปเกิดบนสวรรค์ ไม่อยากตกนรก จึงเกิดความโลภ ธาตุธรรมชาติที่มาประกอบรวมกันจึงทำให้มนุษย์หลงผิด ยึดติดมัน จึงทำให้เกิดความทุกข์ ตัวที่ทำให้เกิดทุกข์ก็คือ ธาตุ นั่นเอง ถ้าปุณฺณได้เข้าไปรู้ในทุกข์ด้วยปัญญาญาณ ด้วยวิปัสสนาญาณแล้ว เราก็สามารถพ้นจากทุกข์นี้ได้

๔) ภูมิที่ ๔ อินทริย ๒๒

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ อธิบายว่า “ธรรมเหล่าใด เป็นผู้ปกครองคือย่อมกระทำให้ตนเป็นอิสระยิ่ง ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อินทริย”

คำว่า “อินทริย แปลว่า เป็นผู้ปกครอง หมายความว่าสามารถทำให้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตน ต้องเป็นไปตามอำนาจของตน เช่น จักขุนทริยที่เป็นผู้ปกครองในการเห็น การที่จะเห็นขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยมีจักขุปสาท ถ้าไม่มีจักขุปสาทแล้ว การเห็นก็เกิดขึ้นไม่ได้ และการเห็นได้ไกลก็ดี ไกลก็ดี เห็นได้ชัด ไม่ชัดก็ดี เหล่านี้ ก็เป็นเพราะอำนาจแห่งจักขุปสาทนั่นเอง ถ้าจักขุปสาทมีกำลังดี การเห็นนั้นก็เห็นได้ไกลและชัด และถ้าจักขุปสาท มีกำลังอ่อน การเห็นนั้นก็เห็นไม่ได้ไกลและไม่ชัด เหล่านี้เป็นเพราะจักขุปสาทนั่นเอง ที่กระทำให้เป็นไปตามอำนาจของตนในการปกครองนั้น”^{๙๘}

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ให้ความหมายอินทริย ว่า “อินทริย” แปลว่า เป็นผู้ปกครอง หรือเป็นใหญ่ คือมีความสามารถทำให้ธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตนนั้นเป็นไปตามอำนาจของตน^{๙๙}

พจนานุกรมพุทธศาสนา อธิบายอินทริย ว่า คำว่า “อินทริย” เป็นสภาวะธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของตน คือทำให้ธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นไปตามตนในกิจนั้น ๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น^{๑๐๐}

^{๙๖}ดูรายละเอียดใน พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๘๗ – ๙๓.

^{๙๗}ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค, หน้า ๗๗.

^{๙๘}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๑๑๕.

^{๙๙}พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๙๖.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้จำแนกอินทรีย์ไว้ในปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗ ว่า อินทรีย์ มี ๒๒ ประการ^{๑๐๑} ดังนี้

๑) จักขุอินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเห็น องค์ธรรม ได้แก่ จักขุปสาท โดยการอาศัยมหาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม)

๒) โสณินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการได้ยิน องค์ธรรม ได้แก่ โสตปสาท โดยการอาศัยมหาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม)

๓) ฆานินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้กลิ่น องค์ธรรม ได้แก่ ฆานปสาท โดยการอาศัยมหาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม)

๔) ชิวหินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้รส องค์ธรรม ได้แก่ ชิวหาปสาท โดยการอาศัยมหาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม)

๕) กายินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการสัมผัส องค์ธรรม ได้แก่ กายปสาท โดยการอาศัยมหาภูตรูป ๔ (ดิน น้ำ ไฟ ลม)

๖) อิตถินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเป็นหญิง องค์ธรรม ได้แก่ อิตถิหารูป

๗) บุริสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเป็นชาย องค์ธรรม ได้แก่ บุริสหารูป

๘) ชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรักษารูป คือ อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยงชีวิต องค์ธรรม ได้แก่ ชีวิตรูป (เป็นใหญ่ในการรักษารูป) และชีวิตินทรีย์เจตสิก (เป็นใหญ่ในการรักษานาม)^{๑๐๒}

๙) มนินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรับอารมณ์ องค์ธรรม ได้แก่ จิตทั้งหมด

๑๐) สุขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นความสำราญทางกาย ความสุขทางกาย ความสวาสารมณ์ที่สำราญเป็นสุขอันเกิดแต่กายสัมผัส กิริยาสวาสารมณ์ที่สำราญเป็นสุขอันเกิดแต่ กายสัมผัส องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในสุขสทกตกายวิญญูณจิต

๑๑) ทุกขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกายความสวาสารมณ์ที่เป็นทุกข์ ไม่สำราญอันเกิดจากกายสัมผัส องค์ธรรม ได้แก่ ทุกขสทกตกายวิญญูณจิต

๑๒) โสมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นความสุขทางใจ ความสำราญทางใจ ความสวาสารมณ์ที่เป็นสุขสำราญอันเกิดจากมโนสัมผัส องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในโสมนัสสทกตจิต ๖๒

^{๑๐๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๕๕.

^{๑๐๑}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๑๐๗ - ๑๐๙, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๙ - ๒๒๐/๑๙๗ - ๒๐๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๖/๓๑๓ - ๓๑๔.

^{๑๐๒}ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจยสังคหวิภาค, หน้า ๒๔.

๑๓) โทมนัสสินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นความ ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญอันเกิดจากมโนสัมผัส องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิกที่ใน โทสมูลจิต ๒

๑๔) อุเปกขินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นความเสวยอารมณ์ทางกายหรือทางใจ ที่สำราญ ก็มีใช้ ไม่สำราญก็มีใช้ องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในอุเบกขาสหคตจิต ๕๕

๑๕) สัทธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นศรัทธา ความเชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง ศรัทธา สัทธินทรีย์ สัทธาพละ องค์ธรรม ได้แก่ ศรัทธาเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๙๑

๑๖) วิริยินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นการปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวย ความพยายาม ความอุตสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่น อย่างไม่ทอดถอย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระ วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยพละ สัมมาวายามะ องค์ธรรม ได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ในวิริยสัมปยุตตจิต ๑๐๕

๑๗) สตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นสติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติกิจริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลหาย ความไม่หลงลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิก ที่ในโสภณจิต ๙๑

๑๘) สมาธินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงมั่น ความดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมณะ สมาธินทรีย์ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ องค์ธรรม ได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ในจิต ๗๒ เว้น อวิริยจิต ๑๖ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต

๑๙) ปัญญินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙ อีกนัยหนึ่ง แสดงว่า องค์ธรรมของปัญญินทรีย์นี้ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในโสดาปัตติมรรคจิต

๒๐) อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์^{๑๐๓} ธรรมชาติที่เป็นปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ัมมวิจยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์มรรคนับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่ยังไม่เคยรู้ เพื่อเห็นธรรมที่ยังไม่เคยเห็น เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่เคยบรรลุ เพื่อทราบธรรมที่ยังไม่เคยทราบ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่เคยทำให้แจ้งนั้น ๆ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ใน โสดาปัตติมรรคจิต

๒๑) อัญญินทรีย์^{๑๐๔} ธรรมชาติที่เป็นปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ัมมวิจยสัมโพชฌงค์อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคเพื่อรู้ธรรมที่รู้แล้ว เพื่อเห็นธรรมที่เห็นแล้ว เพื่อบรรลุธรรมที่บรรลุแล้ว เพื่อทราบธรรมที่ทราบแล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ทำให้แจ้งแล้วนั้น ๆ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมรรคจิตเบื้องต้น ๓ ได้แก่ สกทาคามีมรรคจิต

^{๑๐๓}อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ ในที่นี้หมายถึง โสดาปัตติมรรค, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๑.

^{๑๐๔}อัญญินทรีย์ ในที่นี้หมายถึง โสดาปัตติผล และอรหัตตผล, อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๑.

อนาคามีคจิต และอภิปหัตตมคจิต^{๑๐๕} และ ผลจิตเบื้องต้น ๓ ได้แก่ โสตาปัตติผลจิต สกทาคามีคจิต และอภิปหัตตมคจิต^{๑๐๖}

๒๒) อัญญาตาวินทรี ธรรมชาติที่เป็นปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค เพื่อรู้ธรรมที่รู้ทั่วแล้ว เพื่อเห็นธรรมที่เห็นแล้ว เพื่อบรรลุธรรมที่บรรลุแล้ว เพื่อทราบธรรมที่ทราบแล้ว เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ทำให้แจ้งแล้วนั้น ๆ องค์ธรรม ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน อภิปหัตตผลจิต^{๑๐๗}

พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี อธิบายเกี่ยวกับอินทรีที่เป็นภูมิและไม่ใชภูมิวิปัสสนาไว้ในเอกสารประกอบการสอน หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนา ว่า อินทรีที่จะนำมาเป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ต้องจำกัดเอาอินทรี ๒๒ หรือรูปนามที่เป็นปัจจุบัน คือที่ปรากฏขึ้นเฉพาะหน้าเท่านั้น ที่เป็นอดีต หรือ อนาคต ใช้เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาไม่ได้ เพราะสิ่งที่เป็นอดีตและอนาคตนั้นไม่ใช่สัจของวิปัสสนาปัญญา ไม่สามารถพิจารณาเห็นได้

อินทรีที่เป็นภูมิของวิปัสสนาต้องเป็นรูปนามที่เป็นโลกียภูมิ คือ กามาวจรอินทรี ได้แก่ จักขุนทรี โสตินทรี ฆานินทรี ชิวหินทรี กายินทรี มนินทรี อิตถินทรี บุรีสินทรี ชิวิตินทรี โทมนัสสินทรี ซึ่งกามรูปอรุโณกตอินทรี ได้แก่ ชิวิตินทรี มนินทรี อุเปกขินทรี สัทธินทรี วิริยอินทรี สตินทรี สมาธิอินทรี ปัญญินทรี สำหรับกามรูปอรุโณกตอินทรี ได้แก่ โสมนัสสินทรี

อินทรีที่ไม่ใชภูมิของวิปัสสนานั้นเป็นรูปนามที่เป็นโลกุตตรภูมิ ก็คือโลกุตตรอินทรี ได้แก่ อัญญัตตัญญูสامينทรี อัญญินทรี อัญญาตาวินทรี”^{๑๐๘}

พระพุทธโฆสเถระ ระบุว่าอินทรีที่กล่าวโดยภูมิในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า “. . . ก็ในอินทรีทั้งหลายนี้ จักขุนทรี โสตินทรี. . . โทมนัสสินทรี เป็นกามาวจรแท้ มนินทรี ชิวิตินทรี . . . ปัญญินทรี เนื่องไปในภูมิทั้ง ๔ โสมนัสสินทรี เนื่องไปในภูมิ ๓ โดยเป็นกามาวจร (กัม) รูปาวจร (กัม) โลกุตตระ (กัม) อินทรี ๓ ข้างท้าย เป็นโลกุตตระแท้”^{๑๐๙}

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสหลักคำสอนในการเจริญอินทรีไว้ใน พระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ อินทรีภาวนาสูตฺร ว่าด้วยการเจริญอินทรี มีวิธีการปฏิบัติ ดังนี้

^{๑๐๕}ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), **คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจยสังคหวิภาค**, หน้า ๒๕.

^{๑๐๖}อ้างแล้ว.

^{๑๐๗}พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจารย์, **ปรหมัตตโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗**, หน้า ๑๐๗ – ๑๐๙., **ดูรายละเอียดใน** อภิป. (ไทย) ๓๕/๒๑๙ – ๒๒๐/๑๙๗ – ๒๐๒.

^{๑๐๘}พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี, “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, **เอกสารประกอบการศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบวรพุทธโฆส นครปฐม**, หน้า ๘๔.

^{๑๐๙}พระพุทธโฆสเถระ ระบุว่า, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมทาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๒๕.**

๑) ภิกษุเห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางปาก ถูกต้อง โผฏฐัพพะทางกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว เกิดความชอบใจ ความไม่ชอบใจขึ้น ภิกษุพึงรู้ชัดว่า ความชอบใจ ความไม่ชอบใจเกิดจากเหตุปัจจัย จึงมีอุเบกขาวางเฉย จนความชอบใจ ความไม่ชอบใจ เหล่านั้นดับไป

๒) พระเสขะผู้ปฏิบัติตามวิธีในข้อ ๑ นั้นแล้วย่อมเกิดความอึดอัด เพื่อบรรเทา รังเกียจ ความชอบใจและความไม่ชอบใจ

๓) เมื่ออึดอัด เพื่อบรรเทาและรังเกียจความชอบใจ ความไม่ชอบใจแล้ว ย่อมสามารถ หมายรู้ว่า สิ่งไหนเป็นปฏิกุศล (หมายรู้ด้วยการแผ่เมตตา) เป็นสิ่งไม่เป็นปฏิกุศล (หมายรู้ด้วยการแผ่สูกะ) สิ่งไหนไม่เป็นปฏิกุศลเป็นสิ่งที่ เป็นปฏิกุศล แล้วมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งที่ เป็นปฏิกุศลและสิ่งที่ไม่เป็นปฏิกุศลก็ชื่อว่าพระเสขะผู้กำลังปฏิบัติไว้แล้ว^{๑๑๐}

พระสุตตัตตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค อรหันตสูตร ว่าด้วยพระอรหันต์ พระผู้มี พระภาคทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัด ออกจากอินทรีย์ ๕ ประการ ได้แก่ สุขินทรีย์ เป็นต้น นี้ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้น เพราะไม่ถ่อมมัน เมื่อนั้นภิกษุนี้เรากล่าวว่าเป็นอรหันตศีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้ บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ”^{๑๑๑}

พระสุตตัตตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค ทุติยสูตร ว่าด้วยผลแห่งการเจริญอินทรีย์ สูตรที่ ๒ พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการ นี้คือ สัทธินทรีย์ . . ปญฺญินทรีย์ บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว พึงหวังผลานิสงส์ ๗ ประการ คือ

- ๑) จะได้บรรลุอรหัตผลทันทีในปัจจุบัน
- ๒) ถ้าไม่ได้บรรลุอรหัตผลในปัจจุบัน จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย
- ๓) ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรา-
ปรีนิพพายี
- ๔) ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจ-
ปรีนิพพายี
- ๕) ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขาร-
ปรีนิพพายี
- ๖) ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขาร-
ปรีนิพพายี

^{๑๑๐}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๓ - ๔๖๓/๕๐๔ - ๕๑๐.

^{๑๑๑}ส.ม. (ไทย) ๑๔/๕๓๗/๓๔๗ - ๓๔๘.

๗) ถ้าในปัจจุบันและเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิภูคามี เพราะอุทังภาคียสังโยชน ๕ ประการสิ้นไป”^{๑๑๒}

สรุปว่า อินทรีย์ ความเป็นใหญ่ทั้งปวง เป็นเครื่องที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุธรรมได้ตั้งแต่โสดาบันจนถึงพระอรหันต์ เนื่องจากการเข้าไปรู้ชัดในอินทรีย์ทั้งหลาย และอินทรีย์ยังมีผลส่งผลมากมาย จึงเป็นเครื่องช่วยในการตรัสรู้ (โพธิปักขธรรม)

๕) ภูมิที่ ๕ ปฏิจจนุปบาท ๑๒

ปฏิจจนุปบาท มีความหมายหลายนัย ดังปรากฏในหลักฐานอ้างอิง ดังนี้

พระวินัยปิฎก มหาวรรค ให้ความหมายว่า “ปฏิจจนุปบาท” แปลว่า ธรรมที่อาศัยกันและกันแล้วยังธรรมที่เกิดร่วมกันให้เกิดขึ้น”^{๑๑๓}

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ ภิกขุ, ป.๖.๙) ให้ความหมายไว้ในวิปัสสนาภาวนา ว่า “ปฏิจจนุปบาท” หมายถึง ความเกิดขึ้นของเหตุปัจจัยที่อาศัยกันและกัน หรือแปลได้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นความเกิดขึ้นและดับไปของปัจจัยที่อาศัยกันและกัน”^{๑๑๔}

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ให้ความหมายไว้ในหนังสือวิปัสสนาภูมิ ว่า “ปฏิจจนุปบาท” แปลว่า ธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลเกิดขึ้นเกี่ยวเนื่องกัน”^{๑๑๕}

พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี ให้ความหมายไว้ในเอกสารประกอบการสอนหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนา เกี่ยวกับปฏิจจนุปบาท ว่า ปฏิจจนุปบาท มาจากคำบาลีว่า “ปฏิจจนุปบาท” ซึ่งประกอบด้วยคำ “ปฏิจจ” แปลว่า อาศัย กับ คำ “สมุปบาท” (แยกเป็น สัม + ุปบาท เกิดขึ้น) แปลว่า ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นร่วมกัน เมื่อรวมคำทั้งสองเข้าด้วยกัน จึงแปลได้ความว่า การเกิดขึ้นร่วมกันโดยอาศัยกัน มีความหมายว่าเป็นธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดผลต่อเนื่องกัน ไม่ขาดสายจึงทำให้ต้องวนอยู่ในสังสารวัฏ (ลำดับของชั้น ธาตุ อายตนะที่เป็นอยู่โดยไม่ขาดสายนั้น เรียกว่า สังสารวัฏ)”^{๑๑๖}

ทันตแพทย์ ปริญญา ใจเย็น ให้ความหมายไว้ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐานตามรอยพระพุทธองค์ ว่า “ปฏิจจนุปบาท” เป็นคำ ๒ คำ คือ “ปฏิจจ” แปลว่าอาศัย และ “สมุปบาท” ดังนั้น “ปฏิจจนุปบาท” แปลว่า เกิดขึ้นพร้อม คือ หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็น

^{๑๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๖/๓๔๗.

^{๑๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

^{๑๑๔} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ ภิกขุ, ป.๖.๙), วิปัสสนาภาวนา, หน้า ๑๓๘.

^{๑๑๕} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, หน้า ๑๒๓.

^{๑๑๖} พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี, “ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, เอกสารประกอบการศึกษาหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีพุทธโสธร นครปฐม, หน้า ๑๐๙.

ถึงความบังเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งปวง และความดับพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งปวง โดยอาศัยเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันและกันบังเกิดขึ้น^{๑๑๗}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ สมบูรณ์ ตาสนธิ ให้ความหมายไว้ในหนังสืออันตรธานธรรม ว่า คำว่า “ปฏิจจสมุปบาท” หมายถึง ร่างกายและนามธรรมที่อาศัยกัน เกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ เป็นพลังงานแห่งรูปนามที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ^{๑๑๘} ปฏิจจสมุปบาทยังมีคำเรียกแทนได้อีก คือ

- ๑) ธรรมนิยาม แปลว่า ความแน่นอนแห่งสิ่งทั้งหลาย
- ๒) ธรรมฐิตตา แปลว่า มีปรากฏอยู่ตามธรรมชาติ
- ๓) ตถตา แปลว่า เป็นอย่างนี้เอง
- ๔) อวิตถตา แปลว่า ไม่เปลี่ยนแปลง (ตามกาลเวลา)
- ๕) อิทัปปัจจยตา แปลว่า เกิดขึ้นเพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย
- ๖) อนัญญุตตา แปลว่า ไม่เป็นอย่างอื่น
- ๗) ปัจจยการ แปลว่า อาการที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย^{๑๑๙}

ปฏิจจสมุปบาท มีองค์ประกอบด้วยสภาวะอาการตามความเป็นจริงต่าง ๆ มากมาย เช่น อวิชชา สังขาร เป็นต้น พระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระอานนท์ที่ทูลถามเกี่ยวกับเรื่องปฏิจจสมุปบาท ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร จึงควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท”

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า “อานนท์ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้อย่างนี้ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้นสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ กล่าวคือ

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญูณจึงมี
เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี

^{๑๑๗}ปริญญา ใจเย็น ทันตแพทย์, วิปัสสนากรรมฐาน ตามรอยพระพุทธองค์, หน้า ๒๐๗.

^{๑๑๘}สมบูรณ์ ตาสนธิ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ, **อันตรธานธรรม**, (เนนทบุรี: บริษัท อินค์ บี ยอนด์ บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓๐.

^{๑๑๙}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลมิได้ด้วยประการฉะนี้ แต่เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะสังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลมิได้ด้วยประการฉะนี้เพราะด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้จึงควรเรียกว่า ภิกษุผู้ฉลาดในปฏิจลสมุปบาท”^{๑๒๐}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๑๒๑} ได้อธิบายความสัมพันธ์ปฏิจลสมุปบาทไว้ในหนังสือพุทธธรรม ดังนี้

๑) อวิชชาเป็นปัจจัยแก่สังขาร

อวิชชา คือ การไม่รู้ตามความเป็นจริง เพราะไม่รู้ตามความเป็นจริง ไม่เห็นความจริง ไม่เข้าใจชัดเจน หรือไม่ใช่ปัญญาพิจารณาในขณะที่ประสบเหตุการณ์นั้น ๆ จึงคิดปรุงแต่งไปต่าง ๆ เดาเอาบ้าง คิดวาดภาพเอาเองต่าง ๆ ฟุ้งเฟ้อวนวายไปบ้าง นี่ก็เห็นมันหมายถึงไปตาม ความเชื่อ ความหวาดระแวง หรือแนวโน้มสยของคนที่ได้สั่งสมไว้บ้าง ตลอดจนถึงจิตใจ คิดมุ่งหมายว่าจะเอาอย่างไร จะพูดจะทำอะไรเกี่ยวกับเรื่องนั้น

๒) สังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ

เมื่อมีเจตนาคิดมุ่งหมายตั้งใจ หรือใจเลือกที่จะเกี่ยวข้องกับสิ่งใดหรือรับรู้อะไร ๆ จึงจะเกิดมีวิญญาณ คือ ได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้คิดต่อเรื่องนั้น ๆ สิ่งนั้น ๆ โดยเฉพาะเจตนาจะชักจูงนำจิต นำวิญญาณให้รู้ไปตามคิด ให้รู้ไปกับการคิด ให้รับรู้ไปในเรื่องที่มีต้องการปรุงแต่งเรื่อยไปไม่รู้จบสิ้นและพร้อมกันนั้น มันก็จะปรุงแต่งสภาพพื้นเพจิต หรือของวิญญาณนั้นให้กลายเป็นจิตที่ติงามชั่วหรือร้าย มีคุณธรรม ไร้คุณธรรมหรือมีคุณสมบัติตามแต่เจตนาที่ดีหรือชั่วนั้น ๆ ด้วย

^{๑๒๐}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔ - ๑๖๕.

^{๑๒๑}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลิขิตมัม, ๒๕๕๕), หน้า ๑๘๓ - ๑๘๗.

๓) วิญญาณเป็นเหตุให้เกิดนามรูป

เมื่อมีวิญญาณที่รับรู้ได้เห็นได้ยินเหล่านี้ ก็ต้องมีรูปธรรมและนามธรรมที่ถูกรู้ ถูกเห็น อยู่พร้อมไปด้วยกัน และเมื่อวิญญาณทำหน้าที่ รูปธรรม นามธรรมต่าง ๆ ที่เป็นตัวร่วมงาน ร่วมอาศัย กันของวิญญาณนั้น เช่น อวัยวะที่เกี่ยวข้อง เวทนา สัญญา สังขารทั้งหลาย ต่างก็ต้องทำงานร่วมไป ด้วยตามหน้าที่ ยิ่งกว่านั้น วิญญาณขณะนั้นถูกปรุงแต่งให้เป็นอย่างไร มีคุณสมบัติอย่างไร นามธรรม และรูปธรรมทั้งหลาย ที่แสดงตัวออกมาร่วมงานในขณะนั้น ๆ ก็จะมีแต่จำพวกที่เป็นทำนองนั้น หรือ พลอยมีคุณสมบัติอย่างนั้นไปด้วย เช่น วิญญาณประกอบด้วยสังขารจำพวกโกธธ เป็นตัวปรุงแต่ง สัญญาที่ออกโรงด้วย ก็จะเป็นสัญญาเกี่ยวกับถ้อยคำหยาบ คำด่า ตลอดจน มีดพราอาวุธ เป็นต้น ทางรูปธรรม เช่น หน้าตาบูดบึ้ง กล้ามเนื้อเหม็นเหม็นคืดเลือดไหลฉืดแรง เวทนา ก็บีบคั้น เป็นทุกข์ เมื่อวิญญาณเป็นไปในสภาพอย่างใดซ้ำบ่อย ๆ นามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับสืบต่อกันก็จะก่อเป็น ลักษณะกายใจจำเพาะตัวที่เรียกว่า บุคลิกภาพ อย่างนั้น

๔) นามรูปเป็นปัจจัยแก่สฬายตนะ

เมื่อนามรูปตื่นตัว ทำงานพร้อมอยู่ในรูปแบบลักษณะ หรือทิศทางอย่างใดอย่างหนึ่ง มันก็จำต้องอาศัยบริการของอายตนะใด ๆ เป็นสื่อ ป้อนความรู้ หรือเป็นช่องทางดำเนินพฤติกรรม ในอายตนะนั้น ๆ ก็จะถูกปลุกเร้าให้พร้อมในการทำหน้าที่

๕) สฬายตนะเป็นปัจจัยแก่ผัสสะ

เมื่ออายตนะปฏิบัติหน้าที่การรับรู้ก็เกิดขึ้น โดยมีองค์ประกอบ ๓ อย่างเข้าบรรจบกัน คืออายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) กับอายตนะภายนอก (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์) และวิญญาณ (ทางจักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย มโน อย่างใดอย่างหนึ่ง) การรับรู้ก็เกิดขึ้น โดยความสอดคล้องกับอายตนะนั้น ๆ

๖) ผัสสะเป็นปัจจัยแก่เวทนา

เมื่อผัสสะมีการรับรู้อารมณ์แล้ว ก็ต้องมีความรู้สึกที่เป็นเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ๓ อย่าง คือ สบาย ชื่นใจ เป็นสุข (สุขเวทนา) หรือไม่ก็บีบคั้น ไม่สบาย เจ็บปวด เป็นทุกข์ (ทุกขเวทนา) หรือไม่ก็เฉย ๆ เรื่อย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ (อุเบกขา)

๗) เวทนาเป็นปัจจัยแก่ตัณหา

เมื่อรับรู้อารมณ์ใดได้ความสบายชื่นใจก็ชอบใจติดใจ อยากได้อารมณ์นั้น เกิดเป็น กามตัณหา^{๑๒๒} อยากคงอยู่ อยากเข้าอยู่ในภาวะที่จะได้ครอบครองเสวยสุขเวทนาจากอารมณ์นั้นเกิด เป็นภวตัณหา^{๑๒๓} เมื่อรับรู้อารมณ์ใดเกิดทุกข์บีบคั้นไม่สบาย ก็เกลียดชัง ขัดใจ อยากพรากอยากพ้น

^{๑๒๒} กามตัณหา หมายถึง ความอยากในกามคุณ ความอยากในกามภพ, พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด**, หน้า ๔๗.

^{๑๒๓} ภวตัณหา หมายถึง ความอยากในภพ และความกำหนดยินดีในรูปภพและอรุภพ, พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด**, หน้า ๗๑๓.

อยากกำจัด ทำให้สูญหายไป เกิดเป็นวิภวตัณหา ถ้ารู้สึกเฉย ๆ ก็เรื่อย ๆ ซึม ๆ เพลิน ๆ อยู่ในโมหะ และหลงติดได้อย่างเป็นสุขเวทนาอ่อน ๆ พร้อมทั้งจะขยายออกเป็นความอยากได้สุขเวทนาต่อไป

๘) ตัณหาเป็นปัจจัยแก่อุปาทาน

เมื่อความอยากนั้นแรงขึ้นก็กลายเป็นยึดติด เหมือนจับถื้อมือค้างอยู่ในใจ วางไม่ลง เกิดมีท่าที่ขึ้นมาอย่างใดอย่างหนึ่งต่อสิ่งนั้น ถ้าชอบก็เอาตัวเข้าไปผูกติดเหมือนดังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับมัน ใจคล้อยตามมันไป เห็นดีเห็นงามไปหมด ถ้าชังก็เกิดความรู้สึกปะทะ กระทบเป็น ปฏิปักษ์คู่กรณีกับตน พร้อมกันนั้นท่าที่ไม่ว่าในทางชอบหรือในทางชังก็ตาม ย่อมเป็นเครื่องเสริมย้ำ และเป็นไปด้วยกันกับความยึดติดถือมั่น เชิดชูคุณค่าความสำคัญของสิ่งนั้น เช่น สิ่งปรนเปรออำนาจ ความสุข เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้เข้าไปยึดติดเป็นระบบแบบแผนในชีวิตไป

๙) อุปาทานเป็นปัจจัยแก่ภพ

เมื่อมีความยึดถือ มีท่าที่ต่อสิ่งเหล่านั้น คนชอบโก้โก้ หรือบุคคลเหล่านั้น หรือภาวะอันใดอันหนึ่ง คนก็สร้างภพหรือภาวะชีวิตของเขาขึ้นตามความยึดถือหรือท่าที่นั้น ทั้งในด้านกระบวนการพฤติกรรมทั้งหมด (กรรมภพ) เริ่มตั้งแต่ระบบความคิดหรือนิสัยของความคิดออกมา และในด้านบุคลิกภาพทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่เป็นลักษณะหรือภาวะแห่งชีวิตของเขาในเวลานั้น (อุปัตติภพ) เช่น กระบวนการพฤติกรรมและบุคลิกภาพของคนอยากจรราย คนชอบอำนาจ คนชอบเด่นดัง คนชอบสวยงาม คนเกลียดสังคม เป็นต้น

๑๐) ภพเป็นปัจจัยแก่ชาติ

เมื่อเกิดมีภพที่จะเข้าอยู่เข้าครอบครองเฉพาะตัวแล้ว ก็ปรากฏตัวตนเป็นความรู้สึกตระหนักรู้ชัดเจนที่เข้าอยู่ครองครอง หรือสอดสวรมรับเอาภพ หรือภาวะชีวิตนั้น โดยมีอาการถือหรืออกรับว่าเป็นเจ้าของภพ เป็นผู้เสวยผล เป็นผู้กระทำ เป็นผู้รับการกระทบกระแทก เป็นผู้ชนะ ผู้แพ้ เป็นผู้ได้ ผู้เสีย เป็นต้น อยู่ในภพนั้น ๆ

๑๑) ชาติเป็นปัจจัยแก่ขรามรณะ

เมื่อเกิดมีตัวตนเข้าอยู่ครอบครองภพ หรือภาวะชีวิตนั้นแล้ว การที่จะได้ประสบความเป็นไปทั้งในทางเสื่อมและทางเจริญในภพนั้น ก็ย่อมต้องมีขึ้นเป็นธรรมดา ทั้งนี้รวมไปถึงการที่จะเสื่อมถอยด้อยลงในภพนั้น การถูกกระทบกระแทก กระเทือนและการที่จะสูญเสียหลุดหล่นออกไปจากภพนั้น และการที่จะต้องคอยรักษาภพนั้นอยู่ตลอดเวลา ความลดด้อยถอยเสื่อมสูญเสียและการคอยถูกคุกคามเหล่านี้ล้วนน่าโศก (ความเศร้า) ปรีทเว (คร่ำครวญ) เป็นต้น คือ ความทุกข์มาให้ได้ตลอดเวลา

สรุปว่า ปฏิจสมุปบาทเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นของนามและรูป อันเนื่องมาจากความไม่รู้ ความอยาก ความเข้าไปยึดมั่นถือมั่น จึงทำให้เกิดกรรม ภพ ชาติ ขรา มรณะ ทำให้เกิดความทุกข์ต่าง ๆ นานา จะต้องเวียนว่ายเกิด แก่ ตายซ้ำแล้วซ้ำเล่าวนเวียนไปอย่างนี้เรื่อย ๆ เพราะฉะนั้นผู้ที่ยังมีอวิชชา คือ ความไม่รู้จึงต้องเกิดอีก จะเกิดเป็นอะไร ก็แล้วแต่กรรม แต่เราต้องเกิดแน่นอน

๖) ภูมิที่ ๖ อริยสัจ ๔

สังจบรพ ว่าด้วย การกำหนดรู้ธรรม คือ อริยสัจ ๔ คือ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุทัย อริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ดังข้อความในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมในอริยสัจ ๔ อยู่ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่านี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ และนี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”^{๑๒๔} ในมหาสติปัฏฐานสูตรกล่าวถึงการกำหนดรู้อริยสัจ ๔ ดังนี้

๑) ทุกขอริยสัจ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกทุกข์ในอริยสัจ ๔ ไว้อย่างละเอียดมี ๑๒ ประการ คือ ขาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ ล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ทั้งนั้น เมื่อว่าโดยย่อแล้ว อุปาทานคือความเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในขันธ ๕ เป็นทุกข์ข้อความในอริยสัจ ๔ นี้ ชี้ให้เห็นถึงต้นเหตุของทุกข์คือ การเกิด (ขาติ) เพราะเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องประสบกับความทุกข์ เช่น ความร้อน ความหนาวเย็น ความหิวกระหาย ต้องอุจจาระปัสสาวะ เป็นต้น

๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจคือต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวงได้แก่ ตัณหา ๓ อย่าง คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดขันธ ๕ วนเวียนอยู่ในทุกข์ไม่รู้จบ ทั้งนี้เพราะมีความไม่รู้ตัวทุกข์เป็นมูลรากสำคัญ เมื่อใดก็ตามที่มีวิชา รู้ว่าขันธ ๕ นี้เป็นทุกข์เป็นขันธมาร^{๑๒๕} เมื่อนั้นความรู้สึกที่หลงไปรัก ไปชอบ พอใจ หรืออยากได้ขันธ ๕ เหมือนเมื่อตอนไม่รู้ความจริงก็จะหมดไป และเมื่อนั้นจะเกิดศรัทธา เกิดความเพียรอันไม่หวั่นไหวในการจะละตัณหานี้ ให้หมดไปจนถึงที่สุดแห่งทุกข์

๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึง เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหา สิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาย้อมใจ หรือฉุดลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดอย่างใด ๆ หลุดพ้นเป็นอิสระ ประสบความสุขสงบ ปลอดโปร่งโล่งเบา ผ่องใสเบิกบาน

๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ในมรรคมรรค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ . . สัมมาสมาธิ เป็นต้น

ฉะนั้น องค์ทั้ง ๘ เป็นปฏิปทา เป็นข้อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ ซึ่งในการปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนาถือว่าการเจริญองค์มรรคทั้ง ๘ สติเป็นผู้นำ ต่อไปปัญญาก็นำละกิเลสได้โดยเด็ดขาด ก็ต้องอาศัยสะสมไป ถ้าหากว่ามรรคนี้เกิดประชุมพร้อมกัน มันก็จะเข้าไปรู้ทุกข์ ละสมุทัยได้โดยเด็ดขาด รู้แจ้งในนิโรธ แล้วมรรคเจริญในตัวเองเต็มที่แล้วก็จะละกิเลสได้โดยเด็ดขาด

^{๑๒๔}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖ – ๓๙๙/๓๒๔ – ๓๓๑.

^{๑๒๕}มาร หมายถึง ผู้ทำให้ตาย ผู้ขัดขวางมิให้มีโอกาสทำความดีได้โดยสะดวก มี ๕ ประเภท คือ ขันธมาร, กิเลสมาร, อภิสังขารมาร, มัจจุมาร และ เทวปุตตมาร, พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๗๘๐.

สรุปว่า อริยสัจ ๔ มีหน้าที่ที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง ที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จะต้องเข้าไปควรที่จะกำหนดรู้ในทุกข์ ละในสมุทัย ทำให้แจ้งในนิโรธ และทำให้มีขึ้นกับผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยมรรคมีองค์ ๘

กล่าวโดยสรุปว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ของวิปัสสนามี ๖ ภูมิ แต่เมื่อสงเคราะห์แล้วคงเหลือเพียงรูปกับนาม ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะต้องกำหนดรู้ในรูปนาม เพราะรูปนามเป็นสภาวะธรรมที่ต้องปฏิบัติด้วยวิปัสสนาปัญญาเท่านั้น เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาปฏิบัติไป ๆ จนเกิดปัญญาแล้ว พิสูจน์เห็นด้วยตนเองแล้วว่านามรูปนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นปัญญาที่ไปประจักษ์แจ้งความจริงที่เรียกว่า “วิปัสสนาปัญญา” เมื่อใด เมื่อนั้นวิปัสสนาเกิดขึ้น แล้วก็จะเข้าไปทำลายกิเลสให้เบาบางคลายลงได้ ทำให้ความทุกข์เบาบาง ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็จะต้องปฏิบัติต่อไปจนสามารถเกิดมรรค เกิดผลขึ้นได้เพราะเกิดปัญญาเพื่อนำไปพหานกิเลสได้อย่างเด็ดขาด ทำให้กิเลสและความทุกข์หมดสิ้นไปในที่สุด วิปัสสนาภูมิดังที่กล่าวมานี้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะต้องใช้ปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น

๓.๗ ประโยชน์และอานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนา

การปฏิบัติวิปัสสนา มีประโยชน์และอานิสงส์หลายร้อยหลายพันเหลือที่จะคณานับจะประมาณได้ พระวิปัสสนาจารย์หลายท่านได้อธิบายไว้ในหนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

พระครูสมุห์โพธิ์ จันทสโร อธิบายอานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนาไว้ในหนังสือธรรมภาคปฏิบัติ^{๑๒๖} ว่า

๑) ทำให้มีกำลังใจเข้มแข็ง มีความขยัน มีความอดทน มีความรู้ประจักษ์ยิ่งขึ้น เป็นพิเศษกว่าแต่ก่อน เข้าใจในหลักที่ว่า “วินัย ขยัน อดทน ประหยัด พัฒนา ลดปัญหาทุกอย่างได้”

๒) ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจธรรมทั้งด้านปริยัติ ด้านปฏิบัติได้ดี และละเอียดลออยิ่งขึ้น เช่น เข้าใจคำว่า รูปนาม (กาย - จิต) พระไตรลักษณ์ เป็นต้น ดีขึ้นกว่าไม่ได้เข้าปฏิบัติหลายเท่า

๓) ทำให้ดูหนังสือธรรมเพลิน ไม่รู้จักเบื่อ เข้าใจหลักที่ว่ายิ่งดูยิ่งมัน บางวันอ่านหนังสือธรรมะ ค้นพระไตรปิฎกเพลิดเพลิน ไม่อยากหลับ ไม่อยากนอน

๔) พัฒนาจิตใจให้เป็นนักเสียสละขึ้นอีกมาก เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ทำงานไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย และไม่เบื่อง่าย ยิ่งทำยิ่งเพลิน ตรงกันข้ามสมัยก่อน เมื่อยังไม่ได้เข้าปฏิบัติก็มีภูมิต้านทาน

๕) ทำให้อธิบายธรรมะได้ดีขึ้น ละเอียด สุขุมขึ้นกว่าเดิม เพราะสามารถอธิบายได้ทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ซึ่งลุ่มลึกไปตามลำดับ ดุจท้องทะเลมหาสมุทร ฉะนั้น

๖) ทำให้มีความจำดีขึ้น จำได้แม่นยำ เป็นคนไม่ประมาท เพราะมีสติระลึกรู้อยู่กับกายจิต (รูปนาม) เป็นส่วนมาก

^{๑๒๖}พระครูสมุห์โพธิ์ จันทสโร, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๑๐๓ - ๑๐๕.

๓) เป็นมหากุศล เป็นบุญทุกขณะที่ลงมือปฏิบัติหรือลงมือสอนผู้อื่น แนะนำผู้อื่นได้ บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา ตามพระพุทโธวาทได้เดินทางสายกลาง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้เดินทางสายเอก คือ หนึ่งไม่มีสอง

๔) ได้บำเพ็ญบารมี ได้รับสร้างบารมี ได้เตรียมตัวก่อนตายไว้ด้วยแล้ว ทำให้ฉลาด รู้จักหลักความจริง และรู้จักหลักชีวิตประจำวันดีขึ้น ทำให้รู้จักปรมาตมธรรม ไม่หลงติดอยู่ในสมมติบัญญัติ อันเป็นเพียงโรงละครของชาวลोक

๕) ทำให้คนรักใคร่กัน เอ็นดูสงสารกัน พลอยยินดีอนุโมทนาสาธุการในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี ไม่ริษยากันและกัน ทำให้คนมีความเมตตากรุณาต่อกัน ประองดองกัน สนทนสนมกัน เข้ากันได้ดี เป็นเสมือนหนึ่งญาติสนิท

๑๐) ทำให้คนเป็นคน ให้ดีกว่าคน ให้เล็กลงกว่าคน ให้เด่นกว่าคน ให้ประเสริฐกว่าคน ให้สูงกว่าคน และทำคนให้เป็นพระ^{๑๒๗} ทำให้คนเป็นคนหนักแน่นในกตัญญูกตเวทิตาธรรม คือเป็นคนมีความกตัญญูกตเวทิตานั้นเอง

๑๑) ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่อิจฉาริษยากันและกัน ทำให้เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย ไม่มีมานะทิฐิถือตัว ไม่เย่อหยิ่งจองหอง ทำให้หันหน้าเข้าหากัน ทำให้บรรจบกัน เพราะต่างฝ่ายต่างละมานะ ทิฐิลงหากัน เข้ากันได้ เป็นกันเอง รู้จักใจกันดี

๑๒) ทำให้มีกาย วาจา ใจ บริสุทธิ์อ่อนน้อมเยือกเย็น ทำให้ได้รับความสุข ๗ ประการ คือ สุขของมนุษย์ สุขในฉันท สุขในวิปัสสนา สุขในมรรค สุขในผล สุขในพระนิพพาน ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน ๆ หรือตามสมควรแก่ศาสนาบารมีของตน

๑๓) ทำให้พ้นจากความเศร้าโศก ปรีทเวนาการ ดุจนางปฐาจารา และสันตติมหาอำมาตย์ เป็นต้น ทำให้คนมีปัญญาดับความทุกข์ร้อนทางกาย ทางวาจา

๑๔) ทำคนให้เดินถูกทาง ให้รู้จักวิถีทางแห่งชีวิตอันถูกต้องได้ดี ไม่หลงทาง ไม่มัวเมา รู้จักสูตรของคนที่เกิดว่าเกิดเป็นคน คนให้ทั่ว ปากไม่ลั่น กันไม่รั่ว ชั่วไม่เอา เมาไม่มีนี่คือคน และทำคนให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพานเป็นที่สุด

๑๕) ทำให้โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ เป็นต้น เบาบางลง ทำให้เป็นคนมีใจสุขุม เยือกเย็น เป็นคนมีสติรอบคอบ ดุจรถที่มีเครื่องห้ามล้อดี ฉะนั้น

๑๖) ทำให้สมาธิดี ทำให้เรียนหนังสือเก่ง เป็นประโยชน์แก่นักเรียนนักศึกษาอย่างมาก ทำให้โรคภัยไข้เจ็บหายไป เช่น โรคประสาท โรคอัมพาต โรคกระเพาะอาหาร โรคปวดศีรษะ โรคหัวใจ เป็นต้น

๑๗) ทำให้คนมีศีลธรรม วัฒนธรรม อารยธรรมอันดีงาม โดยมากจะมีศีล ๕ นั้นเป็นนิยต์ มีสติมั่นคงในยามปกติและในยามใกล้ตาย

^{๑๒๗}พระ ในที่นี้หมายถึง พระอริยบุคคล, พระครูสมุห์โพธิ์ จนทสฺสี, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๑๐๓.

๑๘) ถ้าฝึกสมาธิได้ดีแล้ว จะมีสุขภาพทางจิตดี เพราะได้พัฒนาจิตมาดี เข้าในหลักที่ว่า “กิเลสเป็นพิษ ทำให้จิตแปรปรวน สมาธิทั้งกันทั้งแก่” และสามารถจะนั่งได้เป็นเวลานาน ๆ

๑๙) ชื่อว่าได้บูชาพระพุทธเจ้าอย่างสูง

๒๐) ชื่อว่าได้เห็นพระพุทธรูป เพราะได้เห็นพระธรรม

๒๑) ชื่อว่าได้ช่วยกันรักษาพระสัทธรรม^{๑๒๘} ไว้ไม่ให้เสื่อมเสีย

๒๒) ชื่อว่าได้ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ดำรงเสถียรภาพอยู่ตลอดกาล
พระมหาทองม้วน สุทฺธจิตโต อธิบายประโยชน์และอานิสงส์การปฏิบัติวิปัสสนาไว้ในคู่มือ
การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

ประโยชน์ของการปฏิบัติวิปัสสนา^{๑๒๙}

- ๑) สามารถกำจัดกิเลสต่าง ๆ อันเป็นเหตุของความทุกข์ความเดือดร้อนต่าง ๆ ลงได้
- ๒) มีความทุกข์น้อยลงและมีความสุขมากขึ้น
- ๓) คลายความยึดมั่นในสิ่งทั้งปวงลงได้ ไม่รุ่มรวยเดือดร้อนไปตามกระแสโลก
- ๔) มีจิตใจมั่นคง รู้เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย ไม่ฟุ้งขึ้นหรือยุบลงด้วยอำนาจโลกธรรม
- ๕) มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง แต่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นมากขึ้น
- ๖) จิตใจมีคุณธรรม หรือมีคุณภาพสูงขึ้นตามขั้นของการปฏิบัติ
- ๗) สามารถเข้านิโรธสมาบัติ อันเป็นสุขขั้นสูงในปัจจุบันภพได้
- ๘) สามารถบรรลุความเป็นอริยบุคคล อันเป็นเขตบุญของโลก
- ๙) ย่อมได้เต็มรสแห่งอริยผล อันเกิดจากการพ้นจากอำนาจของกิเลสได้
- ๑๐) สามารถบรรลุพระนิพพานได้

ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนามีมากมาย ยากที่จะให้เห็นจริงได้ ถ้าหากไม่ได้ลงมือปฏิบัติและเห็นผลด้วยตนเอง ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างประโยชน์ที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามาพอสังเขป ดังนี้

๑) ทำให้จิตใจเกิดความสงบเยือกเย็นเป็นสุข สมองปรอดโปร่ง ความจำดี เรียนเก่ง

๒) ปิดประตูอบาย คือ เมื่อบรรลุโสดาบันแล้ว ตั้งแต่ชาตินี้เป็นต้นไปจะไม่ตกนรก^{๑๓๐}
ไม่เกิดเป็นเปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉานอีกเลยอย่างแน่นอน^{๑๓๑}

^{๑๒๘}พระสัทธรรม หมายถึง ธรรมที่ดี ธรรมที่แท้ ธรรมของคนดี ธรรมของสัตบุรุษมีสัทธรรม ๓ คือ ปรีชา สัทธรรม ปฏิบัติสัทธรรม และปฏิเวธสัทธรรม, พระครูสมุห์โพธิ์ จันทสาลี, ธรรมภาคปฏิบัติ, หน้า ๑๐๕.

^{๑๒๙}พระมหาทองม้วน สุทฺธจิตโต, คู่มือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สำหรับผู้เริ่มปฏิบัติธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๔) หน้า ๓๓.

^{๑๓๐}อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๓/๑๔๑.

^{๑๓๑}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๖/๕๐๙.

๓) ถ้ามีเหตุให้ผู้ปฏิบัติยังปฏิบัติไม่สำเร็จ ไปติดอยู่เพียงแค่นวณ ๑๑ (สังขารูปกษณ) ก็ไม่เสียเวลาเปล่า เพราะจะเกิดปัญญาญาณที่จะใช้ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในโลกได้

๔) ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุมรรค ผล นิพพานได้^{๑๓๒} ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกใน ๓๑ ภูมิ หรือในสังสารวัฏอีก ซึ่งเป็นจุดประสงค์สูงสุดอย่างแท้จริงในพระพุทธศาสนา

๕) เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาถึงสังขารูปกษณจนแก่กล้าแล้ว เกิดเป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์แล้ว ทำให้โรคบางอย่างหายได้ เช่น โรคมะเร็ง โรคหัวใจ ต่อมไทรอยด์ โรคเกี่ยวกับลมและเลือด^{๑๓๓}

๖) แก้อาการพมดดำได้ไม่ว่าจะถูกของหรือโดนยาพิษหรือยาสั่งมาเมื่อปฏิบัติจนถึงสังขารูปกษณแล้วอาการพมดดำจะหายไปจนหมดเกลี้ยง

อานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนา^{๑๓๔}

- ๑) เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย
- ๒) เพื่อระงับความโศกและความคร่ำครวญ
- ๓) เพื่อดับความทุกข์และความโทมนัส
- ๔) เพื่อบรรลุญาณธรรม^{๑๓๕} คือ อริยมรรค
- ๕) เพื่อเห็นแจ้งพระนิพพาน

สรุปว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ก่อให้เกิดประโยชน์และอานิสงส์กับผู้ปฏิบัติมากมาย เช่น ให้ผู้ปฏิบัติมีสติสัมปชัญญะ คือ คิดก่อนทำ ไม่หลงลืมอะไรง่าย ๆ เป็นการสร้างกุศล เกิดบุญบารมีอย่างมหาศาล สังสมไว้ในชาตินี้และจะนำไปสู่สุคติภูมิต่อไป ในชาตินี้ก็จะเกิดความสุขในชีวิตประจำวันทั้งตัวเราและคนรอบข้าง สำหรับโลกหน้าก็จะเป็นบุญกุศลนำส่งให้เกิดในภพภูมิที่ดี มีปัญญา เป็นต้น และยังถือได้ว่าการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานี้ ยังเป็นการออกกำลังกายได้อีกด้วย เช่น การเดินจงกรม ทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง อาหารที่กินไปแล้วย่อยง่าย เป็นต้น สำหรับการนั่งสมาธิ ก็ยังจะช่วยให้ผู้ปฏิบัติคลายความทุกข์ เกิดความสุขทางกายและใจ เกิดความสดชื่นในระหว่างการปฏิบัติ รวมทั้งยังช่วยให้ผู้ปฏิบัติมีสมาธิ โดยเฉพาะเยาวชน ช่วยให้เกิดสมาธิในการจดจำ บทเรียนได้ดี ผู้ปฏิบัติยังมีความขยัน อดทน มีความเพียรพยายาม วิริยะ อุตสาหะ ทรากตรำต่อความลำบากอย่างมากในระหว่างการปฏิบัติ ทนต่อความเจ็บปวดในระหว่างการนั่งสมาธิ อดทนต่อความเบื่อหน่ายเมื่อยล้าจากเดินจงกรมและเกิดปัญญา จึงถือได้ว่าการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานี้เป็นประโยชน์และอานิสงส์อย่างมากกับผู้ปฏิบัติและบุคคลรอบข้าง การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีแต่ให้คุณประโยชน์ ไม่มีโทษแต่อย่างใด ผู้ปฏิบัติที่มีสมาธิ มีอินทรีย์ที่แก่กล้าจะสามารถบรรลุมรรค ผล และนิพพานได้ในที่สุด

^{๑๓๒}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๔๗/๒๓๕ - ๒๓๗.

^{๑๓๓}ดูรายละเอียดใน งบ.นวก.(ไทย) ๒๓/๓๔/๕๐๐.

^{๑๓๔}พระมหาทองม้น สุทธิจิตโต, คู่มือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สำหรับผู้เริ่มปฏิบัติธรรม, หน้า ๓๕.

^{๑๓๕}ญาณธรรม หมายถึง ความถูกต้องชอบธรรม ความยุติธรรม สิ่งที่เหมาะสมผล ทางที่ถูก วิธีการ ที่ถูกต้อง ข้อปฏิบัติที่ถูกต้องหมายถึงอริยอัฏฐังคิกมรรค ได้แก่ นิพพาน, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

๓.๘ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นการทำงานของจิตชนิดหนึ่งตัวการทำงานคือกายกับจิต หรือ รูปกับนาม โดยที่จิตเป็นผู้ทำงาน ลักษณะตามธรรมชาติของจิตมีอาการซัดส่ายด้วยการคิดนี้อยู่ตลอดเวลา โดยเข้าไปกำหนดรู้ตามอาการที่ปรากฏภายในกายกับจิต มีเรื่องเล่าว่าในสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ อัมพปาลิวัน เขตกรุงเวสาลี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้นิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๓๖} ที่กล่าวว่าทางนี้เป็นทางสายเดียวนั้นในพระสูตรตติปิฎก ที่ฉนิกาย มหาวรรค ได้อธิบาย ขยายความว่า ทางสายเดียวมีความหมายได้ ๔ ประการ คือ ๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะ ไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว ๒) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของบุคคลผู้เดียว คือ พระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น ๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียวคือ พระพุทธศาสนา ๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือ พระนิพพาน^{๑๓๗}

๓.๘.๑ ความหมายของสติปัฏฐาน

คำว่า “สติปัฏฐาน”^{๑๓๘} เป็นศัพท์สมาสที่มาจากศัพท์ ๒ คำ คือ สติ+ปัฏฐาน “สติ” แปลว่า การระลึก “ปัฏฐาน” แปลว่า เข้าไป ตั้งไว้ เมื่อนำมารวมกันเป็น “สติปัฏฐาน” แปลว่า การระลึกที่เข้าไปตั้งไว้ในกองรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรม อีกนัยหนึ่งหมายถึงการระลึกอย่างมั่นคงในกองรูป เวทนา จิต และ สภาวะธรรม

จากความหมายดังที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ให้ความหมายของคำว่า “สติปัฏฐาน” ไว้อีก ๓ นัย คือ

๑) ที่ตั้งของสติ หมายถึง อารมณ์ของสติ ๔ ประเภท อันได้แก่ กองรูป กองเวทนา กองจิต และกองสภาวะธรรม ตามนัยนี้ “ปัฏฐาน” แปลว่า ที่ตั้ง ลง ยุ ปัจจัยในอิทธิกณสาธนะ มีรูป วิเคราะห์ว่า ปตฺธิจฺจติ เอตฺถจฺจติ ปฏฺฐานํ, สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ (สติปัฏฐาน คือ ที่ตั้งของสติ)

๒) สภาวะที่ตั้งไว้ด้วยสติ หมายถึง การล่วงความยินดียินร้าย ตามนัยนี้ “ปัฏฐาน” แปลว่า สภาวะที่พึงตั้งไว้ ลง ยุ ปัจจัยในกรรมสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏฺเจตฺตพฺพนฺติ ปฏฺฐานํ, สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ (สติปัฏฐาน คือ สภาวะที่พึงตั้งไว้ด้วยสติ)

^{๑๓๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐.

^{๑๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๓๐๑.

^{๑๓๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ พระคันธसारิกวงศ์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔.

๓) สติที่เข้าไปตั้งไว้ หรือ สติที่ตั้งไว้มัน ตามนัยนี้ “ปฏฐาน” แปลว่า เข้าไปตั้งไว้ หรือ ตั้งไว้มัน ลง ยุ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏิจาตติ ปฏิจานํ, สติยา ปฏิจานํ สติปฏิจานํ (สติปฏิจาน คือ สติที่เข้าไปตั้งไว้/สติที่ตั้งไว้มัน) อุปสรรค คือ ป ตามนัยนี้ใช้ในความหมายว่า เข้าไป เล่นไป หรือ ยิ่ง มันคง^{๑๓๙}

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้ให้ความหมายคำสติปฏิจานไว้ในปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗ ว่า

สติปฏิจาน คือ สมปยุตตรมเมสุ ปมุชา ปชานา หุตวา กายาทีสุ อารมมณฺเสุ ติฏฺฐตีติ = ปฏิจานํ แปลว่า ธรรมใดเป็นหัวหน้า คือเป็นประธานในสัมปยุตตรมทั้งหลายแล้วตั้งอยู่ใน อารมณทั้งหลาย มี กาย เป็นต้น ฉะนั้น ธรรมนั้นจึงชื่อว่า ปฏิจาน

สติ เอว ปฏิจานนติ = สติปฏิจานํ แปลว่า สตินั้นแหละเป็นประธานในสัมปยุตตรม แล้วตั้งมั่นในอารมณ มี กาย เป็นต้น ฉะนั้น ชื่อว่า สติปฏิจาน^{๑๔๐}

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ อธิบายคำสติปฏิจานว่า “สติปฏิจาน” แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง การมีสติกำกับดูสิ่งต่าง ๆ และความเป็นไปทั้งหลาย โดยรู้เท่าทันตามสภาวะของมัน ไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ที่ทำให้มองเห็นเพี้ยนไปตามอำนาจกิเลส^{๑๔๑}

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร) ให้ความหมายสติปฏิจานไว้ในคู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจัยสังคหวิภาค ว่า “สติปฏิจาน” คือ สติตั้งมั่นในการพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งมีความหมายว่า ให้พิจารณาในธรรมเหล่านั้น เพื่อให้เกิดปัญญา เห็นรูปนาม โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๑๔๒}

สรุปว่า สติปฏิจาน แปลว่า สติตั้งมั่น สภาวะที่ฟังตั้งไว้ด้วยสติ สติตั้งไว้ข้อปฏิบัติที่มีสติเป็นประธาน ในการพิจารณา กาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม เพื่อให้เกิดปัญญา เห็นรูปนาม เป็นอนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตา เพื่อเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุมรรค ผล นิพพาน

^{๑๓๙}พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปฏิจานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ พระคันธसारวิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๒๔ – ๒๕.

^{๑๔๐}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๑๓๒.

^{๑๔๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๓๙๕.

^{๑๔๒}ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจัยสังคหวิภาค, หน้า ๔๖.

๓.๘.๒ องค์ธรรมของสติปัฏฐาน ๔

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เพื่อทำลายอภิชฌา (ความยินดี) และโทมนัส (ความยินร้าย) นั้น ในเวลาปฏิบัติไม่ใช่สติเพียงอย่างเดียว^{๑๔๓} แต่ต้องมีธรรมข้ออื่น ๆ ควบคู่อยู่ด้วยธรรมที่ไม่แบ่งถึงไว้ก็คือ สมาธิ ซึ่งสมาธิจะมีอยู่ด้วย อย่างน้อยในขั้นอ่อน ๆ ส่วนธรรมที่ระบุไว้ได้แก่องค์ของวิปัสสนาภาวนา มี ๓ ประการ^{๑๔๔} คือ

๑) อาตปปี มีความเพียร หมายความว่า เพียรเพิกเลส คือมีความเพียรชอบที่เรียกว่า สัมมปธาน ๔ คือ เพียรเพื่อละอกุศลเก่า เพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ เพียรเพื่อทำกุศลใหม่ เพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่าทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมอยู่ปัจจุบันได้ชื่อว่าสังสมสติ สมาธิ และปัญญาให้เพิ่มพูนมากขึ้น^{๑๔๕}

ในการเพิกเลสให้เหือดแห้งไปในความเพียรนี้คือมรรคข้อที่ ๖ ในมรรค ๘ ที่เรียกว่า สัมมาวายามะ ซึ่งหมายถึงเพียรระงับอกุศลกรรมมิให้เกิดขึ้น เพียรในการละอกุศลกรรมที่เกิดขึ้น เพียรในการทำกุศลกรรมใหม่ให้เกิดขึ้น และเพียรในการรักษากุศลกรรมให้เจริญยิ่งขึ้น โดยย่อได้แก่ความเพียรในการกำหนดอารมณ์ของกรรมฐานหรือรูปนามที่เกิดขึ้น

๒) สัมปชาโน คือมีสัมปชัญญะ แปลว่า มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่าหยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือ เห็นลักษณะเฉพาะตัวของรูปนาม^{๑๔๖} และลักษณะทั่วไปของรูปนาม ในความเป็นไตรลักษณ์ ความรู้ตัวทั่วพร้อมในรูปนามที่กำลังเกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ รู้แจ้งชัดว่าอะไรคือรูป อะไรคือนาม โดยองค์ธรรมสัมปชัญญะได้แก่ ปัญญา ในการเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) และไม่ใช่อัตตา หรือบังคับบัญชาไม่ได้ (อนัตตา)

๓) สติมา แปลว่า มีสติ^{๑๔๗} คือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วง ตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับสนิท การเจริญสติมีประโยชน์ คือ ทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ เพื่อการพัฒนาปัญญาในการกำหนดรูปนามที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ สติยังหมายถึงความแนบชิดซึ่งทำหน้าที่ช่วยให้จิตแนบแน่นอยู่กับอารมณ์อันใดอันหนึ่ง จิตจะได้ไม่ล่องลอยและไม่ฟุ้งซ่าน อุปมาเหมือนว่าสติคือสุนัขเฝ้ายามผู้ซื้อสัตย์ การเฝ้ายาม หรือการเฝ้าระวังเช่นนี้ เมื่อมีสิ่งแปลก ๆ เข้ามาสุนัขจะส่งเสียงแสดงพลังข่มขู่ สติเมื่อมีการกำหนดอย่างต่อเนื่องจะเกิดพลัง เมื่อสติมีพลังมากขึ้นผลที่ตามมา คือ สมาธิ ซึ่งทำให้จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันใดอันหนึ่งได้นาน เห็นการเกิดและดับไป

^{๑๔๓}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๓๐.

^{๑๔๔}จำลอง ดิษยวณิช, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐาน**, เอกสารการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน รุ่นที่ ๒, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), หน้า ๓๖ - ๕๐.

^{๑๔๕}พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ พระคันธธราภวรงค์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๐.

^{๑๔๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๑๔๗}พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ พระคันธธราภวรงค์ แปลและเรียบเรียง, หน้า ๓๒

วิปัสสนาภาวนาคือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ จากความหมายของคำว่าวิปัสสนาภาวนากับความหมายของคำว่า “สติปัฏฐาน ๔” มีความหมายที่สอดคล้องต้องกัน กล่าวคือวิปัสสนาภาวนาเป็นผลของการปฏิบัติ คือ มีปัญญาเห็นแจ้งลักษณะสภาวธรรมตามความเป็นจริงอันได้แก่ ไตรลักษณ์ ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ต้องมีองค์ประกอบสำคัญ คือ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ^{๑๔๘} ระลึกไปตามฐานที่ตั้งทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และสภาวธรรมอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ต้นจนถึงกลับไป

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อันมี อาตปปี สัมปชาโน สติมา ซึ่งเป็นองค์คุณที่จะทำให้เห็นสภาวธรรมทั้งหลายที่ปรากฏตามความเป็นจริงย่อมสามารถกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๑๔๙} คือองค์คุณในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสติปัฏฐาน ๔ ว่าเป็นธรรมที่ควรเจริญ^{๑๕๐} และแสดงสติปัฏฐาน ๔ ไว้ในพระไตรปิฎกหลายพระสูตร แต่เมื่อประมวลแล้วมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นพระสูตรที่อธิบายการปฏิบัติไว้อย่างละเอียดครบถ้วน ผู้ปฏิบัติสามารถน้อมนำบทใดบทหนึ่งไปปฏิบัติได้ตามอัธยาศัยตามจริตของตนดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ เห็นเวทนาในเวทนาอยู่ เห็นจิตในจิตอยู่ และเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ย่อมกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเหระ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อกำนิพพานให้แจ้ง คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๕๐}

จากมหาสติปัฏฐานสูตร สามารถจำแนกสติปัฏฐาน ๔ อย่าง คือ ๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณากายในกายอยู่ ๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนาในเวทนาอยู่ ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิตในจิตอยู่ ๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่^{๑๕๑}

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สามารถเลือกปฏิบัติให้เหมาะกับอัธยาศัยและจริตของตนได้ซึ่งแต่ละวิธีนั้นสามารถนำผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาบรรลุถึงจุดหมายปลายทางได้ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาได้เหมือนกัน ผู้วิจัยขอขยายความเพื่อความเข้าใจในสติปัฏฐาน ๔ ดังนี้

๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

หมายถึง สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งกายคือรูปขันธ์ มีลมหายใจเข้าออก อิริยาบถใหญ่น้อย เป็นต้น องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิก ในมหากุศลจิต และมหากิริยาจิต^{๑๕๒} การพิจารณา กายนี้ เพื่อให้ประจักษ์แจ้งอาการของกายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน รู้เท่าทันกาย และ

^{๑๔๘} วจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๘๐/๑๒๙., ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๖/๒๔.

^{๑๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๖

^{๑๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐.

^{๑๕๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑ - ๓๐๒.

^{๑๕๒} พระสังฆมณฑลสังฆคณาจารย์, ปรมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗, หน้า ๑๒๓.

เรื่องทางกายตามความเป็นจริงว่า กายก็สักว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา โดยใช้ความเพียร เป็นเครื่องเผากิเลส ใช้สัมปชัญญะความรู้สึกรู้ตัวทั่วพร้อม กำหนดอารมณ์ด้วยสติพิจารณาเห็นด้วย ปัญญา เพื่อขจัดอภิชฌา หมายถึง ความยินดีพอใจในกาม คือ พอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส โทมนัส และความไม่ยินดีพอใจในกายออกเสียได้ โดยมีรูปแบบการปฏิบัติ ได้แก่

๑.๑) อานาปานบรรพ เป็นการมีสติระลึกรู้อยู่ที่ลมหายใจเข้า เมื่อหายใจเข้ายาว และหายใจออกยาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดในอาการหายใจนั้น ๆ ให้ใส่ใจสังเกตพิจารณาตรึกตรอง กำหนดรู้สึกรู้ตัวภายในกายทั้งปวง ในขณะที่หายใจเข้าและหายใจออก ให้ใส่ใจสังเกตพิจารณาตรึกตรอง กำหนดรู้ ถึงความผ่อนคลายของลมหายใจว่าหายาบหรือละเอียดขึ้นไปเป็นลำดับจนถึงขั้นที่จะต้อง พิสูจน์ว่ามีลมหายใจอยู่หรือไม่ เปรียบเหมือนเสียงเคาะระฆังครั้งแรก จะมีเสียงดังกังวานแล้วแผ่วลง จนถึงเงียบหายไป ในที่สุดในขณะที่หายใจเข้าและหายใจออกด้วยวิธีนี้ ผู้ปฏิบัติพึงมีสติปรากฏอยู่เฉพาะ หน้าว่า กายที่มีอยู่ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก^{๑๕๓}

๑.๒) อิริยาบทบรรพ เป็นการพิจารณาอิริยาบทใหญ่ในร่างกาย มีอยู่ ๔ ลักษณะ คือ ยืน เดิน นั่ง และนอน โดยให้พิจารณารู้ชัดในอาการทุกขณะทั้งการเดิน ยืน นั่ง และนอน ให้รู้ถึง ความเป็นไปในอาการนั้น ๆ เดินก็ให้รู้ชัดว่าเราเดิน ยืนก็ให้รู้ชัดว่าเรายืน นั่งก็ให้รู้ชัดว่าเรานั่งนอนก็ให้ รู้ชัดว่าเรานอน ด้วยวิธีนี้ผู้ปฏิบัติพึงมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า กายที่มีอยู่ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก^{๑๕๔}

๑.๓) สัมปชัญญะบรรพ^{๑๕๕} เป็นการทำความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ในการเคลื่อนไหว ทางกาย โดยกำหนดให้รู้เท่าทันทุกอากัปภิกิริยานั้น ๆ เช่น การก้าว การถอย การแล การเหลียว การคู้ เข้าเหยียดออก การทรงผ้าสังฆาฏิ บาตรและจีวร การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระ เป็นต้น ด้วยวิธีนี้ผู้ปฏิบัติพึงมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า กายที่มีอยู่ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิอยู่และไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

๑.๔) ปฏิกุลมณสิการบรรพ (มณสิการปฏิกุล) เป็นการพิจารณากายในกายของตน ว่าเป็นสิ่งปฏิกุล เป็นสิ่งไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น ผู้ปฏิบัติพึงพิจารณาตรึกตรองเห็นกายในกายนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้อง ล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ ในอาการ ๓๒ นั้น มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ ว่าเป็นสิ่งปฏิกุล ด้วยวิธีนี้ผู้ปฏิบัติพึงมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้า ว่ากายที่มีอยู่ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่น ถือมั่นอะไรในโลก^{๑๕๖}

^{๑๕๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒ - ๓๐๔.

^{๑๕๔}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒ - ๓๐๔.

^{๑๕๕}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕.

^{๑๕๖}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖ - ๓๐๗.

๑.๕) ธาตุมนสิการบรรพ เป็นการพิจารณากายในกายว่ากายนี้ประกอบไปด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม โดยพิจารณาแยกร่างกายออกเป็นธาตุ เป็นส่วน ๆ ส่วนหนึ่งเป็นธาตุดิน ส่วนหนึ่งเป็นธาตุน้ำ ส่วนหนึ่งเป็นธาตุไฟ และส่วนหนึ่งเป็นธาตุลม เหมือนกับคนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้มีความชำนาญ ครั้นฆ่าโคแล้วแบ่งอวัยวะออกเป็นส่วน ๆ นั่งอยู่ที่หนทางใหญ่สี่แพร่ง ด้วยวิธีนี้ผู้ปฏิบัติพึงมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่ากายที่มีอยู่ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยค้นหาและทวิฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก^{๑๕๗}

๑.๖) นวสีวิธิกายบรรพ เป็นการพิจารณาตรีกตรองโดยอาศัยสังเกตซากศพว่ามีลักษณะต่าง ๆ กันถึง ๙ ลักษณะ ได้แก่ ๑) ซากศพที่เขาทิ้งไว้ ๑ วันถึง ๓ วันขึ้นพองมีสีเขียวมีน้ำเหลืองไหลน่าเกลียด ๒) ซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า มีฝูงสัตว์ต่าง ๆ เช่น นก สุนัข มาจิกกัดกินเป็นอาหาร ๓) ซากศพที่เป็นร่างกระดูกยังมีเนื้อเลือดและยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ๔) ซากศพที่เป็นร่างกระดูกปราศจากเนื้อแต่ยังเปื้อนเลือดยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ๕) ซากศพที่เป็นร่างกระดูกปราศจากเนื้อและเลือดแล้วแต่ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ๖) ซากศพที่เป็นกระดูกปราศจากเส้นเอ็นผูกมัดแล้วกระจายเกลื่อนกลาดไปในทิศต่าง ๆ ๗) ซากศพที่เป็นกระดูกมีสีขาวเปรียบด้วยสีของสังข์ ๘) ซากศพที่เป็นกระดูกกองเกลื่อนกลาดอยู่แล้วเกินปีหนึ่งขึ้นไป ๙) ซากศพที่เป็นกระดูกผุเป็นจุณแล้ว โดยให้พิจารณาตรีกตรองซากศพที่มีลักษณะดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อพิจารณาแล้วน้อมเข้ามาสู่ภายในกายของตนว่าร่างกายของเรานี้ก็มิอย่างนี้เป็นธรรมดา คงไม่ล่วงความเป็นอย่างนี้ไปได้

จะเห็นได้ว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นการเจริญสติปัฏฐานโดยมีสติระลึกรู้รู้สึกตัว ท่วมพร้อม เฝ้าสังเกตพิจารณากายภายในกายตน ตั้งแต่ขณะลมหายใจเข้าและลมหายใจออก อาการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในทุกอิริยาบถ มีอิริยาบถย่อย และอิริยาบถใหญ่ ต่อจากนั้นพิจารณาว่าร่างกายนี้เต็มไปด้วยสิ่งปฏิภูลของสกปรกน่ารังเกลียด อันเป็นเพียงธาตุ ๔ เท่านั้นหาสาระแก่นสารใด ๆ มิได้เลย เป็นเพียงสภาวะธรรมตามธรรมชาติเท่านั้น ที่มีแต่เหตุเกิด มีแต่เหตุดับ และมีทั้งเหตุเกิดและเหตุดับอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีความรู้ประจักษ์แจ้งเช่นนี้แล้ว ผู้ปฏิบัติก็จะคลายความยึดมั่นถือมั่นว่าร่างกายนี้ก็สักแต่ว่าเป็นเพียงร่างกายเท่านั้น เพียงเพื่อใช้เป็นท้าวอาศัยระลึกหาความรู้ เจริญสติปัญญาเท่านั้น ด้วยวิธีนี้ผู้ปฏิบัติพึงมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่ากายที่มีอยู่ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยค้นหาและทวิฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก^{๑๕๘}

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

หมายถึง สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งเวทนา องค์ธรรม ได้แก่ สติเจตสิกที่ในมหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อปัณณาสก ๒๖^{๑๕๙} คือ การมีสติระลึกรู้เฝ้าสังเกตพิจารณาตรีกตรองความรู้สึกในความรู้สึกภายในกาย โดยมีสติระลึกรู้เท่าทันอาการที่มากกระทบ เวทนามี ๓ อย่าง คือ ความรู้สึกสุข ความรู้สึกทุกข์ และ ความรู้สึกไม่สุข ไม่ทุกข์ หรืออุเบกขา^{๑๖๐} โดยให้พิจารณา

^{๑๕๗}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๗ - ๓๐๘.

^{๑๕๘}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๘ - ๓๑๓.

^{๑๕๙}พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ปริเฉทที่ ๗, หน้า ๑๒๓.

^{๑๖๐}อ้างแล้ว.

ตรีกตรองเฝ้าสังเกตเห็นเวทนา (ความรู้สึก) ทั้งหมดนี้โดยความเป็นทุกข์ เนื่องจากความสุข ความทุกข์ และความไม่สุขไม่ทุกข์ (อุเบกขา) เวทนาทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์ เวทนาทั้ง ๓ นี้ยังประกอบด้วยสิ่งล่อใจ คือ กิเลส และไม่มีสิ่งล่อใจ^{๑๖๑}

เมื่อจิตเสวยเวทนาชนิดใดชนิดหนึ่งก็ให้รู้ชัดว่าจิตกำลังเสวยเวทนานั้น ผู้ปฏิบัติต้องเฝ้าพิจารณาตรีกตรองเห็นเวทนาในเวทนา เห็นอาการเกิดขึ้นแห่งเวทนา ความรู้สึกภายในกายภายนอกกาย สติเฝ้าพิจารณาตรีกตรองเห็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุเกิด ที่เป็นเหตุดับ ทั้งที่เป็นเหตุเกิดและเหตุดับในความรู้สึกนั้น ๆ^{๑๖๒} ด้วยวิธีนี้ผู้ปฏิบัติพึงมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่าเวทนาที่มีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิอยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

หมายถึง สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่อง ๆ ซึ่งจิตอันมีโลภจิต อโลภจิต โทสจิต อโทสจิต โมหจิต และอโมหจิต เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ในมหาภูตจิต^{๑๖๓} เป็นการพิจารณาเห็นจิตในจิต โดยมีสติระลึกรู้ เฝ้าสังเกตพิจารณาจิตที่เศร้าหมองหรือจิตผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ ว่าจิตนี้ ก็สักแต่ว่าจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา กำหนดรู้จิตตามสภาพที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ หรือผู้ปฏิบัติตั้งสติพิจารณาตรีกตรองดูความคิดให้รู้เท่าทันอาการของความคิด เห็นอาการตามที่ปรากฏในขณะนั้น และรู้ชัดตามความเป็นจริงของความคิดซึ่งความคิดหรือจิตมีอาการ ๘ คู่ ๑๖ ลักษณะ คือ จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ จิตมีโทสะ จิตปราศจากโทสะ จิตมีโมหะ จิตปราศจากโมหะ จิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ จิตไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตตั้งมั่น จิตไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้น จิตไม่หลุดพ้น ด้วยวิธีนี้ผู้ปฏิบัติพึงมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่าจิตที่มีอยู่ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตัณหาและทิฏฐิอยู่และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก^{๑๖๔}

๔) อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

หมายถึง สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่อง ๆ ในสภาพธรรมที่เป็นอยู่โดยอาการที่ปราศจากตัวตนอันมีสภาวะของโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกในมหาภูตจิต^{๑๖๕} หรือเป็นการพิจารณาเห็นสภาวะธรรมในสภาวะธรรม มีสติระลึกรู้เฝ้าสังเกตพิจารณาธรรมที่เป็นกุศล หรือธรรมที่เป็นอกุศล ที่บังเกิดขึ้นกับจิตเป็นอารมณ์ ว่าสภาวะธรรมนี้ก็สักแต่ว่าเป็นสภาวะธรรมไม่ใช่ สัตว์ บุคคลตัวตน เราเขา สภาวะธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในจิตนี้มี ๕ หมวด คือ นิรวณฺณ อุปาทานขันธ อายตนะ โพชฌงค์ และ สัจจะ^{๑๖๖}

^{๑๖๑}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓ - ๓๑๔.

^{๑๖๒}อ้างแล้ว.

^{๑๖๓}พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗**, หน้า ๑๒๓.

^{๑๖๔}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔ - ๓๑๕.

^{๑๖๕}พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗**, หน้า ๑๒๔.

^{๑๖๖}ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๒ - ๔๐๕/๓๑๖ - ๓๔๐.

เมื่อจิตของผู้ปฏิบัติเจริญอยู่ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ แล้ว ศีล สมาธิ ปัญญาที่เกิดขึ้นก็บริบูรณ์ กิเลสจะแทรกเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ ไม่ได้เลย ตรงกันข้าม หากขาดสติกิเลสก็จะแทรกแทน ผู้ปฏิบัติควรทำใจให้เป็นกลาง หน้าที่ของผู้ปฏิบัติเพียงทำเหตุปัจจัยให้สมบูรณ์ คือการกำหนด มีสติระลึกรูปรูปนามให้ทันปัจจุบัน แล้วผู้ปฏิบัติจะประจักษ์แจ้งความจริงได้ในที่สุด ทั้งนี้ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความอดทน และความเพียรอย่างแรงกล้าด้วยกำลังเล็ก ๆ น้อย ๆ ผู้ที่ต้องการความหลุดพ้นจากทุกข์จะต้องประพฤติอย่างจริงจังโดยไม่ย่อท้อ^{๑๖๗}

สรุปว่า หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นวิธีการพัฒนาจิตให้เจริญขึ้นจากการติดอยู่ภายใต้อำนาจของกามคุณทั้งหลาย เช่น รูป รส กลิ่น เสียง เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เพื่อการเป็นไปสู่ความหลุดพ้นจากความเศร้าหมองเร่าร้อนที่มีสภาวะต้นเหตุที่เป็นเจ้าเรือน กล่าวโดยย่อคือการมีสติตั้งจิตมั่นไว้ในสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะกายานุปัสสนาสติปัฏฐานและธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นได้ทั้งนามและรูป ส่วนเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานและจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นนามอย่างเดียว ซึ่งนามรูปมีความสัมพันธ์อาศัยซึ่งกันและกันเฉพาะภายใน เช่น นามอาศัยนาม รูปอาศัยรูป นามอาศัยรูป รูปอาศัยนาม โดยมีความเกี่ยวเนื่องเป็นปฏิจกสมุบาทเพราะเป็นวิปัสสนาภูมิ อันมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ มีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของนามของรูปที่ดำเนินไปเป็นขณะ ๆ สืบต่อกันไม่ขาดสาย โดยความเกิดขึ้นและปรากฏเป็นอารมณ์ ในการกำหนดพิจารณาปัจจัยให้เห็นเป็นเพียงอาการปรากฏตามหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อก่อให้เกิดปัญญาญาณ จึงจะเห็นสภาวะของเหตุและปัจจัยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นจึงต้องกำหนดให้รู้ถึงเหตุแห่งปัจจัยในระหว่างนามกับนาม นามกับรูป รูปกับรูป รูปกับนาม ซึ่งเป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนาญาณที่ปรากฏ เพราะเป็นวิธีการดำเนินไปสู่พระนิพพานได้ทางเดียวเท่านั้น

๓.๙ อานิสงส์แห่งการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาถือว่เป็นการปฏิบัติตามแนวทางที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร เพื่อความรู้แจ้งแห่งรูปนาม พระไตรลักษณ์ ย่อมบรรลุมรรค ผลและนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความเศร้าโศกและความคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกาย และโหม้นสทางใจในภพนี้ เมื่อได้ปรินิพพานแล้วก็ไม่เวียนว่ายตายเกิดในภพใหม่ ได้รับทุกข์และโหม้นสอีก เป็นผู้บรรลุมรรคญาณ พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ทั้งปวง

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสอานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก มหาสติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ว่า

^{๑๖๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๘๘.

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ตลอด ๗ ปี ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี ๗ เดือน ๖ เดือน ๕ เดือน ๔ เดือน ๓ เดือน ๒ เดือน ๑ เดือน ครึ่งเดือน จงยกไว้ พึงหวังผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ก็จักเบื่อหน่าย”^{๑๖๘}

“ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางสายเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพานทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๑๖๙}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.๕.๙) รจนาเกี่ยวกับเรื่องอานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ไว้ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน โดยจำแนกไว้ ดังนี้

๑) อานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ แปลตามความหมายได้ ๓ ประการ คือ

(๑) อานิสงส์ แปลว่า คุณอันหลังไหลออกมาโดยยิ่ง หมายความว่า การกระทำความดีนั้นสามารถจะให้ผลแก่บุคคลผู้กระทำอยู่เสมอ ดุจดั่งน้ำซึ่งมีน้ำไหลออกมาอยู่ไม่ขาดสายฉันนั้น เช่น เมื่อเราทำบุญด้วยทาน ศีล และภาวนา ความดีใจสุขใจก็มีอยู่เสมอ ยิ่งตอนจวนใกล้จะตายก็จะปรากฏแก่ผู้นั้นอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งมากทีเดียว

(๒) อานิสงส์ แปลว่า เปียดเปียน หมายความว่า เปียดเปียนความชั่ว ขับไล่ความชั่ว กำจัดความชั่วออกไปจากชั้นธันดาน เช่น คนที่ประพฤติสุจริตทางกาย ทางวาจา และทางใจ กล่าวคือความประพฤติเลวทรามต่ำช้าทางกาย เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพราะอานิสงส์ของความสุจริตนั่นเองเข้าไปเปียดเปียน จึงเป็นเช่นนั้นไปได้

(๓) อานิสงส์ แปลว่า ชมเชย หมายความว่า ตัวเองก็ชมตัวเองอยู่ในใจว่าได้ทำแต่ความดีไว้ แม้คนอื่นผู้ที่เห็นเราทำดีก็ย่อมจะนำความดีนั้นไปยกย่องชมเชยสรรเสริญต่อไป ถ้าดูตามประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาก็ย่อมจะเห็นได้ชัดเจนมาก เช่น พระโสภโณปิวิสะ เป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียรมาก จนถึงกับพระพุทธองค์เองก็ทรงชมเชย ยกย่อง สรรเสริญว่าเป็นยอดเยี่ยมกว่าภิกษุทั้งหลายในฝ่ายมีความเพียร

๒) อานิสงส์จะเกิดขึ้นในภพนี้และอานิสงส์ในภพหน้า โดยแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ อานิสงส์ที่เป็นนามอย่างหนึ่ง คือเป็นธรรมชาติที่ไม่มีตัวตน เกิดอยู่กับใจของบุคคลผู้ทำความดีมีการทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น และอานิสงส์ที่เป็นวัตถุสิ่งของอย่างหนึ่ง

๓) อานิสงส์ของการเจริญวิปัสสนาภาวนา จะเกิดขึ้นตั้งแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุดได้ ดังนี้

(๑) ผู้ปฏิบัติพอนึกในใจ หรือตั้งใจว่าจะปฏิบัติธรรมเท่านั้นก็เป็นมหากุศล ถ้าตายด้วยจิตดวงนี้ต้องไปเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดาอย่างแน่นอน ที่จะไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ นั้นเป็นอันไม่มีอย่างแน่นอน

^{๑๖๘}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๗/๑๒๘ – ๑๓๐.

^{๑๖๙}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๘/๑๓๑.

(๒) ในขณะที่ตัดสินใจลงมือปฏิบัติ สมาทานกรรมฐานอยู่นั้น ภายก็ได้กราบไหว้ พระรัตนตรัย ปากก็ได้สรรเสริญคุณพระรัตนตรัย ใจก็นึกน้อมไปตาม เป็นอันว่าในขณะที่กำลัง สมาทานกรรมฐานตามนัยแห่งมหาสติปัฏฐานอยู่นั้น กายกรรม ๓ วิจิตรกรรม ๔ มโนกรรม ๓ บริสุทธิดี จัดเป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นบุญ ผลแห่งบุญจะพาไปสู่สุคติ ผลบุญจะพาไปชั่วเป็นอันไม่มี และผลแห่ง บาปจะพาไปสู่สุคติก็ไม่มีเช่นเดียวกัน

(๓) ในขณะที่เดินจงกรมและนั่งภาวนาอยู่นั้น ได้ชื่อว่าผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอยู่ ระหว่างการบำเพ็ญเพียรในอริยมรรค ผู้ที่บำเพ็ญศีล สมาธิ และปัญญา ชื่อว่าได้บำเพ็ญบุญ คือเป็น มหากุศล จึงชื่อว่าเป็นอานิสงส์ของมหาสติปัฏฐาน

(๔) ผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้ชื่อว่าได้บูชาพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติบูชาอย่างสูงสุด

(๕) ชื่อว่าเป็นผู้มีใจความจงรักภักดีต่อพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง

(๖) ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เพราะไม่อยู่ปราศจากสติ

(๗) ทำให้คนมีศีลธรรมดี เพราะถ้าผู้ใดปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ได้ผลดีแล้ว ผู้นั้นเป็นผู้มั่นคงอยู่ในศีล ๕ เป็นนิตย^{๑๗๐}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ)^{๑๗๑} กล่าวถึงองค์คุณที่เพียรปฏิบัติธรรม เรียกว่า ปธานียังคะ ไว้ในหนังสือวิปัสสนานัยว่า องค์คุณที่เพียรปฏิบัติธรรมนั้น มี ๕ ประการ คือ

๑) มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย วิปัสสนาจารย์ และแนวทางในการปฏิบัติ

๒) มีสุขภาพดี มีโภชนาตุย่อยอาหารได้ง่าย

๓) ไม่ปกปิดโทษของตนแก่ครูอาจารย์และเพื่อนพรหมจรรย์

๔) มีความเพียรที่มีองค์ ๔ คือ การยอมให้ร่างกายเหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก และยอมให้ เลือดเนื้อในร่างกายเหือดแห้งไป

๕) เกิดปัญญาหยั่งเห็นความเกิดดับของรูปนาม

พระมหาทองม้น สุทธิจิตโต ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคู่มือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ ว่า จะทำให้เกิดอานิสงส์ ๕ ประการ ได้แก่ ๑) เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย ๒) เพื่อระงับความโศกและความคร่ำครวญ ๓) เพื่อดับความทุกข์และความโศก ๔) เพื่อบรรลุนิพพาน คืออริยมรรค ๕) เพื่อเห็นแจ้งพระนิพพาน^{๑๗๒}

^{๑๗๐}ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.๖.๙) วจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุฐานาจริยะ, หน้า ๑๐๖๘ - ๑๐๗๒.

^{๑๗๑}พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) วจนา, วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๓๑๕ - ๓๑๖.

^{๑๗๒}พระมหาทองม้น สุทธิจิตโต, คู่มือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สำหรับผู้เริ่มปฏิบัติธรรม, หน้า ๓๕.

สรุปว่า ผู้ที่ได้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ อย่างถูกต้องแล้ว ย่อมจะได้รับอานิสงส์มากมายเหลือล้นพ้นที่จะนับประมาณมิได้ หากผู้ปฏิบัตินั้นมีความเพียรพอผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาย่อมเกิดประโยชน์ ทำให้มีความสุขและร่มเย็นทางกายและทางใจ เป็นบาทฐานในการบรรลุธรรม อีกทั้งยังทำให้ผู้ที่อยู่รอบข้างมีความสุขไปด้วย สำหรับอานิสงส์ของการเจริญวิปัสสนาภาวนานั้น จะทำให้มีกายวาจาและใจที่บริสุทธิ์ ระวังความโศกเศร้า คร่ำครวญ พ้นจากความทุกข์จนเข้าถึงพระนิพพานได้อันเนื่องมาจากการตามดูตามรู้ด้วยสติทันปัจจุบัน เห็นรูปเห็นนาม เห็นไตรลักษณ์จนได้ประสบมรรคผล และนิพพาน ดังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคว่า “ภิกษุมีกายและจิตที่ตั้งมั่น กำลังเย็น เดิน นั่ง หรือนอนก็ตาม ก็ดำรงสตินี้ไว้มัน เธอพึงได้คุณพิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย แล้วพึงถึงสถานที่ที่มัจจุราชมองไม่เห็น”^{๑๗๓} และด้วยอานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ย่อมทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลายมีความบริสุทธิ์ ล่วงพ้นจากความเศร้าโศกเสียใจ เมื่อกระทำให้แจ้งแล้วย่อมถึงนิพพาน

๓.๑๐ สรุปท้ายบท

การที่จะบรรลุมรรค ผล และนิพพานได้นั้น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะต้องเข้าถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ในพระสูตรต่าง ๆ เช่น มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น ดังนั้น หลักการเจริญกรรมฐานไม่ว่าจะเป็นสมถกรรมฐานด้วยการฝึกจิตให้มีความเป็นเอกัคคตารมณ์ก็ตาม หรือวิปัสสนาภาวนาด้วยการพิจารณาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงในพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตาก็ตาม ผู้ปฏิบัติจะต้องยึดหลักการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณาเห็นภายในกายอยู่เนื่อง ๆ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่เนื่อง ๆ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่เนื่อง ๆ และพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เนื่อง ๆ การปฏิบัติดังกล่าวจะต้องมีพื้นที่หรือภูมิในการปฏิบัติที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ได้แก่ ชั้น ๕ เป็นต้น ที่คอยช่วยอุปถัมภ์เกื้อกูลให้การปฏิบัติบรรลุธรรมได้

การปฏิบัติสมถกรรมฐาน กับ วิปัสสนากรรมฐาน ย่อมมีความแตกต่างกันอย่างเด่นชัดอย่างแน่นอน เพราะสมถกรรมฐานเป็นการเข้าถึงเอกัคคตารมณ์ สำหรับวิปัสสนาภาวนาเป็นการปฏิบัติที่รู้แจ้งตามความเป็นจริงในไตรลักษณ์ เป็นการเห็นจริงของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ย่อมจะเกิดมรรค ผล และนิพพาน บุคคลที่จะเข้าถึงมรรค ผล นิพพานได้นั้น จะต้องผ่านกระบวนการปฏิบัติที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นทางอันประเสริฐ เป็นทางดำเนินของพระอริยเจ้า โดยมีหลักธรรมที่ประกอบร่วมกันเป็นอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ตั้งแต่สัมมาทิฐิ . . . สัมมาสมาธิ กล่าวคือ จะต้องรู้ในทุกๆ รู้ในทุกขสมุทัย และรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ส่วนองค์มรรคที่เหลือเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดวิปัสสนาปัญญา การปฏิบัตินั้นจะต้องมีการปฏิบัติด้วยการเดินทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา มาก่อน เมื่อวิปัสสนาปัญญา มีกำลังแก่กล้าขึ้นจนมรรคญาณ ผลญาณ เกิดขึ้นจนกระทั่งถึงนิพพาน จึงกล่าวได้ว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมสำคัญในการบรรลุธรรม

หลักการปฏิบัติที่นำพาบุคคลผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้มีปัญญาเห็นแจ้งบรรลุลุธรรมให้หลุดพ้นจากกิเลสได้ด้วยสติปัฏฐาน ๔ นั้นแห่งบุพนิมิตมัชฌิมาปฏิบัติ เราควรกระทำให้เกิดมีขึ้นในตน เพราะถือว่าเป็นข้อปฏิบัติเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรมตามอริยมรรคหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิบัติ มีสติกำกับรับรู้อารมณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้นจนเห็นอาการเกิดดับและหมดสิ้นไปแห่งกรรมกิเลสนี้ก็เพราะได้เจริญอริยมรรคซึ่งสงเคราะห์อยู่ในไตรสิกขา เมื่อเจริญไตรสิกขาเท่ากับได้เจริญอริยมรรค จนเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวก ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ทำให้พ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏทั้งปวงได้

วิปัสสนา หมายถึง การรู้แจ้ง การรู้วิเศษ หรือการเห็นแจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน ดังที่สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ) ทรงนิพนธ์ธรรมไว้ในหนังสืออริยวังสปฏิบัติ ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้าว่า “การเจริญสติปัฏฐานเท่ากับการเจริญมรรค ๘”^{๑๗๔} การที่จะรู้แจ้งในวิปัสสนาเพื่อเป็นเหตุให้บรรลุลุธรรมในอริยสัจ ๔ ได้นั้นจะต้องปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อความพ้นทุกข์ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลายใน ๔ อสงไขยแสนกัปนี้และกับอื่น ๆ ได้บรรลุลุความหมดจดจากกิเลสด้วยทางสายเดียว คือ สติปัฏฐาน ๔ มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นต้น^{๑๗๕}

พระสูตร เป็นหลักคำสอนให้ผู้ปฏิบัติได้ถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ถูกต้องอาทิเช่น หลักการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนสาวกทั้งหลายให้พึงปฏิบัติด้วยการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรมารมณ์ โดยที่พระผู้มีพระภาคทรงเป็นกัลยาณมิตร^{๑๗๖} ของสาวกทั้งหลาย พระองค์ได้ทรงสั่งสอนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้เหล่าสาวกทั้งหลายจนได้บรรลุพระอรหันต์ ดังนั้น กัลยาณมิตรจึงมีบทบาทที่สำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเราจะได้ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตรสูตรในบทที่ ๔ ต่อไป

^{๑๗๔} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติ ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า, หน้า ๖๗.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๑๗๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๐/๕๓๘.

บทที่ ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร

การศึกษาวินัยนี้ เป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร ด้วยการอาศัยหลักธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษาไว้ ดังนี้

- ๔.๑ การเตรียมตัวก่อนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร
- ๔.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตรด้วยการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘
- ๔.๓ การใช้หลักธรรมในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๔.๔ สรุปท้ายบท

๔.๑ การเตรียมตัวก่อนการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร

การดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จะต้องมีมิตรสหาย พวักพ้องและบริวาร ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญอย่างยิ่ง ที่จะช่วยเหลือให้มีความราบรื่นในการสร้างชีวิต อย่างสมบูรณ์และเต็มที่ เราจึงควรที่จะผูกมิตร คบหาสมาคมไว้กับบุคคลรอบข้าง โดยเมื่อหันไป ในทางทิศใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางโลก หรือทางธรรมก็ตาม ในทางโลก ถ้าเราได้กัลยาณมิตรที่ดีก็จะ ประคับประคองช่วยเหลือให้เราสร้างแต่ความดีงาม ในทางธรรม ก็จะช่วยแนะนำให้เราบรรลุในสัจธรรม ชี้แนะแนวทางแห่งความพ้นทุกข์ ไม่ต้องมาเวียนวุ่นวายเกิดอีก ดังนั้น การปฏิบัติวิปัสสนาจึงต้องมีครูหรือผู้ชี้แนะ ซึ่งครูหรือผู้ชี้แนะในที่นี้คือ กัลยาณมิตร นั่นเอง กัลยาณมิตรที่ดีนั้นจะต้องมีคุณธรรม เพื่อทำหน้าที่เป็นมิตรที่ดี ด้วยการมีความรู้ เป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ ผู้พบเห็นก็เคารพ นับถืออยากที่จะเข้าไปคบหาสมาคมด้วย

ก่อนที่จะเข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติหรือเรียกอย่างหนึ่งว่า “โยคี”^๑ หรือ ในศูนย์ปฏิบัติธรรมต่าง ๆ มักจะเรียกว่า “ลูกโยคี” จะต้องไปขอขึ้นกรรมฐานกับวิปัสสนาจารย์ก่อน ดังนั้น วิปัสสนาจารย์ที่ขึ้นกรรมฐานให้ท่าน ได้ชื่อว่า “ครู” หรือ “วิปัสสนาจารย์” ที่เป็นกัลยาณมิตร ต่อผู้ปฏิบัติหรือลูกโยคินั่นเอง “กัลยาณมิตร” ในที่นี้หมายถึง กัลยาณมิตรผู้ที่ดีดำรงตนอยู่ในฝ่าย ข้างดี มีจิตที่มุ่งในสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างจริงใจ กัลยาณมิตรนั้นพึงประกอบด้วยคุณธรรมหรือ คุณสมบัติประจำตน หรือกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ ได้แก่ ปิโย (น่ารัก) ครุ (ที่น่าเคารพ) ภาวนีโย (น่ายกย่อง) วตฺตา จ (รู้จักพูดให้ได้ผล) วจนฺทฺชโม (อดทนต่อถ้อยคำ) คมฺภีรญฺจ (กล้า กตฺตา (ແຄລງເຣື່ອງ ລ້ຳລຶກໄດ້) และ โນ จຸມູຈາເນ ນິໂຍໂຊເຍ (ไม่ชักนำไปสู่ฐาน)^๒

^๑โยคี หมายถึง ผู้เพียรเพื่ากิเลส

^๒พ. จ. (บาลี) ๓๐/๖๗๓/๓๓๒., อ. ส. ต. ต. ก. (บาลี) ๒๓/๓๔/๓๓., พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๔.

นอกจากวิปัสสนาจารย์ จะมีคุณสมบัติของความเป็นกัลยาณมิตรธรรมดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นก็ตาม ผู้ปฏิบัติจะต้องตรวจสอบสำรวจตนเองว่าได้ดำรงอยู่ด้วยความศรัทธา มีความสมบูรณ์ด้วยศีล ความเสียสละ ความขยันหมั่นเพียร และมีปัญญาความรอบรู้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นพื้นฐานหรือไม่ คุณลักษณะดังกล่าวเป็นองค์ธรรมที่ช่วยสนับสนุนให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาของผู้ปฏิบัติพัฒนาก้าวหน้าไปได้

หลักธรรมในการดำรงตนบนฐานะของความเป็นกัลยาณมิตรนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก คุณธรรมของกัลยาณมิตร มี ๗ ประการ^๓ ดังนี้

๔.๑.๑ ปิโย (น่ารัก)

ปิโย แปลว่า น่ารัก^๔ หมายถึง เป็นที่สบายใจเมื่อเข้าใกล้ กล่าวคือเมื่อได้พบเจอครั้งใด ก็มีความสุขสดชื่น แจ่มใส ร่าเริงเบิกบานใจอยู่เป็นนิตย์ ยังได้เข้าใกล้ ได้สนทนาพูดคุยด้วยแล้วยังสบายใจ ชวนให้ปรึกษาไต่ถาม อุปมาเหมือนพระจันทร์ในคืนวันเพ็ญ มีความสว่างไสวชุ่มเย็นชวนให้มองเป็นที่ชื่นชอบของคนทั้งหลาย และยังเข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกรักสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจให้ผู้เรียนอยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม^๕ จึงถือว่าผู้นี้เป็นผู้ที่มีธรรม เป็นที่รักอยู่ในใจของตน ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตปิยสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้เป็นที่รักว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการได้แก่

๑) เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒) เป็นพหูสูตร ทรงสุตะ สังสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปากขึ้นใจแทงตลอดดีด้วยทวิญญู

๓) เป็นผู้มีความงาม เจริญถ้อยคำไพเราะอันประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่สละสลวย ไม่หยาบคาย ให้รู้ความหมายได้

๔) เป็นผู้ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

๕) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

^๓ดูรายละเอียดใน กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมการ แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, (ปทุมธานี: ม.ป.ท., ๒๕๔๘) หน้า ๓๕ – ๓๗.

^๔พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๔.

^๕พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๐๙.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพและเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย^๖

นอกจากธรรมดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น ผู้วิจัยขอนำหลักธรรมที่วิปัสสนาจารย์ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรที่ดี คือ พรหมวิหาร^๗ (ธรรมที่เป็นเครื่องอยู่ของพรหม) เป็นหลักธรรมที่เป็นหลักประจำใจของผู้ใหญ่ ธรรมที่ผู้ใหญ่พึงประพฤติเป็นธรรมที่เกิดในใจเป็นธรรมที่คอยกระตุ้นให้เกิดการสังเคราะห์ ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้ใหญ่นี้มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีต่อกันมี ๔ ประการ คือ เมตตา (ความรัก ความปรารถนาดีต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข) กรุณา (ความห่วงใย ความสงสารคิดจะช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์) มุทิตา (ความพลอยยินดี ความดีใจด้วยที่ผู้อื่นได้ดี ได้รับความสำเร็จ) และอุเบกขา (ความวางใจเป็นกลางไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อคนอื่นได้รับความวิบัติ)^๘ ซึ่งพรหมวิหาร ๔ นี้ เมื่อเปรียบเทียบกับอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้ว พรหมวิหาร ๔ จัดอยู่ในฝ่ายของสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)^๙

ธรรมที่เกื้อหนุนดังที่กล่าวมานี้ วิปัสสนาจารย์ที่ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรย่อมมีความรัก ความเมตตา ปรารถนาดีต่อลูกโยคีหรือลูกศิษย์เป็นอย่างมาก ตัวอย่างเช่นบอกกรรมฐานให้ ชี้แนะแนวทางการเดินจงกรม นั่งสมาธิ และช่วยสอบอารมณ์แก้สภาวะธรรมให้ปฏิบัติในทางที่ถูกต้อง ด้วยหัวใจของความเป็นครู ความเป็นกัลยาณมิตร ด้วยความรักความเมตตา ความปรารถนาดีต่อลูกศิษย์ อยากให้เจริญก้าวหน้าพัฒนาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และประการสุดท้ายอยากให้พ้นจากความพ้นทุกข์ ดังเหมือนกับพระผู้มีพระภาคที่ได้ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ทั้งหลาย

๔.๑.๒) ครู (นำเคารพ)

ครู แปลว่า นำเคารพ^{๑๐} ทำตัวเป็นที่น่าเคารพ หนักแน่น เป็นที่พึ่งได้ให้เกิดความอบอุ่นเมื่อใกล้ชิด กล่าวคือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งและเป็นที่ปลอดภัย บุคคลที่ควรสักการะ เคารพ และเสวนา หมั่นเข้าหา ได้แก่ บุคคลที่เป็นผู้ยิ่งกว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้ที่มีสมมามาธิในอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะจะทำให้ศีล สมาธิ ปัญญาของเรา ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์^{๑๑}

วิปัสสนาจารย์ที่ดำรงอยู่ในศีล สมาธิ และปัญญาย่อมจะมีศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) และทิวีสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิวีส)^{๑๒} เป็นกัลยาณมิตรกับลูกศิษย์ย่อมจะเข้ามาด้วย

^๖อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๒/๓๗๔ - ๓๗๕.

^๗พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมของผู้ประเสริฐ ธรรมของผู้ใหญ่, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^๘พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๖๓๔.

^๙พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๐๙.

^{๑๐}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๔๖.

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๗๕.

^{๑๒}อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๕/๑๒๘.

ความศรัทธา มีความเคารพและมีความเกรงใจ อยากได้ความรู้จากท่าน อุปมาเปรียบเหมือนขุนเขาที่ตระหง่านมั่นคงอยู่ไม่มีวันที่จะล่มสลายเพราะแรงลม เป็นที่พึ่งที่เกาะที่อาศัยได้ทุกเมื่อ

๔.๑.๓) ภาวนีโย (น่ายกย่อง)

ภาวนีโย แปลว่า น่ายกย่องหรือน่าเจริญใจ^{๑๓} น่าเทิดทูน^{๑๔} น่าสรรเสริญ^{๑๕} คือมีความรู้ ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่อง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้างและระลึกถึงความซาบซึ้ง มั่นใจ และภูมิใจ^{๑๖} ทำตัวน่ายกย่อง ให้เกิดความภูมิใจเมื่อกล่าวถึงนำถือเอาเป็นแบบอย่าง^{๑๗} ในที่นี้หมายถึงผู้ที่เพียรพยายามนี้จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้จริงทรงภูมิแห่งปัญญอย่างแท้จริง และเป็นผู้ที่ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่อง ควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้าง และรำลึกถึงความซาบซึ้ง มั่นใจและภาคภูมิใจ^{๑๘} วิปัสสนาจารย์เป็นผู้ที่มีความรู้มีภูมิปัญญา ฝึกฝนตนอยู่ตลอดเวลา ดำรงตนอยู่ในธรรมด้วยดีเสมอมา ลูกศิษย์ทุกคนที่ได้เห็นในจริยาวัตรของท่าน ย่อมเกิดความเลื่อมใสเป็นธรรมดา เพราะท่านเป็นบุคคล ผู้ดำรงอยู่ในธรรม ไม่ทำบาป ไม่ถึงอกติ เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภัยาคติ เป็นสัตว์บุรุษที่น่าสรรเสริญ^{๑๙} และเพราะท่านดำรงอยู่ในฐานะ ๕ ประการ คือ มีศรัทธาในกุศลธรรม มีhiriในกุศลธรรม มีโอตตปปะในกุศลธรรม มีวิริยะในกุศลธรรม มีปัญญาในกุศลธรรม^{๒๐} จึงเป็นเหตุให้ลูกศิษย์สรรเสริญยกย่องท่านอย่างนี้ เพียงแค่นี้ก็ทำให้เกิดความประทับใจแล้ว คุณสมบัติข้อนี้ อุปมาเหมือนดวงอาทิตย์ยามเที่ยงโชติช่วงชัชวาลเป็นใหญ่ในท้องฟ้า^{๒๑}

๔.๑.๔) วุตตา จ (รู้จักพูดให้ได้ผล)

วุตตา จ แปลว่า รู้จักพูดให้ได้ผล รู้แจ้งให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี^{๒๒} วิปัสสนาจารย์ที่ดีนั้นย่อมมีความรักความเมตตา คอยชี้แนะอบรมถ่ายทอดจนกระทั่งติดเป็นนิสัย ท่านจะคอยพรับสอนให้คำปรึกษาการปฏิบัติให้เป็นไปอย่างถูกต้องตรงตามหลักคำสอนของพระผู้มีพระภาคให้ปฏิบัติไปในทางที่เหมาะสมและถูกต้อง ไม่หลงติดไปในกิเลสทั้งหลาย

^{๑๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๗๔.

^{๑๔}กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, หน้า ๓๕., ปรีชา นันทาภิวัดน์ ร.น., นาวาเอก (พิเศษ), พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๖.

^{๑๕}พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๖๑.

^{๑๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๗๔.

^{๑๗}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๔๖.

^{๑๘}อ้างแล้ว.

^{๑๙}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐/๓๒.

^{๒๐}อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕/๘.

^{๒๑}กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, หน้า ๓๖๕.

^{๒๒}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๗๔.

เกี่ยวกับเรื่องการกล่าวตักเตือน มีตอนหนึ่งพระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ ภิกษุฉันนะ ฟังพูดได้ตามต้องการ แต่ภิกษุไม่ฟังว่ากล่าวตักเตือนพร่ำสอนเธอ”^{๒๓} ด้วยเหตุที่กล่าวอย่างนี้ เพื่อให้ภิกษุผู้อาวุโสได้ว่ากล่าวตักเตือนภิกษุฉันนะในภายหลังจากพระองค์ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว เพราะพระองค์ทรงมีความรัก ความห่วงใยและความเอ็นดูต่อภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์ แสดงว่าพระองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรกับทุก ๆ คน ฉันใดก็ฉันนั้น วิปัสสนาจารย์ย่อมรักและห่วงใยลูกศิษย์ของท่านเสมอ เช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคทรงห่วงใยสาวกของพระองค์

๔.๑.๕) วจนกฺขโม (อดทนต่อถ้อยคำ)

วจนกฺขโม แปลว่า อดทนต่อถ้อยคำ^{๒๔} ไม่ว่าคำนั้นจะตำหนิเพียงใดก็ตาม อดทนคำพูดและการกระทำของเพื่อนได้ มีเหตุผล พร้อมทั้งจะรับฟังเพื่อน^{๒๕} อดทนต่อถ้อยคำคนรอบข้าง^{๒๖} คือ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ ต่าง ๆ อดทนฟังได้ ไม่เบื้อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ ในเรื่องความอดทนนี้พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้เมื่อครั้งทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ ที่กรุงพินธุมิตรราชธานีว่า “ความอดทน คือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง”^{๒๗} คุณสมบัติข้อนี้ย่อมทำให้กัลยาณมิตรอยู่ในฐานะของผู้จุดประกายความสว่างทางปัญญาแก่มิตรด้วยกัน อุปมาเหมือนผู้จุดคบเพลิงในที่มืด หายของทีคว่า ปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง ให้สิ้นความเคลือบแคลงสงสัย พร้อมทั้งจะเดินไปสู่หนทางแห่งความสุขอย่างมั่นใจ^{๒๘}

๔.๑.๖) คมภิรณฺจ กถิ กตฺตา (ແລ່ງເຣື່ອງລຶກຂຶ້ງໄດ້)

คมภิรณฺจ กถิ กตฺตา แปลว่า แล่งเรื่องล้าลึกได้^{๒๙} ฉลาดชี้แจง^{๓๐} คือ อธิบายเรื่องลึกซึ้งซับซ้อนให้กระจ่างชัดให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป วิปัสสนาจารย์ท่านเป็นผู้ที่มีความแตกฉานในหลักธรรมคำสอนอยู่แล้ว ท่านมักจะพร่ำสอนหลักธรรมที่ประกอบด้วยสังขธรรมและปัจจุสมุปบาทธรรม เป็นต้น ด้วยสุดสมบัติ ยกตัวอย่างเช่น ในขณะที่แสดงพระธรรมเทศนาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา บางเรื่องเป็นเรื่องที่ลึกซึ้งมาก เช่น ปรมัตถธรรม อารมณฺณกรรมฐาน เป็นต้น วิปัสสนาจารย์ท่านจะหาแนวทาง หรือวิธีการที่จะอธิบายให้ลูกศิษย์เข้าใจให้ได้ ไม่ให้ติดขัด บางครั้งท่านจะอธิบายสอดแทรกถึงลำดับญาณ มีการเปรียบเทียบสภาวะธรรมเกิดขึ้นเข้ากับญาณระดับต่าง ๆ โดยไม่ปิดบังอำพรางลูกศิษย์ การกระทำเช่นนี้ก็เพื่อให้ลูกศิษย์มีความมุ่งมั่นต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ให้พัฒนาก้าวหน้าต่อไปโดยไม่ติดขัดแต่ประการใด

^{๒๓}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๕.

^{๒๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๗๔.

^{๒๕}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๔๖.

^{๒๖}กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, หน้า ๓๖.

^{๒๗}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๒๘}กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, หน้า ๓๖.

^{๒๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๗๔.

^{๓๐}พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๘, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๔๖.

๔.๑.๓) โน จณฺหาเน นิโยชเย (ไม่ชักนำในอาณาน)

โน จณฺหาเน นิโยชเย แปลว่า ไม่ชักนำในอาณานคือไม่แนะนำในทางที่ไม่สมควร ไม่เสื่อมเสีย^{๓๑} แนะนำแต่เรื่องที่เหมาะสมดีงาม ไม่ชักจูงไปในเรื่องที่เหลวไหลไม่สมควร วิปัสสนาจารย์ท่านเป็นผู้มีความเพียรพยายาม เป็นผู้ที่มีสติตั้งมั่นในกุศลธรรม ไม่คิดฟุ้งซ่าน รู้แจ้งชัดไม่วิปริต ผิดเพี้ยนด้วยปัญญา ย่อมสอดส่องดูแลกุศลธรรมและอกุศลธรรมด้วยสติ รู้คุณและโทษ เห็นประโยชน์และโทษของสัตว์ทั้งหลาย ช่วยขจัดความทุกข์ให้กับลูกศิษย์ของท่าน ๆ จะไม่แนะนำไปในทางเสื่อมเสียทางไม่ดีเป็นอันตรายอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หรือในทางโลกที่ผิดศีลธรรมเป็นอันตราย เพื่อต้องการให้ผู้ปฏิบัติเว้นการประพฤติชั่วทำความดีและทำจิตใจให้ผ่องใสดังที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์ที่กรุงพินธุราชธานี ว่า “...การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อมและการทำจิตของตนให้ผ่องแผ้วนี้คือคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย...”^{๓๒} จึงกล่าวได้ว่าการกระทำความดีกล่าว สามารถทำให้การปฏิบัติวิปัสสนาของผู้ปฏิบัติมีอินทรีย์ที่แก่กล้า สามารถพัฒนาการปฏิบัติไปได้อย่างลุล่วง ไม่ตกไปในอบายและนำไปสู่การบรรลุธรรม ผล นิพพาน ในอนาคตกาลอันใกล้ต่อไปได้อย่างแน่นอน คุณสมบัติข้อนี้อุปมาเหมือนช้างตวงวัดที่มีมาตรฐานคงเส้นคงวา ไม่มีนอกไม่มีใน ไม่มีเบื้องหน้าเบื้องหลัง^{๓๓}

สรุปว่า ผู้เป็นกัลยาณมิตรจะต้องมีธรรมประจำใจ ที่เรียกว่า “กัลยาณมิตรธรรม” มี ๗ ประการ ดังที่กล่าวมาแล้ว คนใดที่เพียบพร้อมไปด้วยธรรมดังกล่าว ย่อมเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน โดยผู้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรนั้น ย่อมยังประโยชน์ให้แก่กันและ ย่อมห้ามปรามไม่ให้ประพฤติชั่ว แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี ให้ได้ฟังในสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ได้รู้ในสิ่งที่ยังไม่รู้ ชี้แจงอธิบายให้เข้าใจแจ่มแจ้งมากยิ่งขึ้น และประการสุดท้ายคือสอนวิธีดำเนินชีวิตให้ประสบความสำเร็จคือบอกทางสวรรค์ให้ นี่คือนิยามกัลยาณมิตรที่มีต่อกัน การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก็เช่นเดียวกัน เมื่อได้ครูหรือวิปัสสนาจารย์ที่ดี แนะนำ สั่งสอนไปในทางดีที่ถูกต้องด้วยการใช้คุณธรรมต่าง ๆ เช่น พรหมวิหาร ๔ สังคหวัตถุ ๔ และประการสุดท้ายคืออวิสังวาทนตา การพูดขานไม่คลาดความจริง^{๓๔} ด้วยธรรมดังกล่าวนี้ ลูกศิษย์ย่อมมีการพัฒนาความรู้ ความสามารถให้เกิดอินทรีย์ ๕ ที่แก่กล้า ญาณต่าง ๆ ก็จะพัฒนาสูงขึ้น ๆ เพราะฉะนั้น ผู้ทำหน้าที่กัลยาณมิตรนี้จะต้องมีคุณธรรมประจำใจควบคู่ไปกับธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้

^{๓๑}พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ. อาสภมหาเถร) แปลและ เรียบเรียง, หน้า ๑๖๑.

^{๓๒}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^{๓๓}กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, หน้า ๓๗.

^{๓๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๓๖.

๔.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตรด้วยการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ว่า “เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด กัลยาณมิตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต เพื่อเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากด้วยการเจริญสัมมาทิฐิ. . .เจริญสัมมาสมาธิ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ”^{๓๕} แล้วอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมทำให้ระบบของมัชฌิมาปฏิปทามีความก้าวหน้า มรรคมีองค์ ๘ ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ

ผู้วิจัยจะอธิบายองค์ธรรมของอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยประเด็น ๓ ประการ คือ ความหมาย ลักษณะและการนำไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา มีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

๔.๒.๑ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ)

สัมมาทิฐิ แปลว่า ความเห็นชอบ ความเห็นตรง หมายถึง เห็นชอบและเห็นตรง ในอริยสัจ ๔ คือเข้าไปรู้ทุกข์ รู้เหตุเกิดแห่งทุกข์ รู้ความดับทุกข์ และรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ด้วยปัญญาจากการเจริญกรรมฐาน เห็นเหตุและผลของสภาวะธรรมนั้นว่าเป็นเพียงสภาวะธรรมตามความเป็นจริงว่าสังขารของเที่ยง ไม่อาจยึดถือว่าเป็นสุข เป็นทุกข์^{๓๖}

สัมมาทิฐิ เป็นการเห็นชอบด้วยการใช้ปัญญา ปัญญาญาณที่เข้าไปรู้แจ้งแทงตลอด มีจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในปัจจุบันในสภาวะธรรมนั้น ๆ จนจิตเป็นสมาธิ ปฏิบัติกรรมฐานจนเข้าถึงขั้นโสดาปัตติมรรค ละโลภะ ละโมหะได้ นั่นก็คือ วิจิกิจฉาน นั่นเอง ปัญญาดังกล่าวถือว่าเป็นปัญญาที่เห็นชอบ เห็นตรงตามความเป็นจริงในอริยมรรค

การนำสัมมาทิฐิไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้สัมมาทิฐิถึงพร้อมด้วยความเจริญของงานไพบูลย์ในธรรมได้นั้น จะต้องอาศัยหลัก ๔ ประการ คือ วิเวก วิราคะ นิโรธ โอสสัคคะ^{๓๗} ดังปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร ว่า

“ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญสัมมาทิฐิ. . . สัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้แล”^{๓๘}

^{๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๓๖} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสรี), วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ผูกเขินไว้ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๓๕๖.

^{๓๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.ธ.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททันทะ อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรพงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๒๓ – ๑๐๒๔.

^{๓๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๓/๔๙.

กล่าวคือสัมมาทิฐิเป็นการอาศัยความสงบกิเลส การสํารอกกิเลส การดับกิเลส และการน้อมไปสู่กิเลสทั้งหลาย ด้วยการปหานโดยการข่มไว้ (วิขัมภนปหาน) การใช้องค์แห่งการเจริญกรรมฐาน (ตทังคปหาน) ปหานโดยเด็ดขาดด้วยมรรคญาณ (สมุจเฉทปหาน) ปหานด้วยผลญาณ (ปฏิบัติสัทธีปหาน) และ ปหานด้วยพระนิพพาน (นิสสรณปหาน)

นอกจากใช้หลักการปหานในการเจริญกรรมฐานแล้ว ยังมีปัจจัยที่มีอุปการะในการทำให้สัมมาทิฐิ เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์มี ๒ ประการ^{๓๙} คือ ๑) ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโฆสะ คือ เสียงจากผู้สอน ช่วยกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก ในทางที่ตรง ที่ถูกต้องและถูกธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม คำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร ข้อนี้เป็นวิธีการเริ่มต้นด้วยความศรัทธา ๒) ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ คือ การทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย เป็นการใช้ความคิด พิจารณา สิ่งนั้น ๆ สืบค้น สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้นออกให้เห็นตามสภาวะที่สืบต่อกันแห่งเหตุปัจจัย ข้อนี้เป็นวิธีการแห่งปัญญาด้วยเหตุดังกล่าวสัมมาทิฐิจึงจะสมบูรณ์พร้อมเป็นพระโสดาบัน^{๔๐} ต่อไป

๔.๒.๒ สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ)

สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความดำริชอบ หมายถึง ความดำริในเนกขัมมะ (การออกจากกาม) ความดำริใน อพยาบาท (ความไม่พยาบาท) ความดำริในอวิหิงสา (การไม่เบียดเบียน)^{๔๑} ดำริอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา คือสามารถยงจิตขึ้นสู่สมาธิ และสามารถยงจิตให้ตั้งมั่นอยู่กับสติปัญญา^{๔๒} ความนึกคิดในทาง ที่ถูกต้องตรงกันข้ามกับความดำริผิดที่เรียกว่า มิจฉาสังกัปปะ ซึ่งมี ๓ อย่าง คือ กามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสวิตก”^{๔๓}

สัมมาสังกัปปะ มี ๒ ลักษณะ คือ ความดำริชอบที่เป็นโลกิยะ เป็นความดำริชอบของบุคคลธรรมดาสามัญ จะมีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่น ดำริไม่กระทำทุจริตทางกาย วาจาและใจ เป็นต้น และความดำริชอบที่เป็นโลกุตตระ เป็นความดำริชอบของนักปฏิบัติธรรมจะมีปรมัตถ์ คือ รูปนามเป็นอารมณ์ โดยองค์ธรรม คือ วิสุทธิ ๗ ได้แก่ สลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ เป็นต้น จนผู้ปฏิบัติมีความรู้ความเห็นอันบริสุทธิหมดจด ได้แก่ มรรค ๔ คือ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตมรรค^{๔๔}

^{๓๙}พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๕๖.

^{๔๐}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๗.

^{๔๑}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๔๒}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๒๕.

^{๔๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๐๒.

^{๔๔}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๒๕.

การนำสมาสังกับปะไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณากาย เวทนา จิต และสภาวะธรรม ตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ ในมหาสติปัฏฐานสูตร นั้นเอง กล่าวคือเมื่ออาการใดที่มีกระทบกับทวารทั้ง ๖ ผู้ปฏิบัติก็ต้องใช้สติตามดู ตามรู้ทางกาย เวทนาจิตและสภาวะธรรม เพื่อให้เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ โดยอาศัยความสงบจากกิเลส การสำรอก กิเลส ความดับกิเลส และการน้อมไปสู่การละกิเลส ด้วยการข่มไว้ การใช้องค์ธรรมแห่งการเจริญ ธรรมฐาน และละกิเลสด้วยมรรค ผลญาณจนถึงพระนิพพาน^{๔๕}

๔.๒.๓ สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ)

สัมมาวาจา แปลว่า การเจรจาชอบ หมายถึง การเจตนาเป็นเหตุเว้นจากมุสาวาท (พูดเท็จ) เจตนาเป็นเหตุเว้น จากปสุณาวาจา (พูดส่อเสียด) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมรฺสุวาจา (พูดคำหยาบ) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากสัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)^{๔๖} การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้นจาก วจีทุจริต ๔ กิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุวจีทุจริต ๔ วาจาชอบอันเป็นองค์แห่งมรรค และยังเป็นวาจาที่ทำให้เราพ้นทุกข์ได้^{๔๗}

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมาวาจาเป็นอย่างไร สัมมาวาจา คือเจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุ งดเว้น จากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา”^{๔๘}

สัมมาวาจา เป็นการพูดถูก คือ ถูกธรรมวินัย พูดไปเท่าไรก็ไม่มีความเสียหาย มีแต่ดี ฝ้ายเดียว ถึงจะไม่พูดแต่งเว้นจากวจีทุจริต ๔ มีลักษณะ คือ ๑) เป็นวาจาไม่เท็จ คือพูดแต่ความเป็นจริง ไม่ลำเอียง ๒) เป็นวาจาไม่ส่อเสียด คือเป็นวาจาที่ช่วยสมานฉันท์ปรองดองกัน เมื่อพูดไปแล้วทำให้เกิดความรักความสามัคคี) เป็นวาจาไม่หยาบคาย วาจาที่พูดไปแล้วไม่แทงหูคนฟัง ไพเราะอ่อนหวาน สบายหู ไม่ทำให้ผู้ฟังได้รับทุกข์ ไม่ทำให้ผู้ฟังได้รับความเจ็บแสบในภายใน ๓) วาจาไม่หยาบคาย ได้แก่ วาจาที่พูดไปแล้วไม่แทงหูคนฟัง ไพเราะอ่อนหวาน สบายหู ไม่ทำให้ผู้ฟังได้รับทุกข์ ไม่ทำให้ผู้ฟังได้รับความเจ็บแสบในภายใน และ ๔) วาจาไม่เพ้อเจ้อ ได้แก่ วาจาที่พูดไปแล้วควรฟังไว้ใจ เพราะดีมี ประโยชน์ ทั้งภพนี้และภพหน้า วาจาที่เป็นความจริงและมีหลักฐาน มีข้ออ้าง มีเหตุผลควรปฏิบัติตาม รวมทั้งจะต้องพูดให้ถูกกาลเวลาและถูกกาลเทศะ^{๔๙}

^{๔๕}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.ธ.๙) รจนา, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกมรรุ พระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาราเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๒๗ - ๑๐๒๘.

^{๔๖}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๔๗}ดูรายละเอียดใน สุภีร์ พุมทอง, **อริยมรรค ๘**, (สมุทรปราการ: บริษัท พุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๒

^{๔๘}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๔๙}ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.ธ.๙) รจนา, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกมรรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาราเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๓๒ - ๑๐๓๓.

การนำสมาธิมาใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สมาธิในมรรคสามารถจำแนกได้ ๓ อย่าง คือ ๑) เจตนาสมาธิมาจา ตั้งใจที่จะพูดให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ข้อนี้เป็นกรรมบถ ๒) กถาสมาธิมาจา ขณะพูดก็พูดถูกธรรมถูกวินัย ข้อนี้จัดเป็นกรรมบถ ๓) วิริตติสมาธิมาจา พูดหรือไม่พูดก็ตาม สามารถดเว้นวิจตุจริต ๔ ได้อย่างเด็ดขาด ข้อที่ ๓ นี้จัดเป็นสมาธิมาจาในมรรคได้^{๕๐} สมาธิมาจาที่เป็นวาจาชอบในองค์มรรคจึงหมายเอาวิริตติเจตสิก^{๕๑}

๔.๒.๔ สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ)

สัมมากัมมันตะ แปลว่า การงานชอบ คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากอกุศลนาทาน (การลักทรัพย์) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากอพรหมจรรย์ (พฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์)^{๕๒} การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้นจากกายทุจริต ๓ กิริยาไม่ทำ การไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้าเซต การกำจัดต้นเหตุกายทุจริต ๓ การงานชอบอันเป็นองค์แห่งมรรค การทำการทำงานถูกต้องตามทำนองคลองธรรมหมายถึงการทำงานที่ทำทางกาย ทางวาจา ทางใจประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา^{๕๓} หรือกล่าวโดยสรุปคือเป็นทางหลักเลี้ยงสำหรับบุคคลผู้มีการกระทำดี^{๕๔}

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาสติปัฏฐานสูตร มัคคสังจณิเทศ ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไร สัมมากัมมันตะ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม ภิกษุทั้งหลายนี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ”^{๕๕}

สัมมากัมมันตะ เป็นการทำงานที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ประกอบด้วยการทำงานชอบด้วยสุจริต ๓^{๕๖} ในการปฏิบัติวิปัสสนาที่กล่าวสัมมากัมมันตะที่จัดว่าอยู่ในมรรคมี ๑๑ ประการ คือ ๑) ยังศีล สมาธิ ปัญญาให้ตั้งขึ้น ๒) ละการงานผิด ๓) อุปถัมภ์ค้ำชูสหชาตธรรมที่เหลือให้เกิดพร้อมกัน ๔) ครอบงำกิเลสทั้งหลาย ๕) ยังใจให้บริสุทธิ์จากกิเลส ๖) ตั้งใจมั่นในแห่งโสดาปัตติมรรค

^{๕๐}ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) รัตน, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัญฐานาจริยะ, , หน้า ๑๐๓๖ – ๑๐๓๗.

^{๕๑}สมบุรณ์ ตาสนธิ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ, **๑ เดือนดูจิตให้นิพพาน**, หน้า ๓๐๒ – ๓๐๓.

^{๕๒}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๕๓}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) รัตน, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัญฐานาจริยะ, หน้า ๑๐๓๘.

^{๕๔}ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๖.

^{๕๕}ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

^{๕๖}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) รัตน, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัคคมหากัมมัญฐานาจริยะ, หน้า ๑๐๓๘.

๓) ยังใจให้ผ่องแผ้ว ๘) บรรลुकุณวิเศษ ๙) แหว่งตลอดคุณวิเศษยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑๐) ได้ตรัสรู้อรุณวิเศษ และ ๑๑) ตั้งอยู่ในพระนิพพาน^{๕๗}

การนำสมาธิมาปฏิบัติใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา การกระทำชอบ เป็นเจตนา เว้นจากการประพฤติชั่วทางกาย แม้บางครั้งเราอยากจะประพฤติผิดทางกายทั้ง ๓ แต่มีการระงับยับยั้งตนเองไว้ได้ การปฏิบัติเช่นนี้จึงถือได้ว่า เป็นการเจริญสมาธิมาปฏิบัติภาวนาการกระทำชอบเช่นกัน ถึงแม้หลีกเลี่ยงแล้วก็ตาม ก็ยังเป็นสมาธิมาปฏิบัติภาวนาเช่นเดียวกัน การเจริญสมาธิมาปฏิบัติภาวนาทำได้ด้วยการรักษาศีลและการเจริญวิปัสสนาภาวนา และจะทำให้สมบูรณ์ได้ในขณะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุวิมรรค^{๕๘}

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาพึงระคับระคอง กำหนดให้ถูกต้องตรงตามสภาวะอารมณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ก่อนหรือหลังอาการ ถ้าก่อนหรือหลัง มรรค ๘ ก็จะไม่เกิดขึ้น ถ้าจะให้เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดหรือบริกรรมตรงสภาวะนั้นพอดี จึงกล่าวได้ว่าทำงานได้ถูกต้องเป็นการกระทำการทำงานที่ชอบ ย่อมมีสมาธิมาปฏิบัติภาวนาเพื่อการกำจัดราคะ โทสะและโมหะเป็นที่สุด^{๕๙}

๔.๒.๕ สมาธิอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)

สมาธิอาชีวะ แปลว่า การงด การเว้น การเลิกละ เจตนาเครื่องเว้นจากมิจฉาอาชีวะ กิริยาไม่ทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุมิจฉาอาชีวะ เป็นอยู่ชอบเพราะความเพียรในการงดเว้นอย่างเด็ดขาดจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔^{๖๐} เลี้ยงชีพชอบด้วยละมิจฉาชีพ หมั่นประกอบความขยันหมั่นเพียรในการประกอบมิจฉาอาชีวะที่สุจริต เช่น ทำงานไม่ให้คั่งค้างอาภูล ไม่หมกหมม ไม่ผัดเพี้ยน ไม่จับจด ไม่ยุ่งเหยิงสับสน เป็นต้น^{๖๑} จึงกล่าวได้ว่าพระอรุณวิเศษในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะสำเร็จด้วยสมาธิอาชีวะ^{๖๒}

สมาธิอาชีวะ เป็นการเลี้ยงชีพอยู่ชอบ เพราะเป็นการงดเว้นอย่างเด็ดขาดจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ โดยมีลักษณะกายที่บริสุทธิ์ คือมีสติตั้งมั่นอยู่ในสุจริต มีความผ่องแผ้วเป็นลักษณะ มีแต่ความสะอาดบริสุทธิ์หมดจดทั้งกาย วาจา และใจ เพราะกิเลสหายาบที่ได้ล่วงละเมิดออกมาทางกาย วาจา ด้วยการข่มไว้ของศีล กิเลสอย่างกลาง (ปริยภูฐานะ) จะล่วงออกมาทางใจด้วยอำนาจของนิรณ ๕ ไม่ได้อันเนื่องด้วยการข่มไว้ของอำนาจสมาธิ

^{๕๗}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) ปรณา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๓๘.

^{๕๘}พระโสภณมหาเถระ (มหาสิริยาต) พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปปโม, ป.๕.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวงศ์, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๒.

^{๕๙}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑/๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔/๖.

^{๖๐}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) ปรณา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๔๔.

^{๖๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๒๓.

^{๖๒}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

การนำสมาธิมาใช้อธิบายไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ก่อนที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะเข้าเริ่มต้นการปฏิบัติในทุก ๆ ครั้ง จะต้องสมาทานศีล ๕ เพื่อหลีกเลี่ยงการหาเลี้ยงชีพที่อาศัยกายทุจริตและวิจิทุจริต มีการสมาทาน การงดเว้นมิจฉาอาชีวะซึ่งเป็นสิกขาบทข้อหนึ่งโดยเฉพาะ ดังนั้นการหลีกเลี่ยงมิจฉาอาชีวะและการประกอบอาชีพโดยไม่ละเมิดศีลข้อใดข้อหนึ่งจึงนับเป็นสมาธิอาชีวะ^{๖๓}

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พระปลัดชัชวาล ชินสโณ อธิบายไว้ในหนังสือพระธรรมจักรเทศนาฎีกา ถึงวิธีละมิจฉาชีพว่า ความขุ่นมัวเศร้าหมองในการดำรงสมาธิอาชีวะ ความสะอาดบริสุทธิ์ที่ได้ ท่านได้แนะนำไว้ ก็คือ การกำหนด นั่นเอง กล่าวคือ การกำหนดจะต้องกำหนดอย่างถูกต้อง ถูกวิธี ให้ตรงตามกับสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น ไม่ก่อนหรือหลังสภาวะที่เกิดขึ้น การกระทำดังกล่าว จะเป็นเหตุให้มรรค ๘ เกิด ดังนั้นการที่จะละมิจฉาชีพสู่สมาธิอาชีวะกล่าวได้ถูกต้องตามพุทธวิธีแล้ว ในวิชาการตรัสรู้เพื่อดับทุกข์ของพระพุทธเจ้านั้น จะต้องดำเนินไปด้วยการละมิจฉาชีพ เมื่อมรรค ๘ เกิด มรรค ๘ ก็จะช่วยชำระจิตที่สกปรก ขุ่นมัวเศร้าหมอง รักษาจิตที่สะอาดผ่องใสให้ดำรงคงความผ่องใสอยู่ได้ และยังสามารถพัฒนาความผ่องใสให้แผ่ไพศาล จนสามารถพัฒนาอินทรีย์ โพชฌงค์และวิปัสสนาญาณให้เจริญจนแก่รอบ หมายถึงแก่กล้าถึงถ่วงถึงที่สุด เมื่อวิปัสสนาญาณเกิดขึ้น ก็จะพัฒนา มรรคตั้งแต่บุพภาคมรรคให้แก่กล้าจนถึงโลกุตตรมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น^{๖๔}

กล่าวโดยสรุปก็คือ การกระทำของผู้ปฏิบัติที่เป็นผู้มีสมาธิอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพไปในทางที่ชอบที่ถูกต้อง จะต้องอาศัยการทำให้มรรค ๘ เกิด ถ้าทำให้มรรค ๘ เกิดไม่ได้ถึงกายจะบริสุทธิ์แต่จิตไม่บริสุทธิ์ ไม่สมบูรณ์ สมาธิอาชีวะก็ไม่สมบูรณ์ด้วยเช่นกัน แต่ถ้าจะให้สมาธิอาชีวะที่เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์จนถึงขั้นระดับมรรคผลนิพพานแล้ว จะต้องทำให้มรรค ๘ เกิดขึ้นเพราะความผ่องแผ้ว คือจิตที่สกปรกหายไป สลายไป หดไป ความผ่องแผ้วย่อมเกิดขึ้นเมื่อเกิดขึ้นแล้ว การดำรงความเป็นอยู่ของชีวิตได้อย่างถูกต้องจึงถือได้ว่าเป็น สมาธิอาชีวะ

๔.๒.๖ สมาธิอาชีวะ (ความเพียรชอบ)

สมาธิอาชีวะ แปลว่า ความเพียรชอบ^{๖๕} หมายถึง เพียรสร้างฉันทะ พยายามปรารภความเพียร ประคองจิตมุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นมิให้เกิดขึ้น เพื่อความดำรงอยู่ไม่เลือนหาย ภิชัยโยภาส ไพบูลย์เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้น^{๖๖} ตั้งใจประพฤติปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างจริงจัง ๆ

^{๖๓}พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปลโม, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภังค์, ธรรมจักษุกับปวัตตสูตร, หน้า ๒๐๕.

^{๖๔}ดูรายละเอียดใน พระปลัดชัชวาล ชินสโณ (ชินสกลเถระ พธ.บ.๓๕), พระธรรมจักรเทศนาฎีกา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ (๑๙๘๓), ๒๕๕๕), หน้า ๒๐๔ – ๒๐๘.

^{๖๕}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๒.

^{๖๖}อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๓๒.

เพื่อให้หลุดพ้นไปจากกิเลสและกองทุกข์โดยเร็วพลัน^{๖๗} และยังหมายถึงเพียรป้องกัน หรือเพียรระวัง อกุศลที่ยังไม่เกิด เพียรละหรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรเจริญหรือเพียรสร้างกุศลที่ยังไม่เกิด และเพียรอนุรักษ์หรือเพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไปพลุลย์^{๖๘}

สัมมาวายามะ เป็นความเพียรชอบที่มีลักษณะพึงละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วระวังไม่ให้ความชั่วที่ยังไม่เกิดขึ้นเกิดขึ้นมาใหม่ สร้างกุศลธรรมความดีใหม่ให้เกิดขึ้น และ เพียรเจริญกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไปพลุลย์ขึ้น ๆ ไปด้วยความเพียร ซึ่งความเพียรดังกล่าว สามารถปฏิบัติเป็นขั้นได้ถึง ๓ ขั้น คือ

๑) ความเพียรเบื้องต้น เป็นความเพียรในการทำงานทางโลก ผู้ปฏิบัติหมั่นลุกขึ้น ทำการงานตามหน้าที่ รักษากิจการที่ทำอยู่ ให้ความสนใจและฝึกฝนในกิจการงานที่ของตนเป็นนิตย และไม่ท้อถอย

๒) ความเพียรในเบื้องต้น เป็นความเพียรของผู้มุ่งความสงบยิ่ง ๆ ขึ้นไปกว่านี้ด้วยความเพียรในปลูกฝังความศรัทธาให้เกิดขึ้นในขันธสันดานของตน หมั่นรักษาศีล เพียรสละทรัพย์ ในการบริจาคบุญทำทาน และเพียรบำเพ็ญปัญญา ความเพียรอย่างนี้ มีผลเพื่อให้เป็นคนดี มีศีลธรรม มีสติปัญญา เป็นพหูสูต เมื่อแตกตายเป็นขันธ์ก็มีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ความเพียรขั้นกลางนี้จัดเป็นวิริยสัมมาอาชีวะ

๓) ความเพียรเบื้องสูง เป็นความเพียรระวังมิให้ความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดขึ้นในขันธสันดาน เพียรละกิเลส เพียรบำเพ็ญเพียรมรรค ๘ ให้เกิดขึ้นในขันธสันดานของตน และเพียรรักษาใจให้ตั้งมั่นอยู่กับศีล สมาธิ และปัญญา จนกระทั่งถึงมรรคญาณ ผลญาณ ความเพียรอย่างนี้ต้องบำเพ็ญเพียรไปพร้อม ๆ กัน ในขณะเดียวกันจะเกิดขึ้นเฉพาะแก่ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เท่านั้น^{๖๙}

ความเพียรนี้จัดได้ว่าเป็นความเพียรที่มีลักษณะสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือเพียรระวังมิให้ความโลภ ความโกรธ ความหลงเกิดขึ้นในขันธสันดาน ด้วยสัสสักร ขันตัสสักร วิริยัสสักร สติัสสักร และญาณัสสักร เพียรละกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงด้วย ตทังคปหาน วิกัมภนปหาน สมุจเฉทปหาน ปฏิปัสสัทธิปหาน และนิสสรณปหาน บำเพ็ญเพียรมรรค ๘ ให้เกิดขึ้นในขันธสันดานของตนและเพียรรักษาใจให้ตั้งมั่นอยู่กับศีล สมาธิ และปัญญา จนกระทั่งถึงมรรคญาณ ผลญาณ ความเพียรนี้เป็นคุณธรรมในทางพระพุทธศาสนาและเป็นบาทฐานสำคัญที่จะต้องใช้ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นอย่างมากที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุมรรค ผล นิพพาน

^{๖๗}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) ปรณา, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๕๐.

^{๖๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๗๕๕.

^{๖๙}ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๕.๙) ปรณา, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๔๕ - ๑๐๔๘.

การนำสมาธิมาใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สมาธิจะนำไปใช้ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาได้ด้วยการใช้สติในการกำหนด เช่น กำหนดที่เท้าในขณะที่เดินจนกระทั่งรู้สึกรู้สึกในตึง หย่อน แข็ง อ่อน ร้อน เย็น เป็นต้น ในขณะที่เดิน ก้าว ยก เหยียบ เป็นต้น เช่นเดียวกัน ในขณะที่นั่งสมาธิ ผู้ปฏิบัติต้องพิจารณาอาการท้องพองท้องยุบ และคำบริกรรมภาวนาสภาวะอาการที่ปรากฏในขณะที่เดินจนกระทั่งในขณะที่นั่งสมาธิ คำภาวนาอยู่นั้นถือว่าเป็นกายกรรม ๓ จีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ บริสุทธิ จัดว่าเป็นศีล ใจไม่เผลอจากพองจากยุบ สภาวะต่าง ๆ จัดว่าเป็นสมาธิ เห็นว่าสภาวะที่เกิดขึ้น จัดว่าเป็นรูป จิตเข้าไปรู้ในสภาวะนั้น จัดว่าเป็นนาม ตลอดจนเห็นการเกิดดับของรูปนามเป็นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนได้บรรลุมรรคญาณ จัดว่าเป็นปัญญา^{๗๐}

กล่าวโดยสรุปว่า สมาธิจะ เป็นความเพียรชอบในการละความชั่ว กระทำความดี ประคับประคองความดีนั้นให้เจริญรุ่งเรืองตลอดไป ผู้ปฏิบัติธรรมต้องกำหนดอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันขณะอย่างต่อเนื่องทั้งอารมณ์หลักและอารมณ์รอง รวมทั้งประคับประคองอารมณ์ดังกล่าวให้ตั้งอยู่ในสมาธิ การกำหนดอารมณ์ดังกล่าวจะต้องกำหนดให้ตรงตามสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจริง ๆ เพียงเท่านั้น ความเพียร (อาตปปี) ที่เกิดขึ้นจากการกำหนดถือได้ว่าเป็นความเพียรที่ถูกต้องตรงตามหลักคำสอนของพระพุทธมีพระภาค

๔.๒.๗ สัมมาสติ (การระลึกชอบ)

สัมมาสติ แปลว่า การระลึกชอบ หมายถึง ระลึกรู้กับกายเวทนาจิตและธรรม กล่าวคือระลึกชอบในสติปัฏฐาน ๔ ประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ คือ อาตปปี สมปะชาโน สติมา^{๗๑} ดังพระพุทธมีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอรุณมรรค ว่า “สัมมาสติ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสได้ นี้ เรียกว่า สัมมาสติ”^{๗๒}

สัมมาสติ เป็นการทำงานของจิตโดยมีลักษณะ ดังนี้

๑) เป็นการไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย ไม่ปล่อยให้อารมณ์ให้ผ่านไปเรื่อยเปื่อยไป หรือไม่ปล่อยให้ความนึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ แค่อายใจระวาง เหมือนจับดาตูอารมณ์ที่ผ่าน มาแต่ละอย่าง มุ่งหน้าเข้าหาอารมณ์นั้น ๆ เมื่อต้องการกำหนดอารมณ์ใด ก็เข้าจับดูติด ๆ ไปไม่ยอมให้คลาดหายคือนึกถึงหรือระลึกไว้เสมอไม่ยอมให้หลงลืม มีคำเปรียบเทียบสติ ว่าเหมือนเสาหลัก เพราะปักแน่นในอารมณ์ หรือเหมือนนายประตูเพราะเฝ้าอายตนะต่าง ๆ ที่เป็นทางรับอารมณ์ ตรวจดูอารมณ์ที่ผ่านเข้ามา ๆ ปทัฏฐานหรือเหตุใกล้ชิดที่จะให้เกิดสติก็คือสัญญา (การกำหนดหมาย) ที่มั่นคง หรือสติปัฏฐานชนิดต่าง ๆ

^{๗๐}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ, ป.๕๙) ระบุว่า, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๕๕.

^{๗๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕๖.

^{๗๒}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๒.

๒) สติเป็นตัวป้องกัน ยับยั้งจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน ไม่ให้ก้าวพลาด ไม่ให้ถลาลงในธรรมที่ไม่พึงประสงค์ ไม่ยอมให้ความชั่วได้โอกาสเกิดขึ้นในจิตและไม่ยอมให้ใช้ความคิดผิดทาง

๓) สติเป็นตัวควบคุมตรวจตรากระแสการรับรู้ ความนึกคิดและพฤติกรรมทุกอย่างให้อยู่ในแนวทางที่ต้องการ คอยกำกับจิตไว้กับอารมณ์ที่ต้องการ จึงเป็นเครื่องมือสำหรับยึดหรือเกาะกุมอารมณ์อย่างใด ๆ ดุจเอววางไว้ข้างหน้าจิต เพื่อพิจารณาจัดการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

การตั้งสติชอบหรือระลึกรู้ชอบ มีลักษณะเป็นตัวคอยควบคุม กำกับดูแลการประพฤติปฏิบัติ ประคองจิตประคองใจ เหนี่ยวรั้งจิตของเราให้ไปตามที่อารมณ์ต้องการ กล่าวคืออารมณ์ที่นำไปในทางที่ดี ที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม โดยจะไม่ยอมให้ความชั่วหรืออกุศลธรรมทั้งหลายไม่มีโอกาสเข้ามายึดจิตของเราได้

การนำสมาสติไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดรู้ในกาย เวทนา จิต และธรรมอยู่เนื่อง ๆ ไม่ให้ขาดช่วงขาดตอน ไม่ว่าจะเดินจงกรม จะนั่งสมาธิ หรือในอิริยาบถต่าง ๆ จะต้องกำหนดรู้ กายในขณะที่เดินเคลื่อนไหว ความหย่อนตึง แข็งร้อน จัดว่าเป็นรูปขันธ์ จิตที่เข้าไปรับรู้ในอาการต่าง ๆ ว่าสบาย ไม่สบายหรือเฉย ๆ จัดเป็นเวทนาขันธ์ ความจำได้ว่า นี่เป็นขาที่ก้าวไปซ้ายหรือขวา จัดว่าเป็นสัญญาขันธ์ การปรุงแต่งให้เห็นว่าดีไม่ดี จัดว่าเป็นสังขาร รู้ว่ากำลังยกขาทั้งสอง จัดว่าเป็นวิญญูณ ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ทั้งสิ้น แต่การที่ระลึกชอบในขณะที่ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น จะต้องการทำด้วยการอาศัย อาตปปี สมปชาโน สติมา กล่าวคือ (๑) อาตปปี มีความเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนา จนสามารถเผากิเลสให้ร้อนและให้ไหม้ (๒) สมปชาโน มีสัมปชัญญะ (คือปัญญา) คือกำหนดรู้รูปรูปนามอยู่ทุกขณะ (๓) สติมา มีสติระลึกอยู่กับกายเวทนาจิตธรรมเป็นประจำ การปฏิบัติเช่นนี้จัดว่าเป็น สมาสติ^{๗๓}

๔.๒.๘ สมาสมาธิ (ตั้งใจมั่นชอบ)

สมาสมาธิ แปลว่า ความตั้งใจมั่นชอบ จิตตั้งมั่น^{๗๔} หมายถึง สมาธิที่เจริญตามแนวของฌาน ๔^{๗๕} มีใจจดจ่ออยู่กับรูปนาม และศีล สมาธิ ปัญญา จนกระทั่งถึงมรรคมีโสดาปัตติมรรค ญาณ ความตั้งใจมั่นชอบ เป็นความวางจิตและเจตสิกไว้อย่างสม่ำเสมอ และโดยชอบในอารมณ์เดียว เพราะเหตุที่จิตและเจตสิกยอมตั้งอยู่อย่างสม่ำเสมอโดยชอบ คือเป็นสภาพไม่ซัดส่ายและไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์อย่างหนึ่งด้วยอำนาจแห่งธรรมนี้^{๗๖} และยังหมายถึงความตั้งมั่นของจิตหรือภาวะที่จิต

^{๗๓}ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙) ภาวนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกมรรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททนต์ อาสภมหาราณะ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิรมฐานาจริยะ, หน้า ๑๐.

^{๗๔}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓๖.

^{๗๕}อ้างแล้ว.

^{๗๖}พระพุทธโฆสเถระ ภาวนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๗ – ๑๒๘.

แน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด^{๗๗} ตั้งใจมั่นชอบ คือการฝึกอบรมจิตให้สงบจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปิติ และสุข เกิดแต่วิเวกอยู่ เป็นต้น^{๗๘}

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค วิภังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกอริยมรรค ว่า

“สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ (๒) เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุดุติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ (๓) เพราะปิติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุดุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข (๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุดุตตฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่นี้เรียกว่า “สัมมาสมาธิ”^{๗๙}

สัมมาสมาธิ เป็นธรรมชาติที่สงบโดยเอกัคคตาจิต ทำให้สัมปยุตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว^{๘๐} โดยมีสมาธิหรือความไม่ฟุ้งซ่าน เป็น ลักษณะ มีการกำจัดความซ่านสายหรือประมาท สหชาตธรรมเข้าด้วยกัน เป็น รส (กิจหรือหน้าที่) มีความไม่หวั่นไหว ความสงบหรือญาณ คือความรู้ตามเป็นจริง เป็น ปัจจุปัฏฐาน (เครื่องปรากฏหรือผลที่ปรากฏ) และความสุข เป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้)^{๘๑} ผู้มีสุขจิตย่อมตั้งมั่น จึงกล่าวได้ว่า สัมมาสมาธิ เป็นลักษณะของจิตเจตสิกที่มีความสงบไม่ฟุ้งซ่าน ไม่หวั่นไหว เป็นการเข้าไปรู้ตามความเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ที่ฝ่ายดีหรือฝ่ายไม่ดีก็ตาม เป็นความตั้งมั่นแห่งจิตอันผ่องแผ้วจากกิเลสด้วยการอยู่ในศีล สมาธิ และปัญญา เป็นการแทงตลอดแห่งจิตจนเข้าถึงมรรค ผล นิพพาน

การนำสัมมาสมาธิไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา การเจริญสมาธิเพื่อให้จิตตั้งมั่นสามารถกระทำด้วยหลักอิทธิบาท ๔^{๘๒} โดยสาระสำคัญ คือ เอาจาน สิ่งที่ทำ หรือจุดหมายที่ต้องการเป็นอารมณ์ของจิต แล้วปลุกเร้าระดมฉันตะ วิริยะ จิตตะ หรือวิมังสา เข้านำหนน สมาธิก็เกิดขึ้นและมีกำลังแข็งแกร่ง ช่วยให้ทำงานอย่างมีความสุข และบรรลุผลสำเร็จด้วยดี โดยนัยนี้ในการปฏิบัติธรรม

^{๗๗}ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๗๗๙.

^{๗๘}พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๕๐.

^{๗๙}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๓.

^{๘๐}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙) ोजना, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุฐานาจริยะ, หน้า ๑๐๖๒.

^{๘๑}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๘๒๕., ดูรายละเอียดในวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (นครปฐม: มูลนิธิแนบมหานิรานนท์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒.

^{๘๒}อิทธิบาท แปลว่า คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ทางแห่งความสำเร็จมี ๔ อย่าง คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา, ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๕๕๓.

กิตติ การเล่าเรียนหรือประกอบกิจการงานใด ๆ กิตติ เมื่อสร้างสมาธิเพื่อให้กิจที่ทำนั้นดำเนินไปอย่าง
ได้ผลดี ก็พึงปลูกเร้าและชักจูงอิทธิบาท ๔ อย่างนี้ให้เกิดองค์ธรรมเด่นขึ้นมาเกิดสมาธิ มีความสุขกาย
สบายใจการทำงานที่ได้ก็เป็นอันหวังผลได้

การเจริญอิทธิบาท ๔ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หากตั้งใจปฏิบัติแล้ว ย่อมหลุดพ้น
จากกิเลส (วิมุตติ) ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค
ภิกขุสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ภิกษุได้วิมุตติ ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พึงเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ คือ เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วย
ฉันทสมาธิปธานสังขาร วิริยสมาธิปธานสังขาร จิตตปธานสังขาร และวิมังสาปธานสังขาร ภิกษุทั้งหลาย
พึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่
ในปัจจุบัน เพราะอิทธิบาท ๔ ประการนี้ ภิกษุนั้นจักเจริญ และควรทำให้มาก”^{๘๓}

สำหรับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ด้วยการใช้หลักของสัมมาสมาธิ เป็นความตั้งใจ
มั่นชอบ ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดสมถกรรมด้วยการรู้เท่าทันในอารมณ์ต่าง ๆ เห็นการเกิดดับ การเปลี่ยนแปลง
ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เมื่อปฏิบัติไป ๆ จนจิตเข้าสู่สมาธิเป็นขณะ ๆ
ที่เรียกว่า ขณิกสมาธิ ไปจนถึงแนบแน่นเข้าสู่อุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ทำให้เกิดมานและ
วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นได้ตามลำดับตามขั้นตอน ซึ่งในเรื่องนี้ขึ้นอยู่กับวิธีการปฏิบัติของแต่ละคนว่า
จะเริ่มต้นการปฏิบัติจากสมถหรือวิปัสสนา กาปฏิบัติก็จะสามารถพัฒนาให้อินทรีย์ และโพชฌงค์
แก่กล้าขึ้นได้เช่นกัน ดังนั้น สัมมาสมาธิ จึงเป็นองค์ธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติสมถะและ
วิปัสสนาเกิดมรรค ผล นิพพาน

สรุปว่า อริยมรรคมองค์ ๘ เป็นองค์ธรรมหรือสิ่งสำคัญที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน
ในกัลยาณมิตตสูตร ว่า เป็นองค์ธรรมที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาบรรลุมรรคผลนิพพานได้
การบำเพ็ญอริยมรรคมองค์ ๘ อันเป็นทางสายกลาง เป็นทางอันประเสริฐ อันเป็นทางแห่งความ
หลุดพ้นหรือทางดำเนินของพระอริยะ ตามพุทธโอวาทอย่างถูกต้องทีเดียว คือเริ่มต้นตั้งแต่สัมมาทิฐิ
คือความเห็นชอบในการเข้าไปรู้ทุกข์ ละสมุทัย มินิโรธเป็นอารมณ์ซึ่งจัดว่าเป็นมรรคสัง ในอริยสัจ ๔
จนกระทั่งถึงสัมมาสมาธิคือการตั้งใจมั่นชอบ เป็นการเจริญญาณด้วยการการเพ่งรูปรูปนาม พิจารณาเห็น
พระไตรลักษณ์ หากจะกล่าวโดยย่อแล้วอริยมรรคมองค์ ๘ ลงมาให้สั้นก็มีเพียง ๓ เท่านั้น คือ ศีล
สมาธิ และปัญญา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรสิกขา หากจะจัดอริยมรรคมองค์ ๘ แต่ละองค์ไว้ใน
หมวดของศีล (สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ) สมาธิ (สัมมาวายามะ สัมมาสติและ
สัมมาสมาธิ) และ ปัญญา (สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ)

ผู้ที่จะปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะพัฒนาให้อินทรีย์ที่แก่กล้าเกิดวิปัสสนาญาณได้นั้น
สิ่งสำคัญประการแรก คือ การทำกาย วาจา และใจ สะอาด ผ่องแผ้วผ่องใส ด้วยการชำระกาย วาจา
ใจให้เป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์เสียก่อน ด้วยการรักษาศีล เป็นศีลวิสุทธิ ผลที่ตามมาคือ จิตก็บริสุทธิ์
จิตการเกิดเอกัคคตา คือมีสมาธิ เป็นจิตตวิสุทธิ) และเกิดความบริสุทธิ์ในการเห็น (ทิวฐิวิสุทธิ)

^{๘๓}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๕/๔๑๕.

เมื่อทุกอย่างบริสุทธิ์ใสสะอาด เป็นขาวรอบแล้ว ความบริสุทธิ์แห่งการข้ามพ้นจากความสงสัย (กังขา-
 วิตรณวิสุทธิต) เกิดความบริสุทธิ์แห่งความรู้ เห็นว่าเป็นทางที่ถูกต้อง (มคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต)
 ก็เกิดความรู้เห็นว่านี่ใช่ทางปฏิบัติเราเรียกว่า ปัญญา เห็นแจ้งแทงตลอดจนถึงพระนิพพาน (ญาณ-
 ทัสสนวิสุทธิต) ทำให้เกิดความมั่นคงของกรรมฐาน ได้โดยลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ จนบรรลุถึงซึ่ง
 พระอรหัตตอันเป็นที่สิ้นสุดแห่งสังโยชน์ทั้งปวง

๔.๓ การใช้หลักธรรมในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

พระธรรมเป็นคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ซึ่งพระองค์ทรงสั่งสอนแก่เพื่อนรุ่นเกิด
 แก่ เจ็บและตาย เพื่อให้ชาวโลกได้พ้นทุกข์ มีความสุขสงบจนถึงขั้นบรรลุสัจธรรม คือบรรลุมรรค ผล
 นิพาน รอดพ้นจากความทุกข์ทรมานในอบายภูมิอย่างสิ้นเชิง ธรรมะเป็นสภาพที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ
 รวมทั้งเหตุปัจจัย ประจักษ์ให้ธรรมชาตินั้น ๆ เป็นไป^{๔๔} หากการบังคับบัญชาหรือมีผู้เป็นเจ้าของไม่ได้เลย
 ในคำสั่งสอนของพระองค์เป็นคำสั่งสอนที่ให้เวไนยสัตว์ได้รู้แจ้งธรรมทั้งปวงพระองค์ทรงเลือกเฟ้น
 หลักธรรมเฉพาะที่เป็นการเจริญกุศลและละอกุศลเท่านั้น โดยอาศัยหลักการแห่งอริยสัจ ๔ คือ
 ๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง ด้วยการรักษาศีล ๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม ด้วยการให้ทาน ๓) การทำจิตให้
 บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ด้วยการเจริญวิปัสสนา (ปัญญา) ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา^{๔๕}

จากการศึกษาหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตรและหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาใน
 คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทมาแล้ว พบว่ามีหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
 ได้แก่ สัมปทา ๖ ธรรม ๔ ไตรสิกขา ๓ กุศลกรรมบถ ๑๐ สติสัมปชัญญะ อิทธิบาท ๔ สัมมปปธาน ๔
 พรหมวิหาร ๔ โพชฌงค์ ๗ และ วิริยะ ธรรมดังกล่าว เป็นหลักธรรม ที่พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนไว้
 ผู้วิจัยได้วิเคราะห์และเห็นว่า ควรจะนำหลักธรรมที่ปรากฏในหัวข้อดังกล่าวมาใช้ เพื่อให้เกิด
 ประโยชน์ต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต่อไป หลักธรรมดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยขออธิบายเฉพาะที่ปรากฏ
 หลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร และตามหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
 ที่สำคัญดังนี้

๔.๓.๑ สัมปทา

สัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อม ความพร้อมพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งทำให้
 ทานที่บริจาคแล้ว เป็นทานอันยอดเยี่ยม มีผลมาก อาจเห็นผลทันตา^{๔๖} พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน
 พระสูตรต้นตปิฎก ที่ขนิณกาย ปาฏิการวรรค สังคีตสูตร ว่า มี ๕ อย่าง คือ ญาติสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งญาติ)
 โภคสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งโภคะ) อาโรคยสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความไม่มีโรค) สีสสัมปทา
 (ความถึงพร้อมแห่งสี) และ ทิณฺณสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งทิณฺณ)

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๖/๕๒๖.

^{๔๕}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุ
 พระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถรเจษ ธรรมจาริยะ อัครมหาภิกษุฐานาจาริยะ, หน้า ๖๓๘.

^{๔๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๔๖.

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความถึงพร้อมแห่งญาติเป็นเหตุ เพราะความถึงพร้อมแห่งโศกะเป็นเหตุ หรือเพราะความถึงพร้อมด้วยความไม่มีโรคเป็นเหตุแต่สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เพราะความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นเหตุ หรือเพราะความถึงพร้อมแห่งทิวาฐิเป็นเหตุ”^{๘๗}

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กัลยาณมิตตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อตวงอาทิพย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉันทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ฉันทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ) อตตสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยตน) ทิวาฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยทิวาฐิ) อัปมาทสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น”^{๘๘} และพระองค์ยังทรงตรัสอีกว่า “สัมปทาทั้ง ๖ นี้ ยังเป็นธรรมอันเป็นเอก มีอุปการะมาก เพื่อการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘”^{๘๙}

นอกจากนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงให้ความสำคัญของสัมปทา (ความถึงพร้อม) พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปัตตกัมมสูตร ว่า “ธรรม ๔ ประการย่อมเป็นไปเพื่อได้ธรรมที่น่าปรารถนา นำใคร นำพอใจ หาได้ยากในโลก ธรรม ๔ ประการ คือ สัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) จาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ) และ ปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา)”^{๙๐}

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) อธิบายไว้ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน ว่า สัมปทา แปลว่า เต็ม^{๙๑} บริบูรณ์^{๙๒} ถึงพร้อม^{๙๓} ข้อปฏิบัติที่นำสรรพสัตว์ไปสู่ทางถูก^{๙๔} โดยสัมปทามีด้วยกัน ๕ อย่าง คือ สัทธาสัมปทา ศีลสัมปทา สุตสัมปทา จาคสัมปทา และปัญญาสัมปทา^{๙๕} ดังนี้

^{๘๗}ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๔.

^{๘๘}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐ – ๕๔/๔๔.

^{๘๙}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๔ – ๖๘/๔๙.

^{๙๐}อง.จตุกก (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๙๑}เต็ม หมายความว่า เป็นข้อปฏิบัติที่เต็มเปี่ยมไปด้วยประโยชน์ เต็มเปี่ยมไปด้วยบุญกุศลเต็มเปี่ยมไปด้วยผล คือ สุขกาย และสุขใจ

^{๙๒}บริบูรณ์ หมายความว่า บริบูรณ์ด้วยธรรมอันจะยังบุคคลให้บรรลุอภิญญาผลตั้งแต่ต่ำจนถึงสูงที่สุด คือ พระนิพพาน

^{๙๓}ถึงพร้อม หมายความว่า ยิ่งกาย วาจา ใจ ให้ถึงพร้อมด้วยทานกุศล ศีลกุศล และภาวนากุศล

^{๙๔}ข้อปฏิบัติที่นำสรรพสัตว์ไปสู่ทางถูก หมายความว่า ทางดำเนินนำผู้นั้นไปสู่มนุษยสมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ

^{๙๕}ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙) ราชนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๓๔๘ – ๓๕๓.

๑) สัทธาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยสัทธา)

คำว่า “สัทธา” เป็นความเชื่อ ที่เชื่อว่าเมื่อทำดีแล้วย่อมได้ดี ถ้าทำชั่วย่อมจะรับผลชั่ว เชื่อในคุณของพระรัตนตรัย เชื่อในการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค และยังเป็นความตั้งใจไว้ชอบในกุศลกรรมทั้งหลาย ซึ่งจะเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุคคลทั่ว ๆ ไป และยังเป็นเสบียงนำไปสู่ภพหน้า เป็นเครื่องปลุกฝังจิตไว้ด้วยดีของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อีกทั้งยังความสัทธาในความเป็นเพื่อนมนุษย์ สัทธาในความซื่อสัตย์ เป็นมิตรแท้ที่จะก่อให้เกิดความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน และนำพากันไปในทางที่ดี เช่น พากันทำทาน รักษาศีล เจริญสมณภาวนา และวิปัสสนาภาวนา เป็นต้น

สัทธา หรือ ศรัทธา ถือเป็นการเชื่อที่กัลยาณมิตรมีต่อกัน ด้วยการเข้าไปคบหากับสัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) ด้วยความสัทธาก่อน แล้วจึงนำไปสู่การได้ฟังธรรมของผู้ที่เราศรัทธาเลื่อมใส เพื่อให้เกิดปัญญาต่อไป ตัวอย่างกัลยาณมิตรที่ปรากฏ คือพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย อริยสาวกทั้งหลายให้ความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระองค์ เพราะพระองค์ทรงมีพระปัญญาธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ และพระวิสุทธิคุณที่ทำให้เหล่าอริยสาวกเกิดความเลื่อมใสศรัทธา สามารถนำไปสู่สุคติโลกสวรรค์ได้ด้วยปัญญา ความศรัทธาในพระผู้มีพระภาค ทรงตรัสกับอนาถปิณฑิกคหบดีถึงสัทธาสัมปทาหรือศรัทธาสัมปทา ว่า

“สัทธาสัมปทา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้มีศรัทธาเชื่อปัญญาในการตรัสรู้ของตถาคต ว่า “แม้เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบเพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพหูเจ้า” นี้เรียกว่า สัทธาสัมปทา^{๙๖} ดังนั้น ถือว่า ศรัทธามีความสำคัญต่อความเป็นกัลยาณมิตรอย่างมาก

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสถึงเรื่องศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับกัลยาณมิตรไว้ในพระสูตรต้นปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ว่า “การคบสัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) ย่อมเข้าไปนั่งใกล้ ๆ เกิดความศรัทธา ได้ฟังธรรมของท่าน ย่อมเกิดความศรัทธาเลื่อมใส ย่อมเกิดสัทธาสัมปทา”^{๙๗}

๒) สीलสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยศีล)

คำว่า “ศีล” หรือ “ศีล” แปลว่า ปกติ เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจา ให้ตั้งอยู่ในภาวะปกติ หมายความว่า คนที่มีจิตเป็นปกติ ไม่ถูกความโลภ โกรธ หลงครอบงำ เมื่อจะทำอะไรทางกาย ด้วยจิตที่เป็นปกติ ก็ไม่ทำสิ่งที่ชั่ว เมื่อจะพูดอะไรทางวาจา ก็ไม่พูดเรื่องชั่วเรื่องโกหก เมื่อจะคิดเรื่องราวอะไรทางใจก็ไม่คิดเป็นไปทางที่ชั่ว^{๙๘} ดังนั้น ก่อนการปฏิบัติกรรมฐานก็ตาม จะต้องมีการรักษาด้วยการสมาทานศีลก่อน เพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ด้วยกายและวาจา ซึ่งถือว่าเป็นการแสดงตนต่อพระรัตนตรัยว่าข้าพเจ้าเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดด้วยกายและวาจา

^{๙๖}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๙๗}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒.

^{๙๘}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๕.

ศีล ยังหมายถึง การสำรวมทั้ง ๕^{๙๙} ได้แก่ ๑) ปาฏิโมกขสังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ คือเว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม ทำตามข้อที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ๒) สติสังวร สำรวมด้วยสติ คือระมัดระวังมิให้ความยินดียินดีร้ายเกิดขึ้นในเวลา ที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้อง โผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ โดยใจความแล้ว ได้แก่การเจริญวิปัสสนากาวานานั่นเอง เพราะการเจริญวิปัสสนากาวานา เป็นการใช้สติอย่างเต็มที่ซึ่ง ได้แก่ สัมมาสติในมรรค ๓) ญาณสังวร สำรวมด้วยปัญญา ได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญา ๔) ขันติสังวร สำรวมด้วยขันติ ได้แก่ อุตทนด้วยอำนาจอดกลั้น เช่น ทนต่อความหนาว เป็นต้น อุตทนจนเป็นเดชเผากิเลสให้เหือดแห้งไปและอุตทนด้วยการเจริญวิปัสสนากาวานายังกิเลสให้หยุดหลุดหรือขาดคือไม่ให้ก่อภพชาติอีกต่อไป ๕) วิริยสังวร สำรวมด้วยความเพียร ได้แก่ สัมปธาน ๔ คือเพียรระวังมิให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไป เพียรบำเพ็ญกาวานากุศลให้มีขึ้นในตนและเพียรรักษากุศลที่ตนได้บำเพ็ญมาแล้วให้ตั้งอยู่และเจริญยิ่งขึ้นไป

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสกับอนาถกปิณฑิกเศรษฐีถึงสี่ลสัมปทา ว่า “สี่ลสัมปทา คือ การที่อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่า สี่ลสัมปทา”^{๑๐๐}

จากหลักธรรมดังกล่าว พอที่จะกล่าวได้ว่า “ศีล” จัดว่าเป็นข้อปฏิบัติสำคัญก่อนที่ผู้ปฏิบัติจะปฏิบัติกรรมฐาน คือ ผู้ปฏิบัติจะต้องชำระกาย วาจา ใจและถึงพร้อมอย่างสมบูรณ์ดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ในพระสูตรต้นตปิฎก ที่ขนิทาย สี่ลขันธวรรค มหาสีหนาทสูตร ว่า

“ความสมบูรณ์ด้วยศีล ภิกษุในธรรมวินัยนี้กระทำการละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑอาวุธ และศีศตราวุธ มีความสะอาด มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ข้อนี้จัดเป็นสี่ลสัมปทาของภิกษุอย่างหนึ่ง. . .ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ ย่อมไม่ประสพภัยอันตรายจากการสำรวมในศีลเลย เปรียบเหมือนกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นพระราชา กำจัดข้าศึกได้แล้ว ย่อมไม่ประสพภัยอันตรายจากข้าศึกเลย ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริยสี่ลขันธอย่างนี้ ย่อมแสวงสุขอันไม่มีโทษในภายใน”^{๑๐๑}

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด สี่ลสัมปทาก็เป็นตวันำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น”^{๑๐๒}

การปฏิบัติกรรมฐานจะให้พัฒนาและบรรลุธรรมได้เร็วขึ้น ในระหว่างปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติพึงจะต้องระมัดระวังหรือดเว้นการประพฤติดิตทางกายและวาจาด้วยการรักษาศีล

^{๙๙}พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ.๙) รจนา, **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธรรมจารียะ อัครมหาภิรมณ์ฐานาจารย์, หน้า ๓๗๔ - ๓๗๕.

^{๑๐๐}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๑๐๑}ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๑/๑๗๐.

^{๑๐๒}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐ - ๕๕/๔๔.

ให้บริสุทธ์หมดจดอยู่เสมอ ตลอดเวลา ในที่นี้เราเรียกว่า วิรติ^{๑๐๓} โดยพระผู้มีพระภาคทรงตรัสถึง อานิสงส์ในการรักษาศีลว่ามีอานิสงส์ ๕ ประการ คือ ๑) ย่อมมีทรัพย์สมบัติมาก ๒) กิตติศัพท์อันงาม ของบุคคลผู้มีศีลย่อมขจรไปทั่วทุกทิศ ๓) ไปในที่ไหนย่อมแก้วักล้าองอาจไม่เก้อเขิน ๔) ย่อมไม่ หลงลืมสติก่อนตาย ๕) เมื่อตายแล้วหรือล่วงลับจากโลกนี้ไปแล้วย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๐๔}

อีกทั้งพระผู้มีพระภาคยังทรงตรัสไว้อีกว่า “บุคคลผู้มีศีล เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ มีความละอาย มีความเอ็นดูต่อสัตว์ หลังจากที่ยาแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ในที่ใด เขาก็จะเป็นคนที่มีอายุยืน”^{๑๐๕}

บุคคลใดมีศีลเป็นสมบัติด้วยแล้ว ย่อมเป็นที่รักที่พอใจ เป็นที่เคารพสรรเสริญ เป็นผู้ ติเตียนบาป อดทนต่อถ้อยคำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย เมื่อเทียบเคียงแล้วก็สอดคล้องกับ คุณธรรมของกัลยาณมิตรธรรม ข้อที่ ๑ บิโย (นารัก) ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าผู้ประกอบด้วยจุลศีล มัชฌิมศีล มหาศีล ดังกล่าวที่กล่าวมาแล้ว ผู้นั้นชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยศีลสัมปทา

๓) สุตสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยสุตะ)

คำว่า “สุตะ” แปลว่า เป็นพหูสูต คือ ได้ยิน ได้ฟังมามาก ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก คือได้ฟังธรรม ไพเราะในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุด ประกอบด้วยยorro พยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ ปริยัตติพหูสูต^{๑๐๖} ปฏิปัตติพหูสูต^{๑๐๗} และ ปฏิเวธพหูสูต^{๑๐๘} ผู้ที่จะกล่าวได้ว่าเป็นพหูสูตได้นั้น จะต้องพร้อมด้วยองค์ คุณ ๕ ประการ คือ ๑) ได้ยินได้ฟังมามาก (พหูสูต) ๒) ทรงจำได้ (ธตา) ๓) ท่องไว้ด้วยวาจา (วจา ปรีจิตา) ๔) ตามเพ่งดู ด้วยใจ (มนสานุเพกขิตา) คือเอาใจจดจ่อ ได้แก่ ลงมือปฏิบัติมันเอง ๕) รู้แจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา (ทิกฺขุญา สุปฺปวิทฺยา) ได้แก่ ลงมือเจริญสมถกรรมฐานจนได้ฌาน แล้วเอาฌานเป็นบาทฐานในการเจริญ วิปัสสนาต่อจนารู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ซึ่งเรียกว่า สมถยานิก เอาสมถกรรมฐานเป็น ยานพาหนะนำไปสู่วิปัสสนา เอวิปัสสนาเป็นยานพาหนะนำไปสู่มรรค ผล นิพพาน หรือไม่ต้องเจริญ สมถกรรมฐานไม่ต้องเอาฌานเป็นบาทฐานก็ได้ คือลงมือเจริญวิปัสสนากรรมฐานเอาขั้น ๕ เช่นกัน ซึ่งเรียกว่า วิปัสสนายานิก เอวิปัสสนาเป็นยานพาหนะนำไปสู่निพพาน

บุคคลใดมีปัญหา ความรู้แจ้งดังที่กล่าวเป็นสมบัติด้วยแล้วย่อมเป็นที่น่าเคารพของ เหล่าสาวก หรือลูกศิษย์ หรือเป็นที่แสดงความเคารพ ด้วยความชื่นชมของหมู่ญาติมิตรที่ได้พบเห็น เมื่อเทียบเคียงแล้ว ก็สอดคล้องกับคุณธรรมของกัลยาณมิตรธรรมข้อที่ ๒ ครุ (น่าเคารพ)

^{๑๐๓}วิรติ แปลว่า งดเว้น ละเว้น ประพฤติผิด ๓ ประการ คือ สัมปัตตวิรติ (งดเว้นเฉพาะหน้า), สมาทาน วิรติ (ตั้งใจเจตนางดเว้น) และ สมุจเฉทวิรติหรือเสตุฆาตวิรติ (เว้นตัดขาดด้วยการเจริญวิปัสสนาจนเกิดมรรคญาณ)

^{๑๐๔}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๐/๙๔.

^{๑๐๕}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๐/๓๕๐.

^{๑๐๖}ปริยัตติพหูสูต เป็นพหูสูต เพราะได้ยิน ได้ฟังมาก ได้ศึกษาเล่าเรียนมา

^{๑๐๗}ปฏิบัติพหูสูต เป็นพหูสูต เพราะได้ปฏิบัติสมถวิปัสสนามาก

^{๑๐๘}ปฏิเวธพหูสูต เป็นพหูสูต เพราะรู้แจ้งแทงตลอดรูปนาม พระไตรลักษณ์ มรรค ผล นิพพาน

การคบหรือได้เสวนากับสัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) หรือความมีกัลยาณมิตร ได้เข้าไปหา เพื่อนำไปสู่การสดับธรรม คือคำสอนคำแนะนำชี้แจงต่าง ๆ โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง การได้สดับธรรมเหล่านั้น จะทำให้ผู้ฟังนั้นเกิดความรู้แจ้งแทงตลอดจากสิ่งที่ไม่รู้ได้รู้ หรือจากสิ่งที่รู้แล้วได้รู้ ชัดเจนแจ่มแจ้งมากยิ่งขึ้น จึงถือได้ว่ามีสุดสัมปทา ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสถึงเรื่องการฟังไว้ใน พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ว่า “การที่จะคบสัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) นั้นจะต้อง เข้าไปหาแล้วนั่งใกล้ ๆ เพื่อสดับฟังธรรม เมื่อสดับฟังธรรมของท่านแล้วย่อมเกิดสุดสัมปทา”^{๑๐๙}

๔) จากสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยจาคะ)

คำว่า “จาคะ” แปลว่า บริจาค และ เสียสละ “บริจาค” แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ โวสัสคเคบริจาค เป็นการบริจacsสิ่งของภายนอก เช่น ปัจจัย ๔ เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยให้เพื่อ เป็นการอนุเคราะห์หรือให้เพื่อเป็นการบูชาคุณ เป็นต้น บริจาคอย่างที ๒ คือ ปักขันทนบริจาค เป็นการ บริจาคภายใน คือสขนิมใจ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลงด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา ส่วนคำว่า “เสียสละ” นั้นแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ ๑) เสียสละขั้นต้น เป็นการยอมเสียสละกำลังกายเพื่อทดแทน บุญคุณแผ่นดิน เช่น การพัฒนาท้องถิ่น สร้างถนน เป็นต้น ๒) เสียสละขั้นกลาง เป็นการเสียสละ การทำชั่วทางกาย วาจา ใจ โดยการนำตนเข้าไปหาศีลธรรม ได้แก่ การตั้งใจสมาทานรักษาศีล และ ตั้งใจเจริญสมณธรรมฐาน เพื่อให้ตนได้รับความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๓) เสียสละขั้นสูง เป็นการเสียสละ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในใจให้หมดสิ้นไปโดยการเจริญวิปัสสนาภาวนาจนผ่านญาณไปด้วยดี

ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ว่า “จากสัมปทา คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน มีจาคะอันสละ แล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการให้ทาน”^{๑๑๐}

การคบหรือได้เสวนากับสัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) หรือความมีกัลยาณมิตร ได้เข้าไปหา เพื่อนำไปสู่การสดับธรรม คือคำสอนแนะนำชี้แจงต่าง ๆ โดยตรงบ้างโดยอ้อมบ้าง กัลยาณมิตรได้ เสียสละทุกสิ่งทุกอย่างให้แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความรู้ เวลาในการแสดงธรรมต่าง ๆ เหล่านั้น จึงถือได้ว่า กัลยาณมิตรทั้งสองมีจากสัมปทา ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ว่า “การคบหาสัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) เมื่อเข้าไปหาด้วยความศรัทธาแล้วเข้าไปนั่ง ใกล้ ๆ ได้สดับธรรม นำธรรมที่ได้สดับธรรมนั้นมาพิจารณาไตร่ตรอง แล้วใช้ความอุตสาหะวิริยะ ย่อมเกิดจากสัมปทา”^{๑๑๑}

๕) ปัญญาสัมปทา (ถึงพร้อมด้วยปัญญา)

คำว่า “ปัญญา” แปลว่า ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้ เข้าใจหยั่งแยกได้เหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ความรอบรู้ ความรู้ชัด ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ดำเนินการทำให้บรรลุผล ล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขาร

^{๑๐๙}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒.

^{๑๑๐}อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๑๑๑}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒.

มองเห็นตามความเป็นจริง จัดอยู่ในไตรสิกขา ข้อ ๔ และในบารมี ๑๐^{๑๑๒} โดยปัญญานี้ได้จัดเป็น ๓ อย่าง คือ ๑) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา เป็นปัญญาจากโยนิโสมนสิการ ที่ตั้งขึ้นในตนเอง ๒) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน เป็นปัญญาจากปรโตโฆสะ ๓) ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญจนอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจินตามยปัญญา หรือ ทั้งสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญา ชะมักเขม่นมนสิการในสภาวะธรรมทั้งหลาย^{๑๑๓}

บุคคลใดมีปัญญา ความรู้แจ้งดังที่กล่าวเป็นสมบัติด้วยแล้วย่อมเป็นที่น่าเคารพ น่ายกย่องเทิดทูน สามารถตอบข้อถามของเหล่าสาวก หรือลูกศิษย์ให้เข้าใจในอรรถในธรรมอย่าง ไม่เคลือบแคลงสงสัยประการใด เมื่อเทียบเคียงแล้วก็สอดคล้องกับคุณธรรมของกัลยาณมิตรธรรม ข้อที่ ๖ คมกิริยจกถ กตตะ (แถลงเรื่องล้าลึกได้) เป็นผู้มีความสามารถแถลงเรื่องล้าลึกได้ด้วยปัญญา

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ว่า “ปัญญาสัมปทา คือ บุคคลมีใจถูกความโลภที่ไม่สม่ำเสมอคืออภิชฌา ถูกพยาบาทความคิดร้าย ถูกถิ่นมิตะความหุดหู่และเชื่องซึม ถูกอุทธัจจกุกกุกจะความฟุ้งซ่านและร้อนใจ ถูกวิจิกิจฉาความ ลังเลสงสัยเข้าครอบงำอยู่ ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่นินดี สิ่งไม่ควรทำ เมื่อทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่นินดี สิ่งไม่ควรทำ ย่อมเสื่อมจากยศและความสุข อริยสาวกเมื่อรู้แล้ว ย่อมทำให้จิตเศร้าหมอง อริยสาวก จึงละควรละสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสีย อริยสาวกนี้ชื่อว่าปัญญามาก มีปัญญากว้างขวางมองเห็น แนวทาง สมบูรณ์ด้วยปัญญานี้เรียกว่า ปัญญาสัมปทา”^{๑๑๔}

การคบหรือได้เสวนากับสัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) หรือความมีกัลยาณมิตร ได้เข้าไปหา เพื่อนำไปสู่การสดับธรรม คือคำสอนคำแนะนำชี้แจงต่าง ๆ โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง การที่ได้ธรรม เหล่านั้น ผู้ฟังธรรมได้คิดตาม พิจารณาตามด้วยโยนิโสมนสิการแล้ว ย่อมทำให้เกิดปัญญาสัมปทา ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสถึงเรื่องปัญญาไว้ใน พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ว่า “การคบหาสัตบุรุษ (กัลยาณมิตร) เมื่อเข้าไปหาด้วยความศรัทธาแล้ว เข้าไปนั่งใกล้ ๆ ได้สดับธรรม นำธรรมที่ได้สดับธรรมนั้นมาพิจารณาไตร่ตรอง แล้วใช้ความอุตสาหะ วิริยะ ย่อมทำให้แจ้งสัจจะ อันยอดเยี่ยม (นิพพาน) ด้วยนามกาย และเห็นแจ้งแจ้งสัจจะอันยอดเยี่ยมนั้นด้วยปัญญาแห่งมรรค”^{๑๑๕}

สรุปได้ว่า สัมปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติที่ยังบุคคลผู้ดำเนินตามให้ได้บรรลุประโยชน์ คือ ประโยชน์ในภพนี้และประโยชน์ในภพหน้า มีอยู่ ๕ ประการ คือ สัทธา ศีล สุตะ จาคะ และ ปัญญา ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ปัตตกัมมสูตร ว่าด้วยการ กรรมอันสมควร ว่า ธรรมที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ หาได้ยากในโลก คือ สัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) จาคะสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละ)

^{๑๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๒๓๑.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๒.

^{๑๑๔} คุรายละเอียดยใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๒.

^{๑๑๕} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒.

ปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา)^{๑๑๖} ส่วนสุดสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยสุดะ) นั้นมีอยู่ใน
ภิกษุทั้งหลายอยู่แล้ว เมื่อเทียบเคียงกับคุณธรรมของกัลยาณมิตรธรรมแล้ว จะเห็นได้ว่าหลักธรรม
ดังกล่าวมีความสอดคล้องกันเป็นอย่างดี

๔.๓.๒ วุฒิธรรม ๔

คำว่า “วุฒิธรรม” แปลว่า ธรรมที่เป็นไปเพื่อปัญญาวุฒิ หรือปัญญาวุฒิ คือเพื่อ
ความเจริญแห่งปัญญา^{๑๑๗} พระพุทธศาสนาของพระผู้มีพระภาค เป็นศาสนาแห่งปัญญา มีคำสอน
ที่ประกอบด้วยเหตุผล เป็นศาสนาที่ส่งเสริมความเจริญทางด้านปัญญาเป็นสำคัญ ดังนั้น ผู้ที่จะเป็น
อริยบุคคลได้นั้น จะต้องพัฒนาปัญญาและปฏิบัติตามหลักธรรมที่ส่งเสริมความเจริญของงามแห่ง
ปัญญา หลักธรรมดังกล่าวเรียกว่า วุฒิธรรม คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความเจริญ หรือเป็นธรรม
ที่เป็นไปเพื่อความเจริญแห่งปัญญา เป็นองค์คุณของพระโสดาบันที่เชื่อได้ว่าเป็นผู้ดำเนินไปสู่หนทาง
แห่งพระอริยะ หนทางแห่งความหลุดพ้นจากความทุกข์ ผลของความก้าวหน้าทางปัญญาทุกระดับ
จนถึงบรรลอรหัตผลด้วย^{๑๑๘} ดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก มหาวรรค ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้ง
โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตผล ธรรม ๔ ประการนั้นคือ สปัปฺริสสังเสวะ
(สมาคมกับผู้รู้) สัทธัมมัสสวนะ (ฟังคำสั่งสอน) โยนิโสมนสิการ (กำหนดไว้ในใจโดยแยบคาย) และ
ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติให้ถูกต้อง)”^{๑๑๙}

ผู้วิจัยจะอธิบายขยายความหลักธรรมทั้ง ๔ เพื่อประกอบการศึกษา ดังนี้

๑) สปัปฺริสสังเสวะ (สมาคมกับผู้รู้)

สปัปฺริสสังเสวะ (สมาคมกับผู้รู้) หมายถึง การเสวนา หรือการเข้าไปหาสัตบุรุษท่าน
ที่เป็นบัณฑิต ผู้ที่เป็นสัมมาทิฐิ เป็นกัลยาณมิตร ประกอบด้วย สปัปฺริสธรรม คือ ธรรมของสปัปฺริสชน
ได้แก่ คนดีหรือคนที่แท้ ซึ่งมีคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบูรณ์ ๗ ประการ คือ ๑) รู้จักหลักและ
รู้จักเหตุ ๒) รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผล ๓) รู้จักตน ๔) รู้จักประมาณ ๕) รู้จักกาล ๖) รู้จักชุมชน
๗) รู้จักบุคคล และการสมาคมกับสัตบุรุษที่เป็นกัลยาณมิตร ยังเป็นบุญนิमितให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘
ดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก มหาวรรค ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์
จะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นก่อน เป็นบุญนิमित ฉันทใด กัลยาณมิตรตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ
เป็นบุญนิमितเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทนั้น”^{๑๒๐}

^{๑๑๖}ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๑/๑๐๑.

^{๑๑๗}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม
ครั้งที่ ๑), หน้า ๓๘๔.

^{๑๑๘}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๑๗.

^{๑๑๙}ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑ – ๑๐๕๕/๕๗๖ – ๕๗๗.

^{๑๒๐}ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

๒) สัทธัมมัสสวนะ (ฟังคำสั่งสอน)

สัทธัมมัสสวนะ (ฟังคำสั่งสอน) หมายถึง ฟังธรรมที่เป็นของสัตบุรุษ ๓ ประการ ได้แก่ ๑) สัทธรรม คือ สิ่งที่เราเรียน ได้แก่ พระพุทธพจน์ เป็นต้น ๒) สัทธรรม คือ สิ่งที่เราปฏิบัติ ได้แก่ ไตรสิกขา เป็นต้น ๓) สัทธรรม คือ ผลที่พึงบรรลุ ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ตลอดถึงการฟังธรรมที่สบายเหมาะสมกับตน เช่น อุปติสสะได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิว่าธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตได้ตรัสถึงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และเหตุแห่งความดับของธรรมเหล่านั้นด้วย พระมหาสมณะปกติตรัสไว้อย่างนี้ แล้วท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นโสดาบัน เป็นต้น

๓) โยนิโสมนสิการ (กำหนดไว้ในใจโดยแยบคาย)

โยนิโสมนสิการ (กำหนดไว้ในใจโดยแยบคาย) หมายถึง การใช้ความคิดหาเหตุผลอย่างถูกวิธี รู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณา สิ่งทั้งหลายโดยมองตามสิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน มันเป็นอย่างนั้น^{๑๒๑} เมื่อบุคคลมนสิการโดยแยบคายอย่างสม่ำเสมอแล้วจะทำให้เป็นสัมมาทิฐิบุคคล ดังพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต ว่า “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแยบคาย สัมมาทิฐิที่ไม่เกิดก็เกิดขึ้นและที่เกิดขึ้นแล้วก็เจริญขึ้น”^{๑๒๒}

๔) ธัมมานุวัตรปฏิบัติ (ปฏิบัติให้ถูกต้อง)

ธัมมานุวัตรปฏิบัติ (ปฏิบัติให้ถูกต้อง) หมายถึง การปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลักการตามความมุ่งหมาย คือปฏิบัติหลักย่อย คล้อยตามหลักใหญ่ หลักเบื้องต้นเป็นไปเพื่อหลักเบื้องปลาย เช่น ปฏิบัติศีลถูกต้อง เป็นไปเพื่อการบรรลุมรรค ผล นิพพาน มิใช่ปฏิบัติโดยงมงายไร้หลักการ^{๑๒๓}

ฉะนั้น กระบวนการพัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามตามหลักกุตติธรรม จึงพบว่าเมื่อได้คบสัตบุรุษหรือมีกัลยาณมิตรแล้ว สิ่งที่สำคัญต่อมา คือการเลื่อมใสศรัทธาที่จะประพฤติปฏิบัติตามกัลยาณมิตรที่ทำหน้าที่เป็นครู ดังนั้นหน้าที่สำคัญของกัลยาณมิตร คือการทำให้การเสวนาเกิดสัมมาทิฐิ ทำให้เกิดความคิดเห็นที่ถูกต้อง ประพฤติปฏิบัติอย่างดีงามตามที่กัลยาณมิตรแนะนำ จึงจะนำไปสู่การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจนบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ในที่สุด

๔.๓.๓ ไตรสิกขา

ในพระพุทธศาสนามีการศึกษาโดยลำดับ คือเมื่อพระผู้มีพระภาคทรงได้บุคคลผู้ฝึกแล้ว พระองค์จะทรงปฏิบัติหน้าที่ของกัลยาณมิตร ด้วยการแนะนำให้เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรปาฏิโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์ (ลวงละเมิดทางกายวาจาใจ) และโคจรอยู่ ซึ่งโคจรในที่นี้หมายถึง การมีเพื่อนดี พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่แนะนำต่อไปว่า จงเป็นผู้เห็นภัยในโทษ แม้เล็กน้อย

^{๑๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๔๑๗.

^{๑๒๒} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๓/๓๔.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๔๑๗.

สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย คือ เธอเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ตมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย รู้ธรรมมารมณ์ทางใจแล้ว อยารวบถือ ออย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย และจะต้องเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริยทั้งหลาย เป็นผู้รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นผู้ประกอบความเพียร เป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นผู้ละนิวรณ์ เมื่อได้ศึกษาตามลำดับดังกล่าวแล้ว ผู้เป็นพระเสขะ ผู้ยังไม่บรรลุลอหัตถ์ ยังปรารถนาธรรมที่เป็นเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยมอยู่อย่างนั้น ย่อมทำให้หลุดพ้นจากอาสวะเพราะรู้โดยชอบ อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน. . . ๑๒๔

การที่จะปฏิบัติเพื่อทำอริยมรรคมีองค์ ๘ เจริญจนสามารถบรรลุนิพพานได้นั้น ต้องดำเนินการปฏิบัติตามไตรสิกขา^{๑๒๕} ให้ครบถ้วนเท่านั้น ซึ่งในไตรสิกขานั้นจะประกอบด้วย อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา สิกขาทั้งสามนี้มีรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ดังต่อไปนี้

๑) อธิศีลสิกขา เป็นการศึกษาในเรื่องศีล คือ ความสำรวมอินทริยในทวารทั้ง ๖ ในขณะที่สติปัญฐานหรือวิปัสสนาญาณเกิด เป็นความรู้สึกตัวและสังวรอันยิ่ง ก่อนที่อกุศลจิตจะมีกำลัง จนทำให้ก้าวล่วงออกมาจากกายหรือทางวาจา ขณะนั้นไม่ได้มีความยึดถือว่าศีลของเรา หรือเป็นเราที่มีศีล ขณะที่สติปัญฐานเกิดขึ้น ขณะนั้นเป็นอินทริยสังวรศีล เป็นอธิศีล เพราะเป็นการสำรวมระวังอย่างยิ่ง โดยมีรูปธรรมนามธรรมเป็นอารมณ์ เมื่อทำให้เกิดสมบุรณ์ในสิกขานี้แล้ว จะเกิดความเป็นสิริแห่งศีลขึ้นที่เรียกว่า สิลวิสุทธิ

๒) อธิจิตตสิกขา เป็นการศึกษาในเรื่องจิตอันยิ่ง คือ เอกัคคตาเจตสิกที่ทำให้เจตสิกทำให้จิตตั้งมั่นในอารมณ์ นามธรรมหรือรูปธรรมที่กำลังปรากฏในขณะที่สติปัญฐานหรือวิปัสสนาญาณเกิด ขณะนั้นเอกัคคตาเจตสิก (สมาธิ) มีความละเอียด เพราะปราศจากความเป็นตัวตน ไม่เป็นที่ตั้งของตัณหาและทิฏฐิ ยังเป็นของเราที่มีสมาธิหรือเป็นฌานจิตของเรา เมื่อทำให้สมบุรณ์ในสิกขานี้แล้ว จะเกิดความเป็นสิริแห่งจิตขึ้นที่เรียกว่า จิตตวิสุทธิ

๓) อธิปัญญาสิกขา เป็นการศึกษาในเรื่องปัญญานันยิ่ง หมายถึง ปัญญาเจตสิก ในขณะที่วิปัสสนาเกิด เป็นปัญญานันยิ่งอย่างละเอียด เพราะไม่มีความยึดถือว่าปัญญาเป็นเราหรือปัญญาเป็นของเรา คือ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ ปัญญาที่เกิดขึ้นในขณะที่ให้ทาน รักษาศีลหรือเป็นไปในสมถภาวนา ไม่เป็นอธิปัญญา เพราะยังเป็นที่ตั้งของตัณหาและทิฏฐิได้ เมื่อทำให้สมบุรณ์ในสิกขานี้แล้ว จะเกิดความเป็นสิริแห่งปัญญาขึ้น ปรากฏเป็นความเป็นสิริแห่งปัญญา^{๑๒๖}

นอกจากนี้ พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี) อธิบายเพิ่มเติมไว้ในหนังสือวิปัสสนาภาวนาที่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎกว่าในการฝึกอบรมจิต พระผู้มีพระภาคทรงตรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ไตรสิกขาเป็นกระบวนการดำเนินแห่งความบริสุทธิ์ โดยเริ่มต้นจากการเจริญศีล

^{๑๒๔}ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๗๙ - ๘๑.

^{๑๒๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๓๘/๑๕๕.

^{๑๒๖}พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๔๓.

เพื่อละวัติกมกิเลส อันเป็นกิเลสที่ทำให้ลวงละเมิดศีลทางกาย และวาทา เจริญสมาธิเพื่อละปรัญฐานกิเลส ได้แก่ นิรวณ ๕ อันเป็นกิเลสที่ครอบงำจิตให้เศร้าหมอง และเจริญวิปัสสนาปัญญาเพื่อละอนุสัยกิเลส^{๑๒๗} อันเป็นกิเลสที่ฝงนอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน อนุสัยกิเลสนี้ แม้ไม่ก่อโทษในเบื้องต้นแต่ก็เป็นเชื้อให้เกิดวิติกมกิเลส และปรัญฐานกิเลสได้อีก จึงต้องกำจัดให้สิ้นซาก ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา ทำมรรคญาณให้เกิดขึ้นตามลำดับ^{๑๒๘}

๔.๓.๔ กุศลกรรมบถ ๑๐

คำว่า “กุศลกรรมบถ” แปลว่า ทางแห่งกรรมดี ทางทำดี ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศลกรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ มี ๑๐ อย่าง คือ กายกรรม ๓ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ทำลายชีวิต เว้นจากการลักทรัพย์ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการประพฤติดิฉินในกาม วจิกรรม ๔ ได้แก่ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ และมโนกรรม ๓ ได้แก่ ไม่โลภคองจ้องอยากได้ของเขา ไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา เห็นชอบตามคลองธรรม^{๑๒๙}

บุคคลผู้ประพฤติด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือสุจริต ๓ ตายแล้วจะได้ไปเกิดในสุคติ (ภูมิเป็นที่ไปอันเป็นสุข) โลก สวรรค์ เมื่อประพฤติปฏิบัติเช่นนี้แล้วย่อมก่อให้เกิดอานิสงส์ของการประพฤติสุจริต ๕ ประการ คือ ๑) ตนเองไม่พึงติเตียนตนเองได้ ๒) ผู้รู้ใคร่แล้วสรรเสริญ ๓) เกียรติคุณย่อมฟุ้งไป ๔) เป็นผู้มืสดีไม่หลงทำกาลกิริยา ๕) ตายแล้วมีสุคติเป็นที่ไปเบื้องหน้า^{๑๓๐}

ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ว่า “หมู่สัตว์ที่ประกอบด้วยกายสุจริต วจิสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลก สวรรค์”^{๑๓๑} ดังนั้น กุศลกรรมบถ ๑๐ จึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่ทำให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเจริญก้าวหน้าไปได้ด้วยดีอันเนื่องมาจากความบริสุทธิ์แห่งศีล

^{๑๒๗} กิเลส แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ คือ ๑) วิติกมกิเลส คือ กิเลสที่ทำให้ไม่ละอายชั่วกลัวบาป ทำให้ประพฤติชั่ว ทำทุจริตกาย และวาทา ทำให้ลวงละเมิดศีล ๒) ปรัญฐานกิเลส คือ กิเลสที่กลุ่มมจิด คุกกรุ่นอยู่ในใจ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง และนิรวณ ๓) อนุสัยกิเลส คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน (เหมือนยักษ์หลับ)

^{๑๒๘} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๓๑.

^{๑๒๙} วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๐ – ๓๓๑., ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๒๖ – ๒๗.

^{๑๓๐} ดูรายละเอียดใน กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, หน้า ๕๔.

^{๑๓๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕/๑๘.

๔.๓.๕ สติสัมปชัญญะ

คำว่า “สติ” แปลว่า ความระลึกได้ นึกได้ ความไม่เผลอ การคุมใจไว้กับจิตหรือกุมนิจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง จาการที่ทำและคำที่พูดแล้ว แม่นานได้^{๑๓๒} เป็นธรรมเครื่องปิดกั้นกระแสกิเลสได้^{๑๓๓} ผู้ที่เจริญสติเท่านี้จึงจะทำองค์แห่งการตรัสรู้และปัญญาารู้แจ้งให้บริบูรณ์ได้

คำว่า “สัมปชัญญะ” แปลว่า ความรู้ตัวทั่วพร้อม ความรู้ตระหนักรู้ รู้ชัดเข้าใจชัด ซึ่งสิ่งที่นึกได้ ไม่พินเพื่อน มีความไตร่ตรองก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด ได้แก่ รู้ชัดโดยถูกต้อง ไม่หลงลืม สติ ไม่พินเพื่อนในขณะยืน เดิน นั่งนอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด เป็นต้น^{๑๓๔} สัมปชัญญะมี ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) สาทกสัมปชัญญะ รู้ชัดว่ามีประโยชน์หรือตระหนักรู้ตรงตามจุดหมาย ๒) สปปายสัมปชัญญะ รู้ชัดว่าเป็นสปปายะหรือตระหนักรู้ว่าเกื้อกูลเหมาะสม ๓) โจรสัมปชัญญะ รู้ชัดว่าเป็นโจรหรือตระหนักรู้ในแดนงานของตน ๔) อสัสมโหสัมปชัญญะ รู้ชัดว่าไม่หลงหรือตระหนักรู้ในตัวเองไม่หลงใหลไม่สับสน พินเพื่อน^{๑๓๕} “สัมปชัญญะ” มักจะใช้ร่วมกับ “สติ” เมื่อรวมกันเราเรียกว่า “สติสัมปชัญญะ” แปลว่า ความรู้ตัวทั่วพร้อม^{๑๓๖}

สติสัมปชัญญะ เป็นหลักธรรมที่มีอุปการะมาก ที่จะส่งผลให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ประพฤติตนอยู่ในแนวทางที่ถูกต้อง ทำ พูด หรือคิดสิ่งใดก็ทำ พูด หรือคิดด้วยความสำรวมระมัดระวัง ไม่ให้บาปทุจริตเกิดขึ้น และเป็นปทัฏฐานในการพัฒนากาย วาจา ใจ ให้สูงขึ้น^{๑๓๗} จึงกล่าวได้ว่า สติสัมปชัญญะ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์ได้ เมื่ออินทรีย์สมบูรณ์แล้วย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์ เมื่อสุจริต ๓ บริบูรณ์แล้ว สติปัฏฐาน ๔ ก็บริบูรณ์ไปด้วยเช่นกัน เมื่อสติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ ก็ทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ เมื่อโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ก็ทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์^{๑๓๘}

ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต ว่า “สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ เมื่อโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์”^{๑๓๙}

๔.๓.๖ อิทธิบาท ๔

คำว่า “อิทธิบาท” แปลว่า คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ มี ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ฉันทะ ความพอใจรักใคร่สิ่งนั้น ๒) วิริยะ ความพยายามทำสิ่งนั้น

^{๑๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๓๙๕.

^{๑๓๓} พ.ญ. (ไทย) ๓๐/๕/๕๕.

^{๑๓๔} วิสุทธิ. ฐีกา (ไทย) ๑/๒๑๙/๒๐๗.

^{๑๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๔๓๓.

^{๑๓๖} อ่างแล้ว.

^{๑๓๗} คุรยละเอียดใน อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๐/ ๔๐๕ – ๔๐๖.

^{๑๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๖.

^{๑๓๙} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

๓) จิตตะ ความเอาใจใส่ในสิ่งนั้น ๔) วิมังสา ความพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งนั้น^{๑๔๐} ผู้วิจัยจะขยายความเพื่อความเข้าใจ ดังนี้

๑) ฉันทะ เป็นความพึงพอใจในความเห็นถูกต้อง คือ เห็นว่าทำดีย่อมได้ดีทำชั่วย่อมได้ชั่ว เห็นว่าการเจริญกรรมฐานเป็นของดีเพราะเป็นทางดำเนินของพระอริยเจ้า เป็นต้น

๒) วิริยะ เป็นความเพียรในการเจริญกรรมฐาน กระทำความเพียรให้เป็นใหญ่แล้วได้สมาธิได้เอกัคคตาจิต รวมทั้งเป็นความเพียรในการปราบกิเลสทั้งหลายโดยมีสัมมปปธานทั้ง ๔ โดยอาศัยหลัก ๕ ประการ คือ ๑) ปลุกฝังฉันทะ คือความพอใจให้เกิดขึ้นในการเจริญวิปัสสนา ๒) พยายามปฏิบัติวิปัสสนา ๓) ประารถความเพียร คือขยันทำขยันปฏิบัติวิปัสสนา ๔) ประคองจิตไว้ให้ดี คือให้อยู่ในปัจจุบัน อยู่กับรูปนาม อยู่กับพระไตรลักษณ์ ๕) ตั้งจิตไว้ให้ดีคือตั้งจิตไว้กับสติปัฏฐาน ๔

๓) จิตตะ เป็นความคิดในการสั่งสมบุญและกิเลสไว้ จิตในอธิบาทนี้จะสั่งสมการเจริญกรรมฐานโดยมีสัมมปปธานเป็นประธาน เช่นเดียวกับวิริยะ ซึ่งจิตจะเป็นผู้เก็บรักษาความคิดนั้น ๆ ไว้ จนจิตนั้นเกิดสมาธิและจิตเป็นเอกัคคตาจิตในที่สุด

๔) วิมังสา แปลว่า พิจารณา หมายความว่า พิจารณารูปนามจนรู้แจ้ง รู้ชัด ไม่หลงวิจยธรรมได้ถูกต้อง มีองค์ธรรม คือ ปัญญนทรีย์เจตสิก (ปัญญา) โดยมีลักษณะที่พิจารณาเห็นความถูกต้อง ว่าการเจริญวิปัสสนาภาวนา จะกระทำด้วยปัญญาจนเกิดสมาธิได้ความแน่วแน่แห่งจิต และการเจริญวิปัสสนาภาวนา จะต้องประกอบไปด้วยความเพียร ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าอธิบาท ๔ เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นอย่างยิ่ง เพราะอธิบาทนี้เป็นหลักธรรมที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เกิดความพึงพอใจ เกิดความเพียร มีจิตที่เห็นในความถูกต้อง และรวมทั้งพิจารณาสิ่งทั้งหลายที่มากระทบทางทวารทั้ง ๖ ได้อย่างถูกต้อง อธิบาทจึงมีความหมายว่า เป็นคุณเครื่องแห่งความสำเร็จ^{๑๔๑} ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จนทำให้สิ้นทุกข์และเบื่อหน่ายออกจากทุกข์^{๑๔๒}

๔.๓.๗ สัมมปปธาน ๔

คำว่า “สัมมปปธาน” หรือบางที่เรียกว่า “ปธาน” แปลว่า ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ มี ๔ อย่าง คือ ๑) สังวรปธาน (เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น) ๒) เพียรละหรือเพียรกำจัด ๓) ภาวนापธาน (เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด) ๔) อนุรักษนาปธาน (เพียรรักษา)^{๑๔๓} ผู้วิจัยจะอธิบายขยายความเพิ่มเติมเพื่อความเข้าใจในการศึกษา ดังนี้

^{๑๔๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๕๕๓.

^{๑๔๑}ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

^{๑๔๒}ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๖.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, หน้า ๑๐๘๑ – ๑๑๐๐.

^{๑๔๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๗.

๑) สังวรปธาน เพียรระวังยับยั้งไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้นในขันธสันดาน ตัวอย่างเช่น ในขณะกำหนดพองยุบอยู่นั้น ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดตามความเป็นจริง โดยความเป็นรูปนาม สติไม่เผลอจากรูปนาม ขณะนั้นศีล สมาธิ และปัญญา มีความพร้อม คือรู้ตรงที่รู้พอง รู้ยุบ เป็นต้น นี่เป็นสังวรปธาน เพราะขณะนั้นความโลภ โกรธ และหลงไม่เกิด

๒) ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดวิตกทั้ง ๓ คือ กามวิตก (คิดหมกมุ่นในกาม) พยาบาทวิตก (คิดปองร้าย) วิหิงสาวิตก (คิดเบียดเบียน) ในขณะเพียรเจริญสติ กำหนดพองยุบนั้น วิตกทั้ง ๓ ไม่เกิดขึ้น เพราะสติที่เป็นธรรมได้ปิดกั้นอกุศลวิตกทั้ง ๓ นั้นไว้ กุศลและอกุศลเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันไม่ได้ เพราะเหตุนี้ในขณะกำหนดพองยุบ จึงเป็นความเพียรละอกุศลวิตกไปในตัวด้วย

๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ หรือเพียรก่อให้เกิดกุศลธรรม บำเพ็ญโพชฌงค์ ๗ ให้เกิดขึ้นในขณะกำหนดพองยุบ สติที่เข้าไปกำหนดรู้พองยุบ จัดเป็นสติสัมโพชฌงค์ การพิจารณาใคร่ครวญพองยุบนี้ จัดเป็นธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ความตั้งใจกำหนดจัดเป็นวิริยสัมโพชฌงค์ ใจตั้งมั่นอยู่จัดเป็นสมาธิสัมโพชฌงค์ จิตที่เพ่งรู้จนเห็นแจ้งในอาการพองยุบ จัดเป็นอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ในขณะบำเพ็ญโพชฌงค์อยู่นั้น วิเวกทั้ง ๓ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก มีพร้อมน้อมไปสู่การละกิเลส เพราะฉะนั้นในขณะกำหนดพองยุบอยู่จึงเป็นภาวนาปธาน

๔) อนุรักษนาปธาน เพียรรักษาวีปัสสนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่ และพอกพูนให้มากขึ้น ด้วยการหมั่นระลึกรูปรูปนามอยู่เนือง ๆ ในขณะกำหนดพองยุบอยู่ ศีลก็มี สมาธิก็มี ปัญญาก็มี กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มีอยู่บริบูรณ์ในขณะนั้น จัดว่าเป็นศีล จิตตั้งมั่นในอารมณ์ จัดว่าเป็นสมาธิ เห็นรูปนามโดยความเป็นพระไตรลักษณ์ จัดว่าเป็นปัญญา ดังนั้น จึงชื่อว่าการตามรักษาใจให้ตั้งมั่นอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญาอย่างแท้จริง ตรงนี้เป็นทางสายกลางอย่างแท้จริง จัดว่าเป็นอนุรักษนาปธาน คือ เพียรรักษาไตรสิกขาอย่างถูกต้อง^{๑๔๔}

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ ว่า “สัมมัปปธาน ๔ เป็น เครื่องอุดหนุนสมาธิ การเสพ การเจริญ การทำให้มากซึ่งธรรมเหล่านั้นนั้นแล เป็นการเจริญสมาธิ”^{๑๔๕}

สรุปได้ว่า สัมมัปปธาน ๔ นี้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ผู้วิจัยพบว่าผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาหากไม่มีความเพียร การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ อย่างแน่นอน และการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะไม่พัฒนาอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติให้แก่กล้าไปไม่ได้เลย

๔.๓.๘ พรหมวิหาร ๔

คำว่า “พรหมวิหาร” แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมประจำใจอันประเสริฐ ธรรมประจำใจของท่านผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่ มี ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^{๑๔๖} เป็นเครื่องอยู่ของพรหม และเป็นธรรมข้อสำคัญสำหรับผู้ได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตรอีกด้วย การจะทำหน้าที่

^{๑๔๔}ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

^{๑๔๕}ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๒/๕๐๓.

^{๑๔๖}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๒๕๙.

กัลยาณมิตรให้ครบถ้วนสมบูรณ์ได้นั้น ต้องเริ่มต้นจากจิตใจที่ตั้งาม ซึ่งเปี่ยมไปด้วยความเมตตาปราณีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน คุณธรรมคือพรหมวิหาร จึงเป็นสิ่งสำคัญที่กัลยาณมิตรจะต้องกระทำให้บังเกิดขึ้นในจิตใจ เป็นอุปนิสัยติดตัวไป จนกลายเป็นธรรมชาติที่ฝังแน่นในชั้นธรรมาสน์ พรหมวิหาร ๔ ประการ^{๑๔๗} ได้แก่

๑) เมตตา ความรัก ความปรารถนาดีต้องการให้ผู้อื่นมีความสุข เช่น ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อลูก เป็นต้น ผลของการเจริญเมตตา คืออยู่ด้วยความไม่มีเวรไม่มีภัย เป็นไปเพื่อความรักใคร่กัน และละความพยาบาทเสียได้

๒) กรุณา ความห่วงใย ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นจากความทุกข์ เมื่อเห็นหรือได้ยินผู้อื่นได้รับความทุกข์ลำบากอยู่ ก็จะช่วยเหลือหรือลงมือช่วยให้พ้นทุกข์ ผลของการเจริญกรุณา คือยอมเป็นเหตุให้ช่วยทุกข์เขา ไม่หนีเอาตัวรอด และละความเบียดเบียนเสียได้

๓) มุทิตา ความพลอยยินดี ความดีใจด้วย ที่ผู้อื่นได้ดี ได้รับความสำเร็จ ได้แก่ ความบันเทิงใจ หรือเบิกบานใจเมื่อได้เห็นหรือได้ยินผู้อื่นมีความสุขสบาย เจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ตามสภาพของตนแล้วก็พลอยยินดีชื่นชมไม่มีจิตใจริษยา ผลของการเจริญมุทิตา คือยอมเป็นเหตุให้เกิดโสมนัสยินดีและละความอิจฉาเสียได้

๔) อุเบกขา ความวางเฉย ความวางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ หมายความว่าเมื่อได้เห็นหรือรู้ว่าผู้อื่นถึงความวิบัติก็วางใจเป็นกลางโดยพิจารณาว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ใครทำดียอมได้ดี ใครทำชั่วยอมได้ชั่ว ไม่ดีใจเมื่อศัตรูวิบัติและไม่เสียใจเมื่อคนอื่นเป็นที่รักต้องประสบความวิบัติ การดำรงรักษาจิตไม่ให้ตกไปในความยินดีและยินร้ายได้โดยอาการสม่ำเสมอในหมู่สัตว์ดังนี้ชื่อว่าอุเบกขา ผลของการเจริญอุเบกขา คือยอมเป็นเหตุให้ละธรรมปฏิบัติความกระตือรือร้นแห่งจิตเสียได้^{๑๔๘}

หลักธรรมนี้ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกัลยาณมิตร และเป็นหลักธรรมที่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะต้องนำไปใช้เสมอคือหลังจากที่มีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสิ้นสุดลงในแต่ละครั้งหรือแต่ละบัลลังก์แล้ว ผู้ปฏิบัติพึงจะต้องแผ่เมตตาให้กับเพื่อนมนุษย์ที่เกิด แก่ เจ็บ และตาย ให้รับผลบุญอันที่เราได้ปฏิบัติมา หรือแม้กระทั่งภายหลังจากที่เราได้ใส่บาตรพระสงฆ์แล้วก็ตามจะต้องมีการกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปยังเวไนยสัตว์ทั้งหลายเช่นกัน พรหมวิหารนี้ ผู้วิจัยถือว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่งเช่นเดียวกันกับหลักธรรมอื่น ๆ เพราะสามารถใช้ได้ทั้งทางโลกและทางธรรม

^{๑๔๗}ดูรายละเอียดใน กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย, การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น, หน้า ๕๖ – ๕๗.

^{๑๔๘}ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, หน้า ๖๓๔.

๔.๓.๙ โพชฌงค์ ๗

คำว่า “โพชฌงค์” แปลว่า ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์ของผู้ตรัสรู้^{๑๔๙} องค์แห่งการรู้แจ้ง^{๑๕๐} หมายถึง คุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบให้เกิดการรู้แจ้ง^{๑๕๑} หรือเป็นความพร้อมมูลแห่งองค์ตรัสรู้^{๑๕๒} มี ๗ ประการ โดยผู้วิจยขออธิบายในลักษณะเชิงการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ดังต่อไปนี้

๑) สติสัมโพชฌงค์ การกำหนดอาการพองยุบของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาใน แต่ละครั้งแต่ละขณะ ๆ จะกำหนดและบริกรรมตรงตามสภาวะที่เกิดขึ้นจริงและให้ทันตามสภาวะนั้น ๆ และผู้ปฏิบัติธรรมยังจะต้องมีจิตจดจ่ออยู่กับทวารทั้ง ๖ อีกด้วยแม้ว่าจะเกิดขึ้นช้าหรือเร็วก็ตาม การกำหนดเช่นนี้จัดได้ว่าเป็นสติสัมโพชฌงค์ โดยจะเกิดขึ้นตั้งแต่วิปัสสนาญาณที่ ๔ (อุทยัพพญาณ) เป็นต้นไป เพราะเป็นปัญญาญาณที่ยังเห็นอาการเกิดดับแล้ว^{๑๕๓}

๒) ัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ในการกำหนดพองยุบแต่ละครั้ง ผู้ปฏิบัติจะเห็นสภาวะที่เป็นปรมาณู อาการตึง อาการหย่อนที่มีสัมผัสที่หน้าท้อง เห็นรูปที่เกิดขึ้น เอนามเข้าไปจับในอาการว่ามันมีอาการเกิดแล้วก็ดับไปเป็นขณะ ๆ การเห็นเช่นนี้ถือว่าเป็นการเห็นอย่างสัมมาทิฐิที่ทำให้ทวิฏฐิวิสุทธิเกิดขึ้นแล้ว

๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ผู้ปฏิบัติมีความเพียรในการจดจ่ออย่างแรงกล้าต่อการปฏิบัติให้ตรงตามสภาวะปัจจุบันที่ปรากฏ พยายามตั้งใจกำหนดอาการพอง อาการยุบ การปฏิบัติเช่นนี้จัดว่าเป็นวิริยสัมโพชฌงค์

๔) ปีติสัมโพชฌงค์ ผู้ปฏิบัติมีสติจดจ่ออยู่ในอาการพอง อาการยุบ รู้เท่าทันความเกิดดับของรูปนามที่ปรากฏ เมื่อกำหนดด้วยโยนิโสมนสิการอยู่เช่นนี้ ความปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น เมื่อความปราโมทย์เกิดขึ้น ปีติย่อมเกิดขึ้นด้วยเช่นกัน

๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ผู้ที่กำหนดรู้อาการพอง อาการยุบจนเห็นพระไตรลักษณ์ ย่อมเกิดปัญญารู้แจ้ง เมื่อรู้แจ้งย่อมเกิดความปราโมทย์ เมื่อความปราโมทย์เกิดขึ้นปีติย่อมเกิดขึ้นเมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบจิตย่อมเป็นสมาธิ

๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ผู้ที่กำหนดรู้อาการพอง อาการยุบมีกายสงบ ผู้มีกายสงบย่อมเสวยสุข เมื่อใจมีความสุขจิตย่อมเป็นสมาธิ

^{๑๔๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติมช่วงที่ ๑), หน้า ๒๗๗.

^{๑๕๐}พระคันธสาราภังค์, โพธิปักขิยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔.

^{๑๕๑}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๔๓.

^{๑๕๒}พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก, หน้า ๔๔๑.

^{๑๕๓}อ้างแล้ว.

๓) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ ย่อมพิจารณาสภาพธรรมที่ปรากฏ ด้วยจิตที่เป็นกลาง เห็นตามความเป็นจริงว่า สภาพธรรมที่ปรากฏนั้น เป็นเพียงรูปกับนาม เกิดขึ้นแล้ว ก็ดับไป ๆ ตามเหตุปัจจัยเท่านั้น ไม่ใช่ตัวตน เราเขา ย่อมเกิดปัญญาารู้แจ้งแห่งธรรมนั้น

จึงกล่าวได้ว่า โพชฌงค์เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่นักปฏิบัติธรรมจะต้องใช้ในการ ปฏิบัติวิปัสสนากาวนา เพราะโพชฌงค์ทั้ง ๗ นี้เป็นคุณเครื่องที่จะทำให้พระพุทธเจ้าตรัสรู้อรุณสัง ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค นั้นเอง เป็นเครื่องเชื่อมต่อกับหลักธรรมอื่น ๆ และนำมาประกอบ รวมกันเป็นองค์ธรรมแห่งการตรัสรู้

๔.๓.๑๐ วิริยะ

คำว่า “วิริยะ” แปลว่า ความเพียร ความบากบั่น ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี ความพยายามทำกิจ ไม่ท้อถอย^{๑๕๔} ความเพียรมี ๒ อย่างคือ (๑) เพียรในทางโลก หมายความว่า เพียรประกอบอาชีพ เพียรการทำงานต่าง ๆ เท่าที่ตนมีความรู้ เท่าที่ตนมีความสามารถ (๒) เพียรในทางธรรม หมายความว่า เพียรในการเรียนและการปฏิบัติ^{๑๕๕} หรืออาจจะกล่าวได้อีก นัยหนึ่งคือวิริยะ มี ๒ คือ วิริยสมาธิ กับ ปธานสังขาร^{๑๕๖}

๑) วิริยสมาธิ ได้แก่ การเจริญกรรมฐาน กระทำความเพียรให้เป็นใหญ่แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต

๒) ปธานสังวร คือมีความเพียรในสัมมปปธาน ๔ เป็นหลัก เป็นประธานนั่นเอง กล่าวคือเป็นการเพียรระวัง เพียรละ เพียรบำเพ็ญ เพียรรักษา ย่อลงมาให้เหลือหนึ่งคือไม่ประมาทคือ มีสติ รู้ในรูปนาม รู้ในอาการของยุบ กำหนดรู้ตามแนวสติปัฏฐาน ๔

สรุปได้ว่า วิริยะเป็นความเพียรในการสำรวมระวังและละบาปอกุศลทั้งปวง อกุศล ที่เกิดแล้วมิให้เกิดอีก อกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นมาได้ รักษาอกุศลที่ทำไว้แล้วให้เจริญไพบูลย์ งดงามขึ้น และบำเพ็ญในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ ด้วยการพิจารณา รูปนามในกาย เวทนา จิต และธรรม

นอกจากหลักธรรมที่เป็นเครื่องหนุนเนื่องให้การปฏิบัติกรรมฐานพัฒนาและมี อินทรีย์ที่แก่กล้าแล้ว กัลยาณมิตรที่ดำรงความเป็นครูผู้สอนกรรมฐาน พึงมีคุณสมบัติที่ดีนั้น จะต้อง ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๗ ประการ คือ

^{๑๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑), หน้า ๓๗๙.

^{๑๕๕} ดูรายละเอียดใน พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.๖.๙) รจนา, วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุฐานาจริยะ, หน้า ๑๐๘๒.

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘๗.

๑) ปิโย เป็นผู้น่ารัก น่านับถือ น่าเลื่อมใส ไม่เจ้าเล่ห์มารยา หรือเล่นหัวกับผู้ปฏิบัติ คือเป็นผู้มีศีลที่บริสุทธิ์ อีกทั้งยังจะต้องเข้าถึงจิตใจ สร้างความสนิทสนม เป็นกันเองกับศิษย์ ชวนให้ผู้เรียน grunnan ยากเข้าไปปรึกษาได้ถาม

๒) ครุ เป็นผู้มี ความหนักแน่น น่าเคารพยกย่อง เพราะประกอบด้วยคุณธรรม มีศีล สมาธิและธุดงค์วัตร เป็นผู้มี ความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่น เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย

๓) ภาวนีโย เป็นผู้มี นอบน้อม ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เรื่องกิริยามารยาทและวิชาความรู้ให้มีความสมบัติทั้งด้านความรู้และคุณธรรมควบคู่กันไป เป็นผู้มี ความจริง ทรงภูมิแห่งปัญญา อย่างแท้จริง เป็นผู้ที่น่ายกย่องสรรเสริญ ครอบอวย และรำลึกถึง ด้วยความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ เพราะมีจิตใจเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียงในบรรดาสหธรรมิกและลูกศิษย์

๔) วตตะ เป็นผู้รู้จักพูดให้ได้ผล หมั่นสั่งสอนตักเตือนลูกศิษย์ให้ดี ให้เว้นจากสิ่งที่เป็นโทษ และให้ทำแต่สิ่งที่เป็นคุณอุหนุนแก่การปฏิบัติอยู่อย่างเสมอ โดยไม่อคติ เพราะรัก เพราะซึ้ง เพราะโง่เขลา และเพราะกลัว

๕) วจนกขโม เป็นผู้มี ความอดทนต่อคำถาม คำตอบ คำโต้แย้งต่าง ๆ หรือข้อคิดเห็นของผู้ปฏิบัติได้เป็นอย่างดีโดยไม่ท้อแท้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ และไม่แสดงออกอาการฉุนเฉียว กล่าวคือ เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๖) คมภิรณจ กถ กตตะ เป็นผู้มี ความสามารถในการขยายเนื้อความและย่อให้พิสดาร ให้รัดกุมได้เป็นอย่างดี ให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าใจแนวทางปฏิบัติได้เป็นอย่างดี ไม่คลุมเครือหรือไม่ทำให้เกิดความเคลือบแคลงสงสัย

๗) โน จฏฐาเน นิโยชเย เป็นผู้นำนำให้ประพฤติในทางที่ดี ในทางสร้างสรรค์ ไม่แนะนำให้ประพฤติในทางที่เสื่อมเสีย หรือในทางที่ไม่สร้างสรรค์หรือเหลวไหลไม่สมควร^{๑๕๗}

คุณ ๗ ประการดังที่ได้กล่าวมานี้ ย่อมมีคุณแก่ตนและผู้ปฏิบัติ ตลอดทั้งไปใน พระพุทธศาสนา ฉะนั้น ถ้าหากว่าผู้เป็นครูผู้สอน grunnan ขาดคุณ ๗ ประการนี้ไปเพียงข้อใด ข้อหนึ่งแล้ว จะเรียกว่าเป็นกัลยาณมิตรที่แท้ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้เป็นครูผู้สอน grunnan ทั้งหลาย ควรพยายามอบรมตนให้ตั้งตนไว้สมบูรณ์ด้วยคุณทั้ง ๗ ประการ เพื่อจะได้ชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตร

๔.๔ สรุปท้ายบท

การคบกัลยาณมิตร เปรียบเหมือนบุญนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของคุณธรรมภายใน จะเป็นหนทางนำไปสู่การประสบความสำเร็จอันสูงสุดของชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม กล่าวคือ ทางโลกก็จะประสบความสำเร็จในการครองเรือน การศึกษาเล่าเรียน ในทางธรรมก็จะนำไปสู่ความเป็นอริยะ ดังนั้น การที่จะไปสู่ความเป็นอริยะได้นั้นจะต้องมีมิตรสหายที่ดีคอยช่วยเหลือ ช่วยแนะนำสั่งสอนให้ไป

^{๑๕๗} คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๕๗๓ - ๕๗๔.

ในทางที่ดี ซึ่งเปรียบเสมือนดวงอาทิตย์ที่กำลังขึ้นทอแสงจ้าให้หมู่มวลมนุษย์ได้รับแสงสว่างฉับไฉน
มิตรที่ดี ที่คอยช่วยเหลือ ช่วยแนะนำไปในทางที่ดีก็เป็นเช่นนั้น ดังพระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน
พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค สूरียเปยยาลวรรค กัลยาณमितตสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต
ฉับไฉน กัลยาณมิตตดา (ความเป็นกัลยาณมิตร) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความคิดขึ้นแห่ง
อริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น”^{๑๕๘} และอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เมื่อเจริญให้มากด้วยการอาศัยวิเวก อาศัย
วิราคะ อาศัยนิโรธ และน้อมไปในโอสสัคคะแล้ว ย่อมทำให้เหล่าสัตว์ผู้มีชาติพ้นจากชาติ ผู้มีชรา
พ้นจากชรา ผู้มีภรรยพ้นจากภรรยา ผู้มีโสกะ บริเวชะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ย่อมพ้นจากโสกะ
บริเวชะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส”^{๑๕๙} กล่าวคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา
ภาวนานั้น สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้

การศึกษาหลักธรรมในกัลยาณमितตสูตรนั้นจะต้องอาศัยกัลยาณมิตรในการถ่ายทอดความ
เป็นอริยบุคคล ดังนั้น การที่จะดำรงอยู่ในอรรถัตถผลได้นั้น จะต้องบำเพ็ญศึกษาด้วยการบำเพ็ญกิริยา
และบำเพ็ญปฏิบัติโดยลำดับ ตั้งแต่ความศรัทธา การเข้าไปคบหาสัตบุรุษ เมื่อเข้าไปหาอย่ามั่งไถ่
เมื่อนั่งไถ่ธรรมฟัง จำธรรมนั้น และนำเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำได้มาพิจารณาเนื้อความธรรม
ทั้งหลาย ด้วยการเพ่งพินิจไตร่ตรอง เมื่อมีการเพ่งพินิจธรรมแล้วย่อมเกิดฉันทะ เมื่อเกิดฉันทะ และ
ความอดุทธาสนะในการพิจารณาไตร่ตรองด้วยโยนิโสมนสิการ แล้วก็อุทิศตน ปฏิบัติด้วยกายและใจ
เมื่ออุทิศกายและใจแล้ว ย่อมทำให้แจ้งด้วยสัจจะอันยอดเยี่ยมทั้งกายใจจนเกิดปัญญา ซึ่งปัญญา
ดังกล่าวเป็นปัญญาแห่งองค์มรรค^{๑๖๐}

การปฏิบัติเช่นนี้จะขาดเสียมิได้ซึ่งธรรมที่ช่วยเกื้อหนุนการปฏิบัติให้บรรลุสู่เป้าหมาย
ได้แก่ สัมปทา วุฒิธรรม ไตรสิกขา กุศลกรรมบถ ๑๐ สติสัมปชัญญะ อธิบาป ๔ สัมมปธาน ๔
พรหมวิหาร ๔ โพชฌงค์ ๗ และวิริยะ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนให้การปฏิบัติวิปัสสนาเจริญพัฒนา
อินทรีย์ให้แก่กล้า

อีกประการหนึ่งคือ ความเป็นกัลยาณมิตร ในที่นี้หมายถึง ครูผู้สอนกรรมฐาน จะต้อง
คุณสมบัติครบถ้วนใน ๗ ประการ ได้แก่ ปิโย (น่ารัก) ครุ (ที่น่าเคารพ) ภาวนีโย (น่ายกย่อง) วตฺตา จ
(รู้จักพูดให้ได้ผล) วจนกฺขโม (อดทนต่อถ้อยคำ) คมฺภีรฺยจฺจ กถฺตา (แถลงเรื่องกล้าได้) และ โน จฺญฺชานเ
นนิโยชเย (ไม่ชักนำไปอูฐาน) เป็นต้น หลักธรรมดังกล่าวเป็นธรรมที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติกรรมฐานได้
พัฒนาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเจริญก้าวหน้าจนได้บรรลุมรรค ผล และนิพพานในที่สุด

^{๑๕๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๑๕๙} คุรายละเอียดยใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓/๔ - ๕.

^{๑๖๐} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และเพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร การศึกษาเรื่องดังกล่าวเป็นการศึกษาโดยรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ปกรณวิเสส หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานวิชาการ และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมาเรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตรพบว่ากัลยาณมิตตสูตรเป็นพระสูตรที่พระธรรมสังคิติกจารย์ รวบรวมร้อยกรองไว้ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ซึ่งเป็นสูตรที่จัดอยู่ในสุริย-เปยยาลวรรค โดยมีหลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญที่ทรงแสดงไว้ในกัลยาณมิตตสูตร คือทรงแสดงถึงการพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นได้ หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้ว มีความเจริญเหมือนกับความเป็นกัลยาณมิตตดา ซึ่งการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ ถ้าผู้ปฏิบัติกระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นผู้กำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด หลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร ได้แก่ กัลยาณมิตตา กล่าวคือความเป็นผู้มีมิตรดี ด้วยการใช้คุณธรรมคือเป็นผู้นำรักษาน้ำบิถิ (ปิโย) เป็นผู้มีเมตตาหนักแน่นนำคารพยกย่อง (ครุ) เป็นผู้มีนอบน้อมฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ (ภาวนีโย) เป็นผู้รู้จักพูดให้ได้ผล (วตฺตา) เป็นผู้มีเมตตาอดทนต่อคำถามคำตอบและคำโต้แย้ง (วจนฺทขโม) เป็นผู้มีความสามารถในการขยายเนื้อความและย่อให้พิสดาร (คัมภีรญจ กถิ กตฺตา) และเป็นผู้แนะนำให้ประพฤตินทางที่ดีในทางสร้างสรรค์ไม่แนะนำให้ประพฤตินทางที่ไม่ดี (โน จญฺฐาเน นิโยชเย)^๑ ซึ่งองค์คุณดังกล่าว เป็นเครื่องคอยช่วยเหลือเกื้อกูลให้การทำหน้าที่ความเป็นกัลยาณมิตร หรือความเป็นครูผู้สอนกรรมฐานให้สมบูรณ์แบบ และยังเป็นพื้นฐานต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอีกด้วย

จากการศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พบว่า วิปัสสนา หมายถึง การรู้แจ้ง การรู้วิเศษ หรือการเห็นแจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว เข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน การที่จะรู้แจ้งในวิปัสสนาเพื่อเป็นเหตุให้บรรลุธรรมในอริยสัจ ๔ ได้นั้น จะต้องอาศัยกัลยาณมิตรเป็นเบื้องต้น การยอมรับใน

^๑พ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๗๓/๓๓๒., อ.ส.ต.ก. (บาลี) ๒๓/๓๔/๓๓., พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๔.

คำสอนของท่านแล้วนำมาปฏิบัติตามเพื่อความพ้นทุกข์ ซึ่งพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลาย บรรลุความหมดจดจากกิเลสด้วยทางสายเดียว คือ สติปัฏฐาน ๔ มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นต้น

จากการศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร พบว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในกัลยาณมิตตสูตรมีหลักธรรมที่สำคัญคือการอาศัยกัลยาณมิตรหรือการคบสัตบุรุษ^๒ (สัปบุริสสังเสวะ) เป็นบุพภาคนำไปสู่อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือ มรรค ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นต้น และอาศัยหลักธรรมที่เป็นบาทฐานช่วยสนับสนุนให้บรรลุธรรม ได้แก่ สัมปทา วุฒิธรรม ๔ ไตรสิกขา ๓ กุศลกรรมบถ ๑๐ สติสัมปชัญญะ อิทธิบาท ๔ สัมมัปปธาน ๔ พรหมวิหาร ๔ โพชฌงค์ ๗ และ วิริยะ ซึ่งหลักธรรมดังกล่าวจะช่วยให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเจริญอกงามและพัฒนาอินทรีย์ให้แก่กล้าจนบรรลุมรรค ผล และนิพพานในที่สุด

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องดังกล่าว ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำข้อมูลไปใช้

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร โดยมุ่งเน้นการศึกษาเชิงคุณภาพ เป็นการรวบรวมและเรียบเรียงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและตำราวิชาการเท่านั้น ยังขาดการศึกษาที่ลงสู่ภาคปฏิบัติคือการนำผลการศึกษาไปใช้จริง

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นนำเสนอเรื่องหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถา ปกรณวิเสส หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานวิชาการ และ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เท่านั้น งานวิจัยครั้งนี้ อาจจะยังมีเนื้อหาในส่วนที่ยังไม่ได้กล่าวถึงอีกหลายประเด็น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะแนวทางเพื่อการวิจัยสำหรับเป็นแนวความคิดในการศึกษาวิจัยในหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตร ดังนี้

๑) ศึกษาวิธีการและขั้นตอนการนำหลักธรรมในกัลยาณมิตตสูตร แต่ละองค์ธรรมไปใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างละเอียดได้อย่างไร

๒) ศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกัลยาณมิตรในทางโลกและทางธรรมที่มีปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๓) ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัลยาณมิตตสูตรที่จะส่งผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกลุ่มประชากรต่าง ๆ

^๒ สัตบุรุษ หมายถึง คนที่มีคุณธรรม คนที่เป็นสัมมาทิฏฐิ คนที่ประพฤติธรรมเป็นปกติ

บรรณานุกรม

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือทั่วไป :

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. **ธรรมศึกษาชั้นตรี**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๕.

กองวิชาการ มหาวิทยาลัยธรรมกาย แคลิฟอร์เนีย. **การทำหน้าที่กัลยาณมิตรเบื้องต้น**. ม.ป.ท., ๒๕๔๘.

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). **คู่มือการฟังพระอภิธรรม เล่ม ๓ ปริจเฉทที่ ๗ สมุจจย-สังคหิภาค**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒.

_____. **ลักษณะที่จิตตก**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท คัลเลอร์โฟร์ จำกัด, ๒๕๓๗.

จำลอง ดิษยวณิช, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐาน เอกสารการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน รุ่นที่ ๒**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

ปาน จันทราบุตร. พันเอก (พิเศษ). **ศีลธรรมกับปัญหาเยาวชน**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองรัตน์การพิมพ์, ๒๕๕๑.

ปิ่น มุกกันต์, พันเอก. **ประมวลศัพท์ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, ๒๕๒๗.

ปริญญา ใจเย็น, มหัตตแพทย์. **วิปัสสนากรรมฐาน ตามรอยพระพุทธองค์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ท..

ปรีชา นันทาวิวัฒน์ (ร.น.), นาวาเอก (พิเศษ). **พจนานุกรมหลักธรรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔.

พระคันธสาราภิวังศ์. **โพธิปักขิยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๐.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี). **วิปัสสนาภูมิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี). **วิปัสสนาภาวนาที่ไม่ถูกเขียนไว้ในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๗.

พระครูสมุห์โพธิ์ จนทสฺสี. **ธรรมภาคปฏิบัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๑.

พระเทพสิทธิมนี ญาณสิทธิเถร. **วิปัสสนาญาณโสภณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สัมปชัญญะ, ๒๕๕๐.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙) รจนา. **วิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์งานออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพพระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธรรมาจารย์ อัครมหาภิกษุฐานาจารย์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยुरวงค์ พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.

_____. **วิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยुरวงค์ พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

_____. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

_____. **พระไตรปิฎก สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ ภิกขุ, ป.ธ.๙). **วิปัสสนาภาวนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระปลัดชัชวาล ชินสโส (ชัยสเถระ พธ.บ.๓๕). **พระธรรมจักรเทศนาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ (๑๙๘๗) จำกัด, ๒๕๕๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ผลิธัมม์ จำกัด, ๒๕๓๕.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์ จำกัด, ๒๕๕๕.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (ชำระ – เพิ่มเติม ช่วงที่ ๑)**.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.

- _____ .พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔.
- พระมหาทองมั่น สุทนต์โต. **คู่มือการเจริญสติปัฏฐาน ๔ สำหรับผู้เริ่มปฏิบัติธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๔.
- พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต). **เพื่อน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท วี.อินเตอร์ พรีนซ์ จำกัด, ๒๕๔๗.
- _____ .**ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และ ปริเฉทที่ ๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๐.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นามมีบุ๊คพับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖.
- วรรณสิทธิ ไวยะเสวี. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. นครปฐม: มูลนิธิแนบมทานิรานนท์, ๒๕๕๓.
- วศิน อินทสระ. **อริยสัจ ๔**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา ๑๑๓, ๒๕๔๘.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **สัมมาทิฐิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๕๕.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ). **อริยวัตรปฏิบัติ ขอบปฏิบัติอันเป็นวงศ์พระอริยะเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **บาลีไวยากรณ์ วจิวิภาคที่ ๒ หลักสูตรตรี**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สุภีร์ ทุมทอง, **อริยมรรค ๘**, สมุทราการ: บริษัท ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๓.
- สมบูรณ์ ตาสนธิ. **ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ. อันตรธานธรรม**. นนทบุรี: บริษัท อิงค์ ปียอนด์ บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๔.
- _____ .**๑ เดือนดูจิตให้นิพพาน**. นนทบุรี: บริษัท อิงค์ ปียอนด์ บุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๕๕.

(๒) หนังสือแปล :

- พระพุทธโฆสเถระ รจนา. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.
- _____ .**คัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาษาไทย ภาค ๑ ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิงค์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

- _____ **วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์).** กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____ **วิปัสสนานัย เล่ม ๑.** แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.
- _____ **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร.** พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑.
- พระอนุรุทธะ. **อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๙ กัมมภูมฺมฐานสังคหวิภาค.** แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท., ๒๕๔๖.
- สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรพรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๖.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

- นางสาวกานต์สินี จันทรวิภาติล. “การศึกษาวิเคราะห์ระบบวิธีคิดเพื่อการดำเนินชีวิตตามแนวพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- นายคำนวน ไทยอัฐวิถิ. “ศึกษาความเป็นกัลยาณมิตรของอาจารย์ตามความคิดเห็นของนิสิตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครราชสีมา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระจะจุ ญาณวิชัย (รักษาป่า). “การศึกษาวิเคราะห์ความเป็นกัลยาณมิตรของพระสารีบุตรเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระมหาทองพูน สติสมปโน (เสื่อเขียว). “การคบมิตรในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระมหาศรีมี ชุตติโก. “ศึกษาเปรียบเทียบมิตรภาพในพุทธปรัชญาเถรวาทกับอาริสโตเติล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระมหาวรรณรัตน์ ชุตติปัญโญ. “การศึกษาโยนิโสมนสิการเพื่อการบรรลุธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- พระมหาอานวย อานนโท. “การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

(๔) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ :

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์. คู่มือวิปัสสนาเบื้องต้น หลักสูตรการสอนและสอบอารมณ์
วิปัสสนากรรมฐาน ๑ เดือน. เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สติปัฏฐานภาวนา
(Satipatthanabhavana). บัณฑิตมหาวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระมหาประเสริฐ มนต์เสวี. ศึกษาวิเคราะห์หลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ในคัมภีร์
พุทธศาสนาเถรวาท. เอกสารประกอบการสอน รายวิชา สติปัฏฐานภาวนา
(Satipatthanabhavana). บัณฑิตมหาวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

ภาคผนวก

๖. สุริยเปยยาลวรรค^๑
หมวดว่าด้วยสุริยเปยยาล

๑. กัลยาณमितตสูตร
ว่าด้วยกัลยาณมิตร

[๔๙] เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉันทใด กัลยาณमितตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต เพื่อความเกิดขึ้น แห่งอริยมรรคมืองค์ ๘ ฉะนั้น

ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า “จักเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก”

ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญสัมมาทิฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวาริละ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ

ฯลฯ

๘. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวาริละ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก อย่างนี้แล”

กัลยาณमितตสูตรที่ ๑ จบ

๖. สूरียเปยยาลวคต

๑. กลุยานมิตตสูตร^๒

[๔๙] สาวตถินิทานํ. สूरียสส ภิกขเว อุทฺยโต เอตํ ปุพฺพํ เอตํ ปุพฺพนิมิตตํ ยทิตํ อรุณคฺคํ. เอวเมว โข ภิกขเว ภิกขุโน อริยสส อฏฺฐงคิกสส มคฺคสส อุปฺปาทย เอตํ ปุพฺพํ เอตํ ปุพฺพนิมิตตํ ยทิตํ กลุยานมิตตตา. กลุยานมิตตสเสตํ ภิกขเว ภิกขุโน ปาฏิกงฺขํ “อริยํ อฏฺฐงคิกํ มคฺคํ พหุลีกริสฺสตี” ติ กถญจ ภิกขเว ภิกขุ กลุยานมิตโต อริยํ อฏฺฐงคิกํ มคฺคํ ภาเวติ, อริยํ อฏฺฐงคิก มคฺคํ พหุลีกโรติ ? อิท ภิกขเว ภิกขุ สมมาทิสฺสจฺจ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสสคฺคปริณามํ ฯ เป ฯ สมมาสมาธิ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสสคฺคปริณามํ. เอว โข ภิกขเว ภิกขุกลุยานมิตโต อริยํ อฏฺฐงคิกํ มคฺคํ พหุลีกโรตีติ. ปฐมํ.

^๒ถ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙/๒๓.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - ฉายา/นามสกุล : พระกิตติธัช ถาวรรมโม (ดีสารี)
ว/ด/ป เกิด : วันศุกร์ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมีย ที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๔๗
สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๑๑๑ หมู่ที่ ๔ ต.บ้านดู่ อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ ๖๗๑๑๐
การศึกษา

พ.ศ.๒๕๓๕ : นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียนคณะจังหวัดนครนายก
พ.ศ.๒๕๔๘ : พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาพระอภิธรรมบัณฑิต
อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
พ.ศ.๒๕๕๒ : พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม

พ.ศ.๒๕๒๔ : เข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ วัดนางรอง
ตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เป็นเวลา ๓ เดือน
พ.ศ.๒๕๒๕ : เข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คณะ๕ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์
เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร เดือนมิถุนายน เป็นเวลา ๑ เดือน
พ.ศ.๒๕๒๕ : เข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ วัดสุวรรณประสิทธิ์
แขวงคลองกุ่ม เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร ในพรรษา ๔ เดือน
พ.ศ.๒๕๒๖ : เข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สำนักปฏิบัติธรรมเทพอานวย
บ้านข้าวแค่ ต.บ้านดู่ อ.เมือง จ.เชียงราย ในพรรษา ๔ เดือน
พ.ศ. ๒๕๕๔ : เข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี”
ต.หนองนาแดง อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา
เป็นเวลา ๗ เดือน
พ.ศ.๒๕๕๗ : เข้าปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม ตาฉิ่ง เล้ง
อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่ เป็นเวลา ๒ พรรษา ๖ เดือน

บรรพชา/อุปสมบท : วันพฤหัสบดี ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๘ ปีมะเมีย ที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๒๑
สังกัดวัด : วัดศรีธรรมมา ต.บ้านดู่ อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ ๖๗๑๑๐
ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ.๒๕๕๔
ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ.๒๕๕๙
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดศรีภูมิ ต.บ้านดู่ อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ ๖๗๑๑๐
โทรศัพท์ : มือถือ ๐๘ - ๗๙๙๗ - ๙๐๘๒
E-mail : Kittithach-50@hotmail.com